

Tartalom

LXX. évfolyam, 2. szám / 2016. február

HALASI ZOLTÁN	San Gimignano	3
DARVASI LÁSZLÓ	Tanácskozás Szegeden, 1728-ban (regényrészlet)	6
HARTAY CSABA	Az út járatlansága; Húzasd ki!	18
VARGA IMRE	Haltató	20
PUROSZ LEONIDASZ	Hasonlóságról és különbségről; Jönnek a kisfiúk	21
SZILASI LÁSZLÓ	Kávéházi kultúra (Részletek egy kisregényből)	23
G. ISTVÁN LÁSZLÓ	Ez a kenyered; Pythia	28
DRUBINA ORSOLYA	Függöny mögött; Vasárnapi ebéd	30
DEMUS GÁBOR	lehetnék egyedül; a kutya, ha inni beesik	33
CSERENKÓ GÁBOR	A szemmozgások szabadok	35
KULCSÁR-SZABÓ ZOLTÁN	A Lét turistája (Martin Heidegger: Állomások)	42
HANS-GEORG GADAMER	Ki vagyok én és ki vagy te? (András Orsolya fordítása)	67
<i>mérlegen</i>		
NAGY TAMÁS	Önéletrajz-füzetek. Darvasi/Szív és a halál stilisztikája (Darvasi László: Ez egy ilyen csúcs)	84
LŐRINCZ CSONGOR	Metapolitika. Nyelvszemlélet és erőszak a modern politikai gondolkodásban (Kulcsár Szabó Zoltán: A gondolkodás háborúi. Töredékek az erőszakos diskurzusok 20. századi történetéből)	87
PETHŐ ANITA	A dolgok, amik mindannyiunkkal megtörténnek (Turi Tímea: A dolgok, amikről nem beszélünk)	92
PAPP BOGLÁRKA	Behódolás vagy lázadás? (Csepregi János: Az amerikai fiú)	95
BALÁZS IMRE JÓZSEF	El innen, de ugyanoda (Papp Attila Zsolt: Vízimozi)	97

FÖRKÖLI GÁBOR	Testiismeret-furdalás (Varga Mátyás: Hajnali 3) 99
DOMOKOS JOHANNA	Búzavirágok közt alszom el (Mai komi versek) 103

Szabó Ábel festészetéről

DEÁK CSILLAG	Csendélettől a csendig 107
KÖLÜS LAJOS	A kiterített kék dzseki, avagy a valóság felfedezése 110

Diákmelléklet

MERCS ISTVÁN	Sárkányos asszonyok és Móricz Zsigmond (Móricz Zsigmond történelemábrázolásáról a Báthoryakról szóló novelláinak ürügyén)
MÓRICZ ZSIGMOND	Feleség

ILLUSZTRÁCIÓK	SZABÓ ÁBEL alkotásai a címlapon (<i>Aluljáró</i> , olaj, vászon, 100×140 cm, 2009), a 19., 22., 27., 29., 32., 41., 66., 86., 91., 94., 102., 112. oldalon valamint a belső borítón.
---------------	---

HALASI ZOLTÁN

San Gimignano

Menedéket nyújt a menekülőnek,
azt mondja, ebből sarjad ki a város.
Egy csodatévő püspök névadónak,
azt mondja, kell, ez tartja meg a várost.
Végül egy saját szent, aki egyúttal mártír,
dicsőségbe öltözteti a várost,
ezt mondja, mondom. N. a tavat nézi,
a nem létezőt a kövezett téren.
Nem mondja, hogy a saját életében
ő az a szent, aki egyúttal mártír,
hogy napjaiba ez visz fényt-sötétet,
hogy maga felügyeli a csodákat,
ezen alapszik ecsetkezelése,
vagy hogy a másvalaki életéből,
onnan a kikövezett tavi mélyről
menekülő lidérces vízióknak
maga nyújt menedéket, ezt se mondja.
Nem mondja, fallal körülvett erősség
vagyok, pedig elmondhatná magáról.

Az íjászat nem az, hogy célra tartasz.
Hosszúság és magasság vetélkednek,
az idő fut, az ember vertikális
alakzatokkal próbál ellenállni.

Képzeld, azt mondja N., fordítva látok.
Egy tó tükrében látom, mint az űrben,
az iker tornyot, fejjel lefelé lóg,
te is előtte és az útikönyved:
fehér hasábok feketébe mártva,
az égből ledöfő mutatóujjak,
olyan, mintha fenyegetnék a földet,
vagy mintha munkába akarnák venni,
ütőfejekkel verni, mint a posztót.

Bibeszálanként gyűjtötték a sáfrányt,
 azt mondja, többet ért az aranyból is.
 Szemes borsuk eljutott Messinába,
 azt mondja, északra olajbogyójuk.
 A sok zarándokból is gyarapodtak,
 de végül meghasonlást szított köztük
 pápa és császár áldatlan viszála,
 ezt mondja, mondom. N. fordítva néz rám,
 mintha a kékség én volnék az űrben,
 nem mondja, hogy meghasonlani nem kell,
 hogy ki lehet maradni a viszályból,
 csak persze akkor nincs látogatottság,
 az ember műve nem jut a világba,
 pedig a kép többet ér az aranyból,
 főleg ha szálecsettől festik, ezt se mondja.
 Nem mondja, hogy az űrbe ejtett festmény
 vagyok, pedig elmondhatná magáról.

A kövezett tér tükrében a kékség:
 az űrben lóg, amit az ember épít,
 ott nincs idő, csak a horizontális
 szorítás, hogy valami megmaradjon.

Képzeld, azt mondja N., maguktól zúgnak
 a harangok, a nap egy szem narancs, és
 valaki nekem adta, tessék, jegyajándék,
 nem fogadhatom el, nem engedik meg,
 rossz szemmel nézi apám is, anyám is;
 miután fölkeltem a sáfrányágyról,
 láttam, az önarcképem lekaparták,
 a testem illatozhat, de az arcom
 összetört korsó lehet csak a kútnál.

Egyszer Dante is járt itt követségben,
 azt mondja, de nem járt sok eredménnyel.
 A bevételt a hadikiadások,
 azt mondja, egyre inkább meghaladták.
 Mégse a viszály, inkább az adósság
 lett az oka a hanyatlásnak, annak,
 hogy Firenze végül alávetette,
 ezt mondja, mondom. N. észre se vesz már,

olybá vesz csupán, mint egy útikönyvet;
nem mondja, hogy az összes szenvedélyét
ő alávetette a művészetnek,
hogy kudarca a hanyatló világban
hosszú távon még bőven kamatozhat,
nem mondja, hogy az izmusok vitája
talmi hatalmi játszma: nem érdekli.
Hogy őt az isten küldte követségbe,
a látás angyalaként, ezt se mondja.
Nem mondja, hogy a megváltás ecsetje
vagyok, pedig elmondhatná magáról.

A kérdés nem az, hogy odafordulsz:
a kalapács, a szög, az X-gerenda.
Abból leszel, ami szabadon enged,
nem abból, ami meghatároz.

Képzeld, mondom most én, oldottan látlak.
Felszállt a köd, kijött a kard a kőből.
Csupa felkiáltójel ez a város.
Még fel sem ébredtünk a sáfrányágyon,
már összeállt a korsóból az arcod.
Az ember úr, a szorításra épít,
és hát követség sincsen vizály nélkül.
Víziók áznak a kallómalomban.
Mozog a város oszlopdigramja.

DARVASI LÁSZLÓ

Tanácskozás Szegeden, 1728-ban

(REGÉNYRÉSZLET)

A kurír fiatal, fehér bőrű jezsuita, véletlenül sem pillant a szemembe, miközben kellemetlen, szálkás hangon előadja az üzenetet. Természetesen ott leszek, bólintok, mire csak annyit szól halkán, és talán nem is akarja, hogy halljam, hogy az Úr legyen velünk. Az Úr, hát persze. Mikor nincs velünk az Úr, drága barátom? Nem kérdezem, miről kellene nekem tanácskozni bármiről is a püspök úrnál, pedig megtehetném. Aznap már nem csinálok semmi különöset, Milian tojásokat és szalonnát süt, várbeli katonákat etet odalent. Sokáig dalolnak, a vége, szokás szerint, ordítás lesz. Olvasók, lapozgatók ezt és azt, de nem figyelek eléggé, folyton elgondolom, hogy ez csapda. Miért ne lehetne?! Önként és dalolva besétálok a vadállat barlangjába, följánlom magamat, hogy aztán csak a csontjaimat köpködjék vissza. Barbara kuncog, megint milyen öntelt vagyok. Öntelt Taligás! Hülye, beképzelt Taligás! Pokróccal takarom le, de onnan is kiabál, öntelt Taligás.

Másnap már látjuk egymást a pirkadattal, Július fejbúbig betakarózva, mintha zsákba varrták volna, fölrázom, Barbarát a kezébe nyomom, ő meg álmosan pislog, aztán elvigyorodik. Barbara ijedten rám szól.

Megetteted, Taligás?

Hagytam sajtot, húst, szalonnát.

Eleget hagytál?

Holnapig kibírja vele.

És holnapután?

Akkor már itt leszek.

De ha mégsem?

Akkor megesz, Barbara, és bőffent egy szépet utánad.

Dögölj meg, Taligás!

Beképzelt Taligás!

Elég volt, rácsukom az ajtót. Nincs pára, harmat nem csillog a zöldön, meleg szél leng. A vár előtti lacikonyhánál szárított húst eszem. A várerőd olyan most, mint valami elhevert óriás, aki sok viharon át csörtetett idáig, és már tapodtat sem akar továbbhaladni. Pedig valódi ütközetben nem is igen volt része, csak elfoglalták, csak uralták, visszafoglalták, tartották, és majd egyszer elbontják nyilván. Csüggedten lóg, néha meglebben a kapu fölé illesztett császári zászló. Alig van délelőtt, de már tombol a hőség. A húst, rossz kenyeret savanyú borral öblítem, vizet hiába kérnék.

Az most a legnagyobb kincs. Megyek a püspöki palotához, most nem is nagyon báméskodom, a gondolataimba merülök. Ott riadok föl a bejáratnál. Nem várakoztatnak, az ajtónálló készséges, hamar a tanácskozó terembe vezetnek.

Nem vagyunk sokan. De nem az arcokat fürkészem, mert megpillantom Róth mellett az asztalt. Két könyv hever rajta, nem hogy ismerősek, de én szereztem és szállítottam őket Wolzbein tanácsos kezébe néhány hete Bécsben. Az egyik Carpzov Practicája, a másik a Praxis Criminalis.

A tanácskozás résztvevői a püspök és a titkára, Róth, aztán Miller, aki a magyar párt vezetője. Eljött a várparancsnok, gróf Billiers, illetve még a Pozsonyban tartózkodó, német érdekeltségű Podhradszky városbíró képviselője, Gál Ambrus, a himlőtől foltos arcú tanácsnok.

Hogy a jelenlévőket szemrevételeztem, újra körbetekintek. A helység bútorzata egyszerű, néhány szék a kerek lapú tölgyfa asztal körül, a sarokban mélybarna festésű kabinetszekrény áll, mellette diófa íróasztal, ez utóbbit német stílusban faragták, tehát kevesebb játékosággal, ám annál nagyon lelkiismerettel. Amiről pedig tudjuk, hogy nem mindig elég. Az asztal lapját itt-ott megkarcolta egy ügyetlen kéz. Vajon miféle titkokat rejtene fiókok. A falon néhány kevés tehetségről árulkodó rézkarc meséli a Megváltó szenvedéseit. Az az érzésem támad, hogy Jézus a falról minden fájdalma ellenére kételkedően figyel bennünket. S a kételyt mintha csalódottság táplálná. Az ablakot most behajtja egy szolga, majd sietve távozik.

Nem ér váratlanul, hogy Róth Miksa beszél. Vörös árnyalat kanyarít hullámot a dús, erős szálú hajában, karjait a mellei előtt kulcsolja össze. A tartása üzeni, hogy feljebb való, mint bármelyikünk, nem érheti sérelem. Hálásan köszöni, hogy tiszteltünket tettük, s hogy időnket pazaroltuk. Éppen csak meghajol, alig láthatóan dőccen a vékony felső teste.

Elsőként Podhradszky városbíró úr üzenetét tolmácsolja, de Miller, akár egy sértett vadkan, máris közbehorkan,

a búbanatos, fészkes fenébe, csap az asztalra a nagy öklével, hiszen hát ő maga is városbíró lenne!

Vagy nem?!

Jószérivel el se kezdődött a megbeszélés, máris káromlás történik, és éppen ezen a helyen. A püspök arca azonban rezzenéstelen marad. Nem adja jelét, hogy a szívére venné Miller bárdolatlan kifakadását. Egyébként is, Miller csak helyettes. S még akkor sem jött el az ideje, ha Podhradszky Pozsonyban időzik, az országgyűlésen. Gál Ambrus szólásra nyitja a száját, de Róth megelőzi.

Tehát. Podhradszky bíró úr azt tanácsolja megfontolásra Pozsonyból, mondja szenvtelenül a titkár, hogy a bajt, ami a várost érheti, mindenképpen meg kell előzni. Ez olyannyira közös érdek, hogy vitákat félre kellene most már végképp söpörni, nem kellene civódásoknak és marakodásoknak teret engedni, a végét szinte unottan mondja, mint aki leckét ismétel, basszátok meg, urak, csak nyugalom. Kuss és coki.

Helyes, a kötelezettségek le vannak tudva. Nádasdy püspök bólint, kékeres, csupasz állát simogatja, öt ujj, öt aranygyűrű. Gál és Miller csöndesen pukkadoznak. A várkapitány már a sarokban áll, nem akart székre ülni, karjait a melle előtt összefonja.

Továbbá Isten akarata is, hogy megoldást találjon a tisztelt grémium, s míg a titkár beszél, a forró huzat a függönyökkel játszik unottan. A fiatal férfi ajka szegletében gunyoros félmosoly, mint aki érezteti, mélyen lenézi azokat, akikhez szólnia szükséges, ám neveltetése és törvénytisztelete arra készíti, hogy megadja a kötelező tiszteletet. Illetve annál azért kevesebbet. Most látszik csak, mennyire friss elme, hogy veszélyes, mint a befelé sötétedő örvény. Könnyen magával ránt. Milyen fényesek most a körmei.

Hogy, folytatja halkán és határozottan, legyenek az urak tisztában azzal, a baj megelőzésének ára van. Ez az ár, úgy lehet, kellemetlenségekkel jár. Azt is mondhatja, időlegesen fájdalmat, szenvedést hozhat. Azonban mi ez az ár ahhoz képest, amit nyerhetünk, és amit a városlakók, legyenek azok bár rácok, görögök, németek nyerhetnek...

vagy magyarok!, pukkan közbe újra Miller, erre aztán támad egy kis csönd, a titkár nagy lélegzetet vesz, vagy magyarok, szól aztán.

Néhány éve mindenüket elmosta a Tisza, bólint. Olyan áradás volt, hogy az ég is átázott. Gyötört már az ittenieket ehhez hasonló szárazság. Amikor a sáska felzabált mindent. Aztán a pestis!

A himlő, szól Gál, és nyilván nem véletlenül.

Igen, igen, a himlő, melynek nyomait sokan még magukon viseljük, és sajnos viselni fogják, míg világ a világ, mosolyog Róth, viszont hogy ennyi sanyarú év után a nép megérdemelné a nyugalmat. S természetesen kijár azoknak is, akiknek a vállát a kormányzás terhe nyomja, s nyomni fogja még egy ideig, remélhetőleg, bólint, s kivár, mire a többiek is, kivéve a püspököt, helyeselve ráncolják a homlokukat, bólogatnak.

Az időjárás azonban próbára tesz minden teremtményt. Igen, ez jelentős kihívás, de nem megoldhatatlan. A nyugalom, a béke, a rend nekik természetes járandóságuk, tehát jogos igényük is.

Azért lázadoznak a magyarok folyton?, kérdezi Gál kissé ügyetlen provokálással.

A jött-ment németek hányszor lázadtak már, és hány betört magyar orr, megrepedt homlok a bizonyosága a betelepülők békétlenségnek?! Miller kérdez vissza, s mert közel a robbanás, mert fehérednek az asztallapjába kapaszkodó körmök, és pengévé válnak a szájak, moccan az eddig szunyókálni látszó püspök.

Ámen. Nyugalom. Ámen. Coki.

Először szól a szeánsz folyamán.

Ámen, szól még egyszer, s bár a kezét már nem emeli, de mozdítja, jelezvén, ő keresztet is vetett.

Gróf Billiers várkapitány alakja még mindig a sarokból vet könnyű árnyékot, karját a melle előtt fogja össze. Az ezredes is perben áll mindenkivel, a várossal, a püspökkel, akárhány helybéli törvényes hivatallal. A hadsereg mindenütt úr, ereje van, a rekvirálás magától értetődő szokása az efféle világi hatalmasságoknak. Az erőt fitogtatni is lehet, vagy szabadjára engedni, hogy ürüljön ki ház, padlás, pince, ól. Mindkét eljárásra akad példa számtalan az utóbbi néhány esztendőben. A közterhekhez nincsen közük. Adót annyit se fizetnek, ami egy lyukas ladikra futná. Az ezredes az egyik lábáról a másikra áll, köszörüli a torkát, megszólal. Pattogó vezényszavakhoz szokott, ellentmondást nem tűrő, halk, magabízó hang. S mintha máris meg lenne oldva a nehézség, amit Róth nem kevés költői, ha úgy tetszik, lánoki mesterséggel ábrázolt az imént. Csak egy nevet mond ki a várparancsnok, egyetlen egyet.

Isak Lőw.

Nyomban általános hümmögés a válasz, bólogató fejek, ráncba szaladó homlokok és összehúzódnó szemöldökök helyeselnek az asztal körül. A püspök az alsó ajkát simogatja a tenyerével, aztán mintha önkéntelenül tenné, a tenyerét Carpzov könyvére helyezi.

Isak Lőw, a zsidó szappanos, hát persze.

Éppenséggel itt ütött tanyát az emlegetett a városban. Róth bólint, mint aki tökéletesen egyet ért, s máris mondja a magáét, mint aki erre a fejleményre is jól fölkészült.

Talán még emlékeznek az urak Kollonich győri püspök úrra, aki a zsidók kiszorítását minden magyar városból milyen célratörően és bölcsen tervezte meg. Aztán I. Lipót királyunk vidékre űzte őket, nagyon helyesen kitessékelte őket a szabad királyi városokból és a bányavárosokból. Ne rontsák ott a levegőt. Hanem ez a Lőw mégis itt ragadt valamilyen ármány révén. Igen, tudjuk ezt mindahányan, s körbe mutat, mintha azt akarná mondani, ki nem most Lőwvel. De talán csak folytatja, a természetéből eredően lefizetett valakit. Ez a Lőw gyökeret nem eresztett itt, mert a zsidó gyökér, ugye, amilyen folyondáros és szerteágazó, olyan könnyen elfeslő, olyan természetesen magától is elszakadó, de azért őkelme, ez a Lőw, mégis Szegeden rendezkedett be. Itt él, és valóban, hogy merészeli. S ha számolni kezd az ember, meglepetésére arra juthat, hogy meglehetősen tekintélyes ideje tölti itt a földi idejét. Nem szabadna itt tartózkodnia, semmiképpen sem törvényes, de a hatóság szemet huny a dolog fölött. Illetve a felesége, meg még a három fattya is rugdossa a szegedi port. Lőw szappant főz, az asszonya mosást vállal, mint annyi más felsővárosi magyar asszony. Egyesek szerint már a török bitorolta Szegedet is lakta a pereputtyuk, és régen a feledés homályába merült, honnan terelte őket ide a sors. Mint ahogy korábban más kereskedőket, egy Mózes Izsák nevűt, meg az Ábrahám nevűt, meg a Jakab nevűt, kik a török kiűzése után a városi tanács tiltakozása ellenére boltoknak nevezett fasufnikat béreltek és eszkábáltak, és nyíltan piacoltak, adtak és vettek, na, persze, német engedéllyel.

Német engedéllyel, emel az ujján Miller, a pék.

Hanem ezek a szabadság és az újrakezdés zűrzavaros évei voltak, folytatja Róth rendíthetetlenül, könnyű táptalajt kínáltak a zsidók elkanászodásának. Mint mindig olyankor, ha nem figyelnek eléggé rájuk. Végül azért megfogták a torkukat nekik is. Azok a zsidók mára eltűntek, mint a felhők, amikből víz csöpöghetne a földre. Mert ha nehézség támad, a zsidó máris szalad. Cseppet sem szívós fajta, nem köti föld, gyökérzet, az anyaföld íze. Inal, ha komorodnak a kilátások. A lényeg, hogy a várkapitány úr kimondta Lőw nevét, bólint Billiers felé Róth. Jogosan mondta, ebben nincsen vita köztük. Nem kell azon csodálkozni, hogy a zsidó mindig első az olyasféle kalkulációban, amely a kisebb baj megkomponálásával és előidézésével megelőzné a nagyobbat. Amíg világ a világ, nem lesz ez másként. Ez most már így marad, a nációk, népek relációjában benne marad. Bevett, működő és eredményes eljárás. Amikor gondja támad a lakosságnak, amikor sokasodnak a nehézségek és a nyűgök, a zsidó eszébe jut az embernek. Ugyan ki tehet erről? Az ember biztosan nem. A gondolkodás, a számvetés, a mérlegelés miért lenne bűn?! A zsidó annál inkább tehet arról, hogy belefészkel az ember agyába. A zsidó megérthetné, hogy természeténél, viselkedésénél és főképpen a Jézus Krisztus ellen elkövetett, megbocsáthatatlan bűne miatt, eszébe jut az embernek, és hogy ez faktum. Isak Lőwvel, ki a sűrűn foltozott, fekete köpönyegével mindig fullasztó szappanfelhőt lenget maga után, biztosan nem támadna különösebb gond. Ez a Lőw a származása ellenére mégis jóra való ember. Valóban rendesnek látszik, csak ne lenne, természetesen, zsidó. Rendesnek lenni nem elég. A sarzsi mellett nyilván ezért van megtúrve. Karikalábú, piros arcú, sebes beszédű. Kamatot általában nem számol. Uzsorája nincsen. Hitelt ad, és általában nem türelmetlenkedik, ha késik a törlesztés. De lehet ez még másként, ennyit még az együgyűek is tudnak. Egyszer csak lesz uzsora, lesz kamat, lesz áremelés, követelődzés, köpönyegének szenvedélyes szaggatása, átkozás, öklrázás, fenyegetőzés. S ha most még nincs így, Lőw eszébe jut az embernek. Ez a Lőw nyilván megértené és belátná, másként nem történhet a dolog, minthogy ő, bár a fajtájából csak egyedülként tartózkodik a városban, eszébe jut az embernek, s aztán még abba is beleegyezne, hogy egy föltűnően kényes esetben emlékezetes szerepet kapjon. Hős lehetne. De áldozat mindenképpen. Vértanú. Idővel természetesen. Emlékszik mindenki, hogy néhány szekérrel ide-odahurcolkodó, kávéval, babbal, mákkal, s egyéb gyanús növényekkel kereskedő, a törökkel is cimboráló zsidó hogy veszett el a határban.

Végül a sok ilyen-olyan közbevetés és hosszadalmas magyarázat után Róth ki mondja a végsőt. Szinte kérlelve mondja, aztán mégis olyan, mint parancsolna.

Hogy a zsidót nem kell, túl kevés.

Hiszen csak egy van, egy zsidó.

A várkapitány, akit már elszongított ez előbbi elbeszélés, most fölkapja a fejét, horkant.

Egy kurva zsidó is zsidó! Ráadásul a családjával együtt ez már öt darab zsidó!, az ezredes meglepetten, egyszersmind sértetten bámul a fiatal, magabízó arcba. Lassan az eszével is fölfogja, hogy ellent mondtak neki. Tekintete felhősödik, szeme vérbe borul. Egy szarházi civil, akinek még a seggén virít a tojáshéj, vitába merészel szállni vele. Okos, de azért! Egy senkiházi nyikhaj, és megint a mohó, a minden javat akaró egyház oldaláról. A jó, bűdös kurva anyját ennek is. Hol nyelte az anyatejet eddig?! Ő adott egy racionális, könnyen belátható elképzelést, komplikáció annyi se, mintha a szomszédba kellene menni kanálnyi sóért, és máris opponálnak. De miért?!

A rokonságát persze ide lehetne hívatni, szól ekkor rekedten Miller, és kérdőn, bizonytalanul pillant közbe.

Van neki? Úgy értem, a közelben, ezt most én kérdelem. Legközelebb talán a török oldalon.

Futólag felém fordulnak, de már felednek is, újra egymást fürkészik, a szappanfőző Lőw ügyén vívódnak, mert ha valóban, még ha túl nagy remény nem is táplálható vele kapcsolatban, meg kell fontolni a lehetőséget.

Egy zsidót mindig meg kell fontolni.

Miller erősködik. Ő aztán nem látott még zsidót, amelyiknek ne lenne rokona erre vagy arra. Hát nem úgy van, hogy minden útmenti bokorból előugrik egy zsidó rokon, ferde ági, balkézzről szerzett, de rokon.

Általános a hümmögés.

Meg az is, emeli föl a hangját Miller, pedig csak pék, hogy egy zsidónak rokona az összes zsidó. A zsidó egy rokonság, nem húz szét, nem olyan, mint a magyar. De mi-féle jogalap lenne, ami idevonzaná őket? Hát ez az, egy-két rendelet csupán. Az állat is odajár, ahová magot szórnak. És ahová járni kezd az őzgida enni vagy inni, járni kezd a hiúz is. Gondolják csak meg az urak, a zsidó még Jahvét is megkenné. Tehát legyen ő, mégis csak ez a Lőw a helyes választás.

Az ifjú titkár úr meg le van szarva, ez csillog a tekintetében.

Az ezredes is ábrándozva tekint körbe, császári uniformisa belzsebéből kihúzza a tubákos szelencéjét, s csak hogy a dohány ízét érezhesse, néhányszor jól beleszipant. Aztán kiköp, rá egyenesen a püspöki terem padlatára.

Gezeresz, mondja, de mintha azt mondaná, kelt kalács. Mintha azt mondaná, ennyi kell, és nem több. Miller is bólint, szépen egymásra találtak. Pedig ellenfelek ők, és nem is kevésbé.

Gezeresz.

Nádasdy püspök most sem szól, de váratlanul kétkedően kezdi ingatni a fejét. Helyette most is Róth szólal meg. Váratlanul gunyoros. Viszont szelíd. Kulcsolódó ökle az asztalon, hüvelykujjai keringenek egymás körül.

Egy zsidó kevés, s míg beszél, az ezredesre néz merően, és meg is hajlik, ami rosszabb, mintha nem tenné. Öt zsidó is elenyésző mennyiség. Öt zsidó, kérem, mire elég? Róth körbenéz, nem vár választ. Cirka ötven, de leginkább száz pajeszos lenne

elég. De ki képes kivárni, amíg ennyit terel erre a becsvágyuk, a fukarságuk, vagy a legcsekélyebb haszon utáni csillapíthatatlan sóvárgásuk. Annyi ideje a városnak nincsen. Persze, lehetséges csalogatni a vadat. De egyfelől ha ide csalogatjuk, bizonyos engedményekkel és reményekkel, megvadulhat máshol is, követelheti itt és ott is, amit itt kapott, olyan jogokat vindikálhasson a fajtája, melyek tragikusak lennének az épülő, éppen csak erőre kapó ország egészét illetően. Ilyen kérdésekben példát nem mutathat Szeged, élenjárók ilyen kétséges ügyekben, nem lehetnek ők. Ez túl nagy kockázat, amit bármennyire is támogatna a kedv, az igazságérzet és az ész helyteleníti. Viszont a késlekedés már bűn. Azzal bekövetkezhet, amitől annyira tartanak, fűzi tovább Róth, joggal és megalapozottan, hogy nem villámcsapás, de emberi kéz lobbant lángokat, és gyújtogat, hogy szikrát hány a nádtetőkre, a magtárainkra, a sóházainkra, a templomainkra. Porrá ég a Palánk, a vár.

A titkár elhallgat, körbenéz.

Erre Podharszky embere, Gál Ambrus lép egy újabb eshetőség felé, amikor az mondja kissé bizonytalankodó, de reménykedő hangon, hogy de viszont itt vannak a törökök.

Hárman vannak, tudjuk, hogy megkeresztelkedtek, szól Miller.

De azért törökök, nem?

Hárman, szól fáradtan, mint egy együgyű gyerekhez Róth.

Adjuk össze a zsidót a törökkel, az már nyolc, csillan meg Gál Ambrus szeme. Nekem meg máris eszembe jut Seherezádé.

Pedig mennyire igaza van, Gál úr, hajtja meg sajnálkozva a fejét a titkár, muto-gatja a szép, vörös hullámát, hogy a zsidókról már volt szó, de viszont őket sem, a törököket sem lehet.

Miért nem?, most a városbíró embere van megsértve.

Ők már a mi bárányaink, pillant körbe. De ők is reménytelenül kevesen vannak. Testvéreik szemében hitetlenné váltak itt. Ezek különös dolgok, mert arra is akad számtalan példa, hogy keresztény testvérünk a török fogságába esve átértékeli az életét, és hitet, megváltót cserél. Sajnos. Aztán hogy a lelke mélyén, s a szobája homályos sarkában kihez sutto-gja az imáit, más kérdés. Nem olyan fontos kérdés, mint a kávé.

A püspök erre köhint.

A ráco-kból talán lehetne válogatni, ezt aztán megint Miller mondja, a magyar párt feje, s forgatja a fejét erre és arra bizonytalanul. Mint aki máris tudja, hiába tekintget. Mert ha valakiket nem lehet veg-zálni, akkor a szerbeket semmiképpen sem. Hűségük a császári udvarhoz nyilvánvaló. Ez már a Rákóczi herceg vezette sajnálatos rebellióban is egyértelmű volt. A szerbek új vetemény ezen a kiszikkadt, elhanyagolt földön. Talán már nyilvánvaló nekik is, hogy Moszkva túl messze van. Túl messze locsog a Fekete-tenger, ellenben a bécsi tornyokig szinte ellát az ember. S amit a császárváros adhat nekik, az nem álom, nem egy rögeszme láza és fájdalma, de kézzel fogható, valóságos nyereség. S ha éppen a magyarok üres, kihalt földje, ki-

csoda bánja. A szerbek olyanok, mint a költöző darázsfaszek, keresik a helyüket, vonulnak a kietlen, szélfúttá pusztaságban a Duna és a Tisza közén, vackolódnak itt és ott, telepeken élnek, adót nem fizetnek. Nem baj. Cipelnek erre a sokat szenvedett földre mindenfélét, haragot, honvágyat, nyikorgó dudaszót, és a szenvedés hasonlóságának emlékezetét. Nincsenek nehéz tölgyfa bútorzataik. Nincsenek nehéz szerszámaik. Nincsenek kitömött babáik. Csak könnyű fababáik vannak. Egyelőre. Hozták magukkal a szőlővesszőt, dugták bele a könnyen elszaladó homokba, és melyik mélykék színű gyümölcséből már a bor is kiforrta magát. Igaz, sokan savanyúnak tartják a szerb bort, de Szeged kertjeiben több családnak nevelődik olyan szőlője, aminek a leve nem csak iható, de egyenesen kellemes aromájú. Kadarkának hívják ezt a bort, tudja, aki tudni akarja. A rác egyébként is kellemetlenül makacs, haragtartó fajta, uralmat maga fölött el nem ismer, vagy ha mégis, akkor is csak a legszigorúbbat, a zsarnokit, a véreskezűt, de azt is hevesen torolja, amikor gyöngülni érzi. Ha egy szerbet kardlappal, tüzes vassal, villával megpiszkálnak, nyomban tíz ugrik a helyébe bosszúért, jóvátételért. Ha pedig tízet piszkálnak meg, akkor száz és ezer, vagy még több horgad. Nem kell azt megkérdezni, honnan jönnek, honnan szakadnak rá a világra. Valahonnan a déli mocsarak és pusztaságok ködéből, abból a forró, hasonlóképpen kifosztott vidékből, aminek párja a Duna és a Tisza között, vagy a Budától északra az otthonukká válik. A szerb képes újabb ribilliót okozni, csak mert a vére tele van a hontalanság keserűségével.

Hát hogy nevel az ilyen porontyot?

Azt dörmögi a bajusza alól, hej, ez a földed, itt leszel boldog, kicsi lányom, fiam?!

Nem.

Nem leszel boldog, nem itt építünk házat. Máshol, holnap elvándorlunk, de nem messze csak ameddig a Hold fénye elvilágít, csak ameddig a szél velünk leng. De hol? De hol?! Azt még a pátriárka se tudja, ki elől halad az ikonnal és a feszülettel, nyáltól, habtól mézes szakállába méhek költöztek, és még éji viharban is hallik a zümmögésük.

De legyen elég ebből!

Úgy lehet, már Miller is megbánta, a szerbekre tett megjegyzést. Kisebb bajra nem lehet ezerszer nagyobb szításával felelni. Meg aztán Bécs sem engedne semmiféle szerbek elleni retorziót.

Azt már senki sem mondja, ki jöhetne még szóba, miféle náció. A németek és a magyarok között szövődött kényes, feszültségektől egyáltalán nem mentes szövőteteket megpiszkálni semmiképpen sem lehet, csak kergült elme vethet föl ilyesmit. Van ezzel baj így is elég. S ha van szentség, akkor a németek állapota és helyzete az. Az Udvar áll a legutolsó sörissza sváb mögött is, a birodalom. Erősebbek a németek. Gazdagabbak. Tanultabbak. Ráadásul, és ezt mindenki láthatja, még ha nem is akarja látni, többet dolgoznak. Szegeden erős és befolyásos a német párt, s nem is oly titokban támogatásra lel a vár és a helyi gyülekezet. A német, ha lyukas gatyával, üres zsebbel érkezik a vidékre, hamarosan tehetőssé lesz. Égő tenyerét zsíros tejföllel keni

esténként, és soha nem mosolyog nemzés közben. A vicce meg nyikorog. S ahogy egyre több zörög erre a hatalmas, lomha szekeren, úgy lesz mind befolyásosabb Bácskában és Bánátban. Van neve is a vándorlásnak, úgy mondják, hogy Schwabenzug. Aki sváb idáig hurcolkodik, csaknem mindig tanultabb, mint az itteni magyar. De útra kerekednek elzásziak, bajorok és nehézkes, szótlan északiak, Rajna mentiek, leginkább persze svábok a nagy, élénk színekkel festett faládáikkal, és a súlyos kapáikkal és boronáikkal. Nem először húzódnak a németek keletre, ezernyi év óta folyamatosan próbálkoznak, a szászok cipszerek lettek az erdélyi hegyek között.

A püspök nyilván azt sem felejtí, és hogyan is tehetné, hogy ezek mind katolikusok. Reformátusoknak különben sem ajánlatos a város, néhány éve úgy határozott a tanács, hogy kálvinisták takarodjanak Isten hírével. Ezek a németek mentesek lázadó, istentelen eszméktől. Legfeljebb többet isznak, legfeljebb borúsabb napokon elfogja őket a honvágy. Egy Wolfgang nevű rézműves is hogy kesergett a minap. Szar idő. Milyen szar idő! Megmondták nekik, hogy lázat hozó mocsarak közé jönnek, hogy nyomor és ellenséges föld várja őket, amiből a halottak szellemei fenyegetik az álmainkat. Megmondták nekik, hogy a Dunán át ne keljenek, maradjanak csak ott, ahol még hullámszik a föld, ahol dombok és völgyek közt lehet kovácsolni, hordókat gyúrúzni, szőlőt szaporítani. Maradjanak Fünfkirchen vagy Ofen környékén.

Ígaza is lehet akár. De holnap, ha majd eső áztatja a szomjazó határt, és aztán ha újra kitisztul az ég, ez a német is feledi a baját, és sürgölődni kezd.

Mire így mindent és mindenkit számba vesz a tisztelt városvezetőség, némi bizonytalanság lesz úrrá a társaságon. A várkapitány sértetten húzogatja a száját, a nagyokat szusszanó Miller tanácstalanul dörzsölgeti a tenyerét, Róth Miska a bizonytalanság csöppnyi jelét sem mutatva fordul hozzám.

Önnek más a véleménye. Tekintetéből így olvasok. Jól gondolom?

Meghajlok, mint aki tisztelve érzi magát a rá irányuló figyelmességtől. Miért tagadnám, hiúságomat csiklandozza, hogy számít, még ha afféle végső lehetőségként, a véleményem.

Megbízásom arra nem terjed ki, szólok szájam szegletébe csalt fájdalmas kis mosollyal, hogy a világ efféle dolgait, akárcsak tanáccsal is befolyásoljam. Én nem mondhatom, hogy a jó menjen erre, s akkor még jobb lesz. Azt sem mondhatom, hogy a rossz álljon meg a napon, s akkor majd fakulni fog.

Akkor mit mondhat?

Annyit mondhatok, azt hiszem, és a mosollyal továbbra sem hagyok föl, hogy ez jó, ez pedig nem. Ez persze nagyon furcsa. De az embernek mégis választania kell. Mondja erre, hogy jó, mondja arra, hogy rossz. És éljen úgy.

Nyári filozófia ez, mosolyog Róth.

Nem vitatkozom.

Tehát maga nem aggódik a rend sorsán?, kérdezi Róth, és a nyakamon érzem a szorítását.

Sajnálom, uram, tárom szét a karomat, ha magának, aki a kormányzás igencsak bonyolult viszonyai között olyan otthonosan mozog mégis, szóval, ha magának is nehézséget okoz a válasz, akkor én, aki a szavakat másféle természetük révén ismerem, hogyan tudhatnám.

Rébuszok, mondja Róth. Átkozott rébuszok.

Csend lesz, Róth végignézi a megjelenteken, akik hirtelen mozdulni sem mernek, de még Billiers is megmerevedik.

Nekem viszont, lenne egy elképzelésem, szól aztán. Engedelmeükkel meg is osztanám Önökkel, mondja, mint aki fáradt gyerekekhez intéz egyszerű, fölvilágosító szavakat. A püspök most fölnéz rá, szemöldöke megemelkedik kicsit. Aztán váratlanul fölláll. Némán biccent, s megy, magunkra hagy bennünket. Suhog a reverenda. Utána szólni sincs idő. Ám az oldalajtó, melyen keresztül elhagyja a helységet, nyitva marad. Olyan az az ajtó, mint egy nagy, éhes száj. Az éhség ott van mögötte, és figyel.

És enni fog.

A lényeg, folytatja Róth, hogy választásaink módja nem lehet tetszőleges. Kapkodásnak, improvizációnak helye nincs. Terv kell, pontos, erőteljes és hatásos.

És Róth folyamatosan élezi a mosolyát.

Nézzük először, miféle eszközökkel érhető el a kívánt hatás. Mert hatást kell elérnünk, ebben nem lehet vita. Gondolják meg az urak, kiktől tartanak leginkább az emberek? Kik azok, akiknek a tudását egyszerre félik és irigyelik? Kinek balszerencséje tölti el a szíveket kárörömmel és megkönnyebbüléssel? Az uralkodás eszméje, melynek fundamentuma a rend, előbb vagy utóbb a félelemhez fordul segítségért. A törvényt a félelem építi. A szabályok rendszere félelem által épül. A formák a félelem miatt formálódnak. Amit az ember hagyománynak, tradíciónak nevez, azt a ragaszkodást, a félelem építi, passzusról passzusra, kockáról kockára. Higgyék el, ez a legerősebb fundamentum. A kellőképpen használt, jól adagolt félelem nyugalmat szül. Különösen válságos időkben. Csak helyesen kell választani.

Megreccsen egy szék. Talán Milleré. Ez a kétségtelenül elgondolkodtató okfejtés meglepetés kelt, még az ezredesen is látszik, hogy helyesel.

Keressük a tehetőt?, kérdi önkéntelenül.

Manapság ki a tehetős?, kérdez vissza Róth.

Cudar idők járnak ránk, aztán mégis akad egy-két gazdagabb városi lakos, hogy az már arcpirító, ezt Miller veti közbe, én pedig sejtem, kire céloz.

Tudják ezt maguk, szól Róth, és Miller felé pislog, akit már nem annyira dühít ennek a nyikhajnak a magabiztossága. Aki előtt ő már hajbókol. Nem ostoba ember Miller, nem a maga sírásója. Ő is tudja, kit irigyelnek a derék, dolgos, jóllehet most nélkülöző szegediek. Aki a legtehetősebb, és erről papír is van, a legtöbb adót fizeti. S mert már idős ember, adót sokáig nem fizet. Nagy kár tehát nem érheti a várost, ha maholnap ez az adófizető polgára, ha úgy tetszik, kihull a sorból. Sőt, az a gaz-

dagság, amit mindenféle fondorlattal és ügyeskedéssel fölhalmozott, még át is ruházható.

Aztán pedig, szól nyugodtan a titkár, az is fontos, hogy kitől tartanak az emberek. Kiktől?, kérdezi Róth újra.

Aki halált mutat neki, mondom önkéntelenül.

A titkár bólint, felém pillant, elhúzza a száját.

Igen, aki halált lát.

Attól, aki születést mutat nekik.

És aki az ember születésénél tesz-vesz, szól közbe a várkapitány.

Aki segédkezik benne. S ki tudja, hogyan, miféle praktikákkal teszi, bólogat Miller.

Ábrándozik már a társaság, mintha verset olvasnának valóban. Jól meg vannak főzve, azt hiszem. Minden világos, minden egyértelmű, jól ki lett találva, a város utcáin egymást érik a kócos és gondozatlan jövevények, akik ugyan nem más fajtához tartoznak, mert magyarul álmodnak, átkozódnak és imádkoznak, de furcsa szokásaikkal, és még furcsább tudományukkal, amikre ráfanyalodik az itteni nép, nyugtalanságot és félelmet keltenek. Kosaraik és batyuik tömve kenőcsökkel és vadfüvekkel. Nem csak rácok, németek jöttek ide, hanem észak felől idegen magyarok is, Szolnokon túlról, a járszáság istentelen vidékéről. Jöttek fekete arccal, megtömött szütyőkkel, amik ki tudja, miféle ártalmasságokkal voltak tele. A taligások! Azok bizony! A csöndben Róth vonásai megszépülnek, most nem azt a magabízó, körmönfont és embert látom, hanem azt, akinek személyes vágyai is vannak. Lüktet a vére, mint a szerelmeseké. Az ihlet átalakítja, mint víz a sziklát. Róth szép lesz, és szépek azok is akikre rápillant. Sorban, szépen, egyenként. Nézem az arcokat én is, megnyugvás, beletörődés valamennyin. Úgy látszik, ki sem kellett mondani, az egyezés megszületett. Az itt lévők közül senki sem érintett. Helyénvaló szövetség körvonala lazódik, sőt, talán már meg is köttetett.

A tanácskozásunkról, feljegyzés nem készült, töri meg a csöndet Róth, s ez meg azt is jelenti, hogy a maga részéről befejezettnek tekinti a találkozót. Amit lehetett megbeszéltek. Az elvi útmutatás megvan, a gyakorlat a város dolga. Gál és Miller néznek maguk elé, azon gondolkodnak, nekik mennyit ért ez a disputa. Az ezredes kimérten bólint, már megy. Szedelődzködöm magam is. Róth a szemével int, maradjak. Hogy nekem még lenne mondanivalója. Jól van, ha kell, hát maradok. Róth figyel, mint csukódik be az utolsó utáni ajtó, s az arca úgy marad. Nem pillant rám, oldalról látom.

Üljön le, mondja, és én szót fogadok, s Róth pedig máris helyet foglal velem szemben.

Ne keveredjen bele, Taligás, halkan mondja, mint amikor a fémet dörzsölgetik

Majd mosollyal fordul felém, bort tölt, koccintunk. Ilyen finom bort már régen nem ittam, francia lehet.

Akár Krisztus urunk vére.

Elgondolkodom.

Mit jelent az, hogy belekeveredni?

Róth mosolyodik, mint aki várta ezt a kérdést.

Csak annyit, hogy ami történni akar, azt hagyni kell. Nem kell beleavatkozni.

Nem maguk kevertek bele?, kérdem.

Bizonyos dolgokkal megbíztuk. De nem szabad túlzásokba esnie.

Mi köze ennek Wolzbeinhez?, kérdezem.

Semmi.

Aligha hihetem, titkár úr. Júliust maga hozatta le velem. Miért?

Nem értem miről beszél, mondja, és int, hogy elmehetek. Menjek csak el, nincs már indokom, hogy itt tartózkodjak, jelenlétem feleslegessé vált, menjek. Erre belép a szobába egy poroszló, tagbaszakadt ember, talán hallgatózott, talán csak tudja, mert kiképezték ilyesmire, hogy mikor kell megjelennie. Bólintok, a maradék bort még kiinnám, aztán mégsem, marad a pohárban, amit így teszek vissza az asztalra. Most már tudom, amit tudok, csak azt nem tudom, hogy miért kellett nekem ennyi mindent tudni. Fölállok, közben viszonzom Róth barátságos, voltaképpen nyájas tekintetét. Még egyszer megnézem a tárgyakat, a poharakat, az ónkupát, a boros üveg oldalán sötétlő borcseppet, ami lassan vonul alá, a terítő rojtjait, Róth fényes, csillogó körmeit. Megnézem Krisztus képét a falon. Mintha megváltoztak volna. Hogy talán csak azért, mert délután lett?

És akkor ajánlatot teszek.

De Róth csak mosolyog.

Nem alkudozom, Taligás, mondja még.

Mindenki alkudozik, bólintok. Ez az egész, s intek a karommal, mintha a mozdulatba bele férne az egész város, az összes vágy, akarat, terv és álom, ez is egy alku. Tudja titkár úr, az ész az alkudozásban a legjobb. De lélek. A lélek sajátosan alkudozik.

S ahogy ezt elmondom, tényleg megyek, s ahogy kilépek az ajtón, megérint a poroszló, mint aki figyelmeztet, vigyázzak, vigyázzak. Már az utcán sóhajtok, hogy megint mennyi mindent beszéltem össze.

Jól van, jól van,

volt, ami volt,

lesz, ami lesz,

félek.

HARTAY CSABA

Az út járatlansága

Csepegtetni. Olajos kézzel intek feléd.
Szereltem a ligetben. Elromlott egy fészek.
Elszakadt a röpte. Ezzel a két kézzel próbáltam.
De sehogyan sem. Ugyanilyen kezek építenek.

Csepegtetni. Borítás helyett csak döntení.
Éjjel volt már, amikor a kerékpáros
megjelent a ligetben. Se hírt, se némaságot.
A beszéd és a hallgatás közötti puha réteg.

Az volt az övé. A kényszertelen közlés.
Csepegtetett nekem. Tartottam a markom.
Elhozta az érkezést. Megelőzte. Elengedte.
Elszakadt a röpte. Olajtócsába tolta, megállt.

Így tekintsetek rám. Nincs emlékezet, nincs kép.
A sötétség ezerszínű alkotása vagyok. Rejtett.
Az indulás és az érkezés szorítása vagyok.
Az út járatlansága. Akkor is létezem, ha nincs fényem.

Húzasd ki!

Október eleje van, több mint öt éve hajtottál bele
a fekete páncélajtóba. Neked kinyílt.
Illesztettem lépтеim, itt laktál, tudjam, tudom.
Nem égtek lámpák odabent. Te tényleg meghaltál.

Motoros lovagok, vágтató átutazók a nyúlзugi
fények peremvidékén. Érkezel, várunk.
Feltűzzük a holdat a cseresznyefára.
Csúcsra illesztjük, kihúzzátjuk, utoljára.

Nem jössz te már. Le sem mondod.
Süllyed közös korszakunk, mint Pavilonból
hazafelé Körösbe dobott húszfilléres.
Néha még emlegetünk, 33 éves kissrác.

IRODAHÁZ ROM, olaj, vászon, 150×110 cm, 2014

VARGA IMRE

Haltató

Lehunyvva sok nevét,
sötét terébe néz;
egy testbe ízesül.
Feketén ég belül,
héjára ráhevül –
térre ébresztő kép.

A rét bentre kerül,
magát veszi körül.
Szélcsengő, lombzúgás
fentről zöld szél fúj át.
A hab föl- s elmerül,
legmélyem ráterül.

Egy-egy szó megakad,
tartalma kifakad.
Telt-édes levében
bukdosgat elébem.
Holott bennem vannak,
ringatva magamnak.

Árnyékká lett a test,
dőlt terében lebeg.
Csertőlgyek, kőrisek;
rámzajló ősvizek.
Köröttünk csend dobog;
némult patkónyomok.

Megkondul a harang,
fénylőn kizeng a hang.
Magleli legbelül
önmagát – szétterül.
Testemből a világ
nyírfagallya kiáll.
Gyönyörrel fölkiált,
levélként én kivált.

PUROSZ LEONIDASZ

Hasonlóságról és különbségről

1

A költészet mindent tud a világról,
leszámítva azt, hogy a csillagok
leginkább a csillagokra hasonlítanak.

2

Egyébként mit is jelent hasonlítani?
A gondolataim helyére szavakat írok.
(Ezeket a szavakat más is ismeri.)

3

...Tehát mindent, amit mondok,
idézőjelbe tehetnék, hiszen
akár más is mondhatta volna.

4

És ha már itt tartunk, mi a különbség?
Boldog, boldogtalan boldog-boldogtalan.
A szenvedésre irigyek leginkább a szenvedők.

5

Ld. a valódi elefántok kiközösítik a bolhából lett
elefántokat. Pedig mindkettő szép nagy állat,
és mindkettőnek hosszú, szürke ormánya van.

Jönnek a kisleúk

Pisztollyal jönnek a kisleúk,
fölassák a kertet;
pisztollyal jönnek, nincs kiút,
átírják a tervet.

Állnak a szülők, sírva nézik,
hogy fiaik ölnek;
állnak a szülők, kivégzik
a kisleúk őket.

AK47, 90×100, 2004

SZILASI LÁSZLÓ

Kávéházi kultúra

(RÉSZLETEK EGY KISREGÉNYBŐL)

2.

A kis Blau a Tisza kávéházban egészen rossz véleménnyel volt Mihály verseiről. Aki magától is tudta ugyan, hogy műve nem tökéletes, de úgy érezte, tökéletlenségében is többet ér bárkinél és bárminél, s hogy hozzá képest minden és mindenki, ő maga is, szükségszerűen másodvonalbeli. A szakállas kis matematikust Kún hívta meg, nem kellett volna. Blau Ármin izgága figura volt, egy krakéler zsidó, Mihály nem kedvelte.

Abban, hogy Mihály az egyetemen zsidókkal barátkozott, volt valami pikáns, lázadásszerű, hasonló a tiltott szerelemhez. De Szegeden már nem csillogtatta élve-tet, perverz filozemitizmusát. Nem érdekelte már a régi büszkeség, amely arra a presztízstre alapult, amit az egyetemi okos zsidó fiúk csináltak neki, kiknek imponált keresztény, úri volta, és az olvasottsága, meglepő tudása, zavarba ejtő nyitottsága. Rescht és Kúnt kedvelte, Blaut nem. Ebből tanultál, Blaunak talán ez volt a leggyakoribb mondata, mert a szerinte egyébként is lehetetlen együttérzést tanárként azonnal hatalmi pedagógiával pótolta, őt pedig utcahosszat rágalmazta, denunciálta, verseit nemzetellenességgel, destrukcióval vádolta. Mihály utálta ezt a zsidót, be kellett ismernie. Ezt a példányukat utálta. Rossz, egyszerű embernek látta, költőietlennek, aki hőesésben is előveszi az esernyőjét.

A neve volt az új alapja a büszkeségre. Az ő kinyomtatott neve eljövendő folyóiratok hangos borítékján, ahogy az majd belekiabál abba a megvető vagy értetlen csöndbe, mely most lemosolyogja. Mert ugyan mikor lesz hangos például ezé a zsidóé?

A hazaszeretet, ha túlzó is, gyöngé kárpótlás a traumáért. Azért a traumáért, hogy magyarnak születettél. Hogy bárminek születettél. Hogy megszülettél – valaminek. Ezt mondta Kún, amikor Blau a mosdó felé távozott a karikalábain. Mosolygott Mihályra a meleg, barna szempár.

Nekünk fiatal embereket kell felnevelnünk. Tökéletessé kell őket formálnunk, mert felnőtt korukban ők lesznek ennek az országnak a vezetői, az új európai előkelők, ők lesznek a magyar elit. Nem engedhetjük meg, hogy kudarcot valljanak. De ebből így mi lesz. Nem lesz semmi. Ezt válaszolta Mihály Kúnna, ő nem mosolygott.

Ugyan már, fiatal kollégám. Ki ne engedjük őket onnan soha, ide, ebbe a hideg sötétbe. Ha meg kudarcot vallanak? Hát, majd legfeljebb rákenjük a zsidókra! Ezt

már Horváth tette hozzá, a söröskriglik mögött zsírosan röhögve a barátaival: zakója tükrös hajtókáján cseh gyártmányú, valaha piros kelmetulipán hirdette zajosan, hogy a magyar ipar védelme és az Ausztriától való teljes gazdasági függetlenedés jogos igény.

Zsidókra? Milyen zsidókra? Ezt meg Resch kérdezte, fenyegetően, kicsit piros arccal. Magyar vagyok, magyarok vagyunk itt mi mindannyian, és ha a nagy magyar cipónak jó vastagon levágnánk a héját, hát, nem is maradna itt senki, csak mi.

Lenne meglepetés! Rikkantotta Gräf, mert újabban ő is eljárt a Tiszába.

Aztán elhallgattak, mert Blau Ármin visszatért. A nagy falon, a kávéház dupla üvegajtaja fölött óriási mappa, különös kerekességű színes folt: fenn a közepén foghíjszerű csorba, balra lenn szétterpesztett halfarok.

1.

Mihály minderre valójában nem ért rá: a Hegedűs Pál halálának egy éves évfordulójára ígért emlékbeszédét kellett csiszolgatnia. Október közepe táján még vizitelt a Korona utca 5-ben a beteg kollégánál, aki aztán november elején meghalt, s ők Borosnyayval meg Bérczivel egy hónap múlva, önzetlen segíteni akarásból felvásárolták az özvegytől a nagy bibliofil értékes könyvtárát. Mihály a Szeged és Vidékébe írt hosszú cikkében róttá le a halálját nagy elődjének, illetve inkább az előd könyveinek azért, hogy idejekorán megkülönböztethette magát az antiartisztikus, utilitarista, praktikus iránytól, hogy idejekorán elkezdhetette óvatos elszakadási kísérletét minden efféle, közösségi hajlamú gyakorlatiasságtól. Hegedűs Dante-kötetéről, erről a meglepő anomáliáról nem írt. Nem is egészen értette, hogyan kerülhetett a mestermű az irányköltészet, a morálpóézis és az ismeretterjesztő versfaragás mindegyikébe.

Borosnyay később bizonyos volt benne, hogy az Isteni színjáték lefordításának gondolata akkor merült fel Mihályban, amikor a síró özvegy lábainál meglátta a földre dobott kötetet. Ez nem volt igaz. Tanárai már Pécsen a kezébe adták Szász Károly fordításának csengés nélkül döcögő jambusait, valami gyönyörűt, átláthatatlan ködben. Megszerezte az eredetit olcsó, népszerű, kommentálatlan kiadásban, amilyenre akkoriban a pénze futotta, s egy rossz szótárral próbálta kihámozni a csodás sorok igazi értelmét, ami minden szótárat meghalad, és igazából talán nem is más, csak az utolérhetetlen terzinák jelentés nélküli, szonórus csengése. Még korábban pedig az apja öreg barátai között, a Cziglányi Béla nevű táblabírónak, akkoriban minden jobb fajta birtokos nemes megkapta ezt a címet a főispántól, de Béla bácsi valóban a törvényszéken dolgozott, s ennek a fizetések táblabírója, komoly jogászembernek volt egy eredeti Divina Commediája, Gustave Doré rettentő illusztrációival. Nézegette a képeket, borzasztó hatással voltak a fantáziájára. Cziglányi nagyjából el is mondta, miről szól a könyv. Talán inkább akkor kezdődött. Ám Mihály a cikkében minderről nem beszélt.

Az asszony szemének ijedt fényeire gondolt, Hegedűs sovány testének suta fekvésére, meg a kapubejárat elé borult, zavarba ejtően szimbolikus, kidőlt akácfa-törzsre. Kitette a pontot, bevitte az írásművet a szerkesztőségbe, megszerezte a honoráriumát, a szöveg másnap rendben megjelent.

Este pedig a Lánchíd karfájának érintésével váratlanul megérkezett Léváról Szegedre Gyula. Együtt látogatták meg a frissen szabadult Didével. Mentek az utcán, tudták, hogy előbb-utóbb sikerül majd neki, de barátjuk újabb hamvába holt kísérletét próbálták nem komolyan venni. Okvetlenül fel kell utaznia mindig Budapestre, hogy megfelelő díszletek között próbálhassa újra megölni magát. Csak nehogy egyszer túljátssza.

2.

Kiábrándult magából Mihály, kiábrándult Gyulából is. Beszerveztette magát vele színkritikusnak, aztán a munkájára hivatkozva óvatosan kiiratkozott az Ipar utcából, Gyula talán észre sem vette.

De szabad ideje Mihálynak akkoriban jószérivel tényleg nem maradt. Délután három és hat óra között megtartotta a latin órákat. Elment vacsorázni a Maros utca végébe. Onnan sietett vissza a színházba. És az előadás után, a Kálvária utcai szerkesztőségben, azonnal meg is írta a napi beszámolót. Az előadást követő reggelen kivétel nélkül minden írása megjelent. A névtelenek is. Akkor még nem a nevéért fizették. Egyre inkább, de sohasem teljesen.

Február-márciusban ennyi lett abban az évben az élete. Ha szerencséje volt, ebéd után, órák előtt, be tudott ülni néha a Tiszába, a tanári asztal maradékához. Pontosabban csodálkozva látta, hogy a tanárok asztala örök, a kör mindig csorbíthatatlan, csak ő már nem része a legbelsőbb asztaltársaságnak. Kicsit talán meg is sértődött ezen. Kavargatta mogorván az ebéd utáni, latin előtti, langyos tejeskávéját. Próbálta őket legalább lenézni, de valahogy nem ment. Nem találta azt a magaslatot, ahonnan megtehetné. Korábban megvolt, később meglelte újra, de akkoriban épp nem volt semmi ilyesmije.

A Tisza kávéházának tulajdonosa egyfolytában gázokat eregetett a testéből. Ennyi anyagvesztéségtől egy légballon már réges-rég visszaszállt volna a földre. Ő azonban tovább lebegett az asztalok fölött. Mihály sokra becsülte, talán kedvelte is, de idegesítette, hogy a testes férfi minden mozdulatából valósággal kiordít a sznob. Nemesnek kellett volna születnem. Ez itt csak egy lakosság nyilvántartási hiba. Ezt kiabálta folyton a gyapjas fejből egy cérnavekony egyen-hangocska. Nem bírta ki, a kávéfőző-masina mellé oda kellett állítania, összefont vaskesztyűk a pallos kereszt alakú markolatán, egy teljes páncélos vitézt. Olcsó utángyártás a Német Birodalomból, silány másolat, e minőségében kitűnően alkalmas a felemelkedőben lévő alsóbb néposztályok vakító elkápráztatására. Ül a kávéházi márványasztalkánál a legnagyobb dologidőben a kicsi polgár, kisujját feszesen eltartja, gyönyörködik az acélvitézben, jó neki, beérkezett.

Csak annyi a baj, hogy ebben a kávéházban rumot is árulnak. Vendéget kritika itt aztán nem érhet, a visszautasítás elképzelhetetlen, akinek van pénze, és idejében kezd, kora délutánra teljesen részeg lehet. Kádár tanárnak nagy bánata volt, reggel óta rendelte a főtt tojásokat pohárban sorra, azokhoz itta a kupica rumokat. Tojpoj, tojpoj, ugratták a tanári asztaltól, mert velük együtt azért nem ülhetett, nyomta a gyomrát akkor már egy jókora szakajtónyi, barna héjú, tanyai tojás. Hirtelen felállt, dülöngélve elindult a mellékhelyiségek felé, de csak a díszpáncélra jutott. Belecsókolta lelkesen a látványlásba, a homorú állvértet összenyalogatta. Forró homlokát a hűvös sisakharagon próbálta hűteni, szorongatta két kézzel a koronás oromdísz. Csengve, bongva borult rá az olasz vért, legyűrték a részeg embert a nehéz mellvasak, az acélszálakból összefont csatakötegek, a pillangós forgók és rekeszek, a talpatlan vassaruk. De a férfi nem adta fel, birkózni kezdett Kádár a vitézzel, újra és újra fölbe kerekedett, megint alámerült, az erőlködéstől belerondított az üres testbe a rondaságaival. Az ember és a tokja. Ami egy emberből megmaradt, meg az ő hajdani, elképzelt, büszke burkolata. Csúszós hányadéokban fetrengtek nyikorogva, közösen a márványpadlaton, két különböző állagú, bűdös disznó. Röhögés, röhögés, undor, menekülés, ezt azért ne hagyja már, gazduram.

Mihály hamar egyedül marad az asztalnál. Nem nevet, részvétet alig érez, aggodalmait korlátozottak, ítélkezni meg nem szokott. Figyeli a folyamatokat, jegyzetel. Más gondolata nincs. Kádárt, részben büntetés, részben kegyelem, kiültetik a Széchenyi térre, a páncélt hátracipeli az öklendező pikoló fiú, a takarítóasszony sepreget, felmos, illatosít, még rosszabb, itt már éjjélkor sem lesz telt a ház. Kis füzetét zsebre vágja és pénzt dob az asztalra Mihály, köszön, nem nyilvánít véleményt, indul tanítani.

5.

Se kávéház, se latin óra, se színi kritika, a tanulói könyvtárban unatkozik koraeste egyedül. Nem érdekli a környezete. Nem érdeklik a könyvek. De a környezetéből akarja kikényszeríteni a saját könyveit. Mik méltók majd azokhoz, melyekért most rajong. Példának okáért Brehm: Thierleben, a gyermekkori jó barát. Hegyi állatokat nézeget, néha beleolvas a szövegbe, így talán elmenekül. Mereng, a gyertya lassan leég az üvegbúra alatt.

A bakok kampós szarvaikkal sarlóznak le az ellenfélre. Alulmaradó vetélytársukat sokáig üldözik, a komoly sérülés ritka. A kőszáli kecske és a zerge találkozásakor veszélyesebb a helyzet, más-más módon küzdenek. A kőszáli kecske felemelkedik, és szarvával lefelé suhint, míg a zerge alulról dőf felfelé, hogy kurta, hegyes kampói a kiomló belekig szaggassák a hasat.

Magas, hegyi szirten gyűltek össze az ábrázolt állatok, növényzet sehol. Torony-szerű a sziklaképződmény, akár városban is lehetne. Városi zergék, ezen csendesen nevet, tetszik neki a gondolat. Betelepíteni őket Szegedre. Új-Zélandra tavaly már jutott egynéhány, a császár saját kezűleg engedte őket szabadon, a Wagner-ház te-

tőzetén épp megfelelő lenne a meredély. Területet jelöl, erősebb izgalom esetén szétterpesztett elülső lábai között erős sugárban átvizel. Nem fél, úgy rohan. Szökell fölfelé, a keskenyebb utcákat egyszerűen átugorja, a gravitáció számára nem létezik. Egyetlen földön járó ellensége sem tudja sokáig követni. A levegőből támadó szirti sas pedig csak a gidákra veszélyes. A Wagner-ház zergéje. Valamelyik új építésű, újszegedi, baktói, fatornyos villácskáé. A dómé, ha majd lesz olyan. Nem fél semmitől. Hamar túlszaporodik. A gyérítés feladata a városi vadászé, számszerűt használ, éjszaka dolgozik.

DROGOSTANYA, olaj-vászon, 40×50 cm, 2014

G. ISTVÁN LÁSZLÓ

Ez a kenyered

Túl sok szó esik kegyelemről. Pedig az, fénytörlesz, ami vízszintesen függőlegesen egyszerre nyílik szét - mint egy fényvitorla hajt égtájak helyett kezdetedbe, végzetnek itt nincs tere, ami kezdődik, sűrűn sodor, vízre tesz, amit nem látogat se szó se part. Csak a hal, szálkátlan nyeled fehér húását, árad szét testedben, csak a hal ér oda, ahol most vagy, uszonyán csillog, nem üzenet, csak vízjel, áldd jó helyed, kísértés sose érjen el. Túl sok szó, persze, eshet, kegyelme záporozzon, annak, aki leszel, szüksége lesz rá, vedd szavad, meg ne törjed, csak egyszer. Ez a kenyered.

Pythia

A kérő mosoly és a kéretlen, nem a mosolygóra tartozó mosoly között, jól vigyázz, nincs érvényes megkülönböztetés, afféle flaszterjós nő volt, rúzsoltjai közül mint egy tőkszáj villant elő ajánlata, hogy jósol nekem, aluljárói Pythia, benőtt körme, aprót keresgélő ujjá zsebkoszt talált csak kabátja mélyén, „de miért fizetne?” és „miért nekem?” de persze így kérte csak,

mintha ő akarna adni. Egy százast
vettem elő, koncként kivetett
mosolya, lágy pocsoló-tekintete
nem kavart fel semmit a langyos
gőzből, ami az időből rám
tartozik – tartsa meg magának
jóslatát, kényszerűen mosolygott, nem
mondtam ki persze, de a
százast után dolga-végezetten
állt tovább.

VARGA PÉTER SZOBRASZMŰVÉSZ, 2010

DRUBINA ORSOLYA

Függöny mögött

Mentem. Szerettem menni. Öklendeztem közben kicsit, de így is megjártam három emeletet, negyven kilométert, négy fokban, hogy csak úgy ömlött rólam a víz. A macskaköveken megtört a fény, a hosszú lombú fák között pedig egyre erősebben gyanítottam, hogy megszállottja vagyok egy erőnek, ami miatt ilyenkor is felfelé kell néznem. Nem az égre, nekem az éggel semmi dolgom, hiszen én csak a lomberősség szerint vehetem figyelembe és tarthatom megfigyelésem alatt a város fáit, mikor a hányinger miatt a szavaimból is kiszodródok. – Megyek – gondoltam, mikor már egy hete csak álltam a függöny mögött. Azt hittem, téged látlak a kertben, amint felöltözöl egy hűvös nyári délután. Tudom, hogy szeretnél bárhol és bármikor levetkőzni, széttárni magad a fénynek, elbizonytalanítani a sokszor összeverődő közönséged, mit hagysz magadon, mit dobsz az arcukba, kegyetlen leszel-e, vagy édes mostoha. Ilyenkor huncut voltál, derűs, egy nem igazán átlagos pornósztár. – Dögölj meg, nagyon hiányzol – mondtam magamnak félig hangosan, és mégis lementem két liter tejért és negyven dkg felvágottért a közértbe. Bizony, nem csekély mesterség élni és nem csüggedni, olvastam két év múlva egy könyvben, a függöny mögött, igazság szerint sötétben. Nem volt nagy könyv, inkább kicsi. Az is pornografikus. Ennek majdnem megörültem. Én csak ilyen kisiklott mosolyokkal tudok örülni. Meleg volt. Émelygett a gyomrom, mintha egy fűszál szorult volna a fogaim sáros márványtömbjei közé, éreztem, hogy ki kelle-

ne hagyni ezt az elcsépett jelenetet, de nem tudtam visszatartani, most már nem, kiokádtam magamból az arcodat, meztelen szemedet, a táskákon megbúvó apró disznózsírokat. Eltelt még egy év, és inkább hallgatok, mikor rólad szólnak a harangok. Már nem igyekszem bizonygatni semmilyen portálon, hogy emlékeimből elmaradtál, meg hogy ifjúság bolondság. Csak megyek, szeretek menni, és ökledezni közben egy kicsit, megjárni három emeletet, negyven kilométert.

Vasárnapi ebéd

Nem akartam, hogy ennyi közöd legyen hozzám. Követem a kérdések mögötti válaszokat, míg beszélsz. Nyikorog a padló, fátyolos a hangod. Menedék vagy – mondom, mikor már alig látlak a tejfehér ködben és majdnem elejtem az emlékedet is. Szorosan fogom a szék karfáját, el akarom képzelni, hogy még nem mentél sehová. Hiszen még be kell számolnom neked az új kocsonyaötletemről. Mert tudod, én nem érzem magam mindenhol otthon, és nem tudom pontosan, hol kell élnem és halnom, de te biztosan érted mindezt, és csak azért sem akarsz a kozmikus magyarság böjtjéről mesélni nekem. Pedig az András napi kocsonyához például szükséges fél kiló sertésfül, ugyanennyi sertésköröm, sertéscsülök és egy kevés sertésfarok is. Hallod? Ne menj még el. Igen, van egy nő. Gyűlöl. A szeme olyan szürke, mint az enyém. Fenyeket. Kocsonyásra rémülök tőle. Ha most felállok, megreccsen majd ez a köd is körülöttem. Nem zavar. Követem a válaszaid, amiket a kérdéseimre hallgatsz el, és ettől majdnem elejtem a csülköd, a farod, a tokád, a hangod. El fogsz menni valahová. Szorosan fogom a szék karfáját, de már felesleges

rajta ülni, állni, ölni, halni. Inkább caplatok. Caplatok körbe-körbe a hátsó udvaron, és a falat rugdosom mezítláb, majd hasra vágódok a sárban. Az udvar (igazi magyar) diszkrét helyszín, kiválóan alkalmas mindenféle örülési jelenethez, kerti partyhoz vagy szalonnasütéshez. A miénk kb. 50 négyzetméter, ovális alakú. Kedvelt kivándorlási helye házi sertéseinknek, de csak addig, amíg velük vagyok, és ők velem vannak. Utána mehetnek mind a levesbe.

PERIFÉRIA, olaj, vászon, 140×177 cm, 2012

DEMUS GÁBOR

lehetnék egyedül,

de nem vagyok, még magamban
sem, olykor csapat
madár riad kívül-belül (vagy
mindenütt s egyszerre „bent”,
belül is), vagy hogyan mondjuk?

mondjuk, dérlepte rét, volt
a hatalmas, párálló mén, tömött, bimbó-
ba nyílt fasszal, esetlen
ugrott hármat-
négyet, a kanca combja kettős halmába

csúszott, hangtalan arcukon semmi. (mindig is zavart,
hogyan a mellső pata karistolhat és hogy ekkora teher
nehezedik a hátra.) amiről
beszélni

dupla, ha nem hármas vétek, noha látja, s tudja is
egy gyerek, s azt is, hogy ő
nem ló,

elejti, mintegy véletlen a
képet.

vagy ahogy emelik a farkukat, s a tökéletes
far tökéletes vulkánjából dől
a szar vagy a ruganyos vulvából bugyog, körül
csorog a lé, miként simogatná,
fúrná az arcát, annyira szép.

a kutya, ha inni beesik

a margitszigeti halastóba,
kétségbeesetten kaparja a partot,
mert a tó tavaszra fölgyűlt iszapja több
mint a víz, melyben úszhatna.

rajtod szinte semmi, nagyon is meztelen
vagy (mint kínos kis álmaidban), amint a föl kavart
sárból kiségit. mintha nem is a te kutyád
lenne, hátrébb lépsz, nevetnek
a könnyű ruhájú kirándulók,

míg meg nem rázza magát.

a kutya, ha a tiéd, s te az övé vagy,
nem lehetsz okos,
ha ürít, az természetes,
s az is, hogy az embernek, neked, van kutyád.

az aszfaltról kifordított zacskóval kotorni össze:
a bármennyire is gyakorlott mozdulatot átható fintor
óhatatlan, akár a város.

CSERENKÓ GÁBOR

A szemmozgások szabadok

Felkapcsoltam a tükör feletti kislámpát, hogy megborotválkozzam, de semmi kedvem sem volt hozzá, sőt napok óta semmihez sem, úgy éreztem, hogy túl vagyok már dolgokon és nem vágyok újak megismerésére, napok óta már ki sem merészkedtem sehová, nem fogadtam vendégeket, neten tartottam a kapcsolatot néhány közeli ismerőssel, őket is jól megszűrve, csak egy-két emberrel kontaktoltam, nem volt semmi bajom, senkivel, mindössze annyi, hogy elegendő lett, mindenből, csömört éreztem, és azt, hogy el kéne aludnom vagy fél évre, az lenne erre az állapotra a megoldás, ez járt az eszemben mikor megtaláltam a borotvát.

Borotvám is volt, meg még habom is, after shave-et viszont már rég nem vettem, mert nagyon nincs pénzem, de végül is az elhanyagolható, nem annyira szükséges, lehet borotválkozni anélkül is, nekikezdtem a műveletnek, bár tudtam, hogy nem lesz egyszerű, mert több hetes már a szakállam, és nehezebb ilyenkor lehúzni, a fürdőszobámban található pengét erőteljesebben kell majd használni, mert már régi, de fontos volt, hogy megszabaduljak az arcszőrzettől, fontos volt, hogy emberi alakom legyen megint, legalábbis arra a kis időre, amíg egy képzőművészeti kiállítás megnyitóján veszek részt, aminek meghívására nem is tudom, miért mondtam igent, de végül is igent mondtam, így több napon át tartó önként vállalt magány után újból nekiindulok, talán, azért, mert esti a program, talán az is közrejátszik abban, hogy igent mondtam, talán, és közben még egy lámpa kellett már a borotválkozáshoz, mert kinn rögtön alkonyodik.

Alkonyodott, mikor kiléptem az utcára, ahol már kezdték bekapcsolni neonlámpáikat az üzletek, az autoreflektorok is vakítottak, szürkült az ég, pár perc és beesteledik, ilyenkor zavar a fény, ebben a néhány percben, mikor nincs még sötét, de világít már minden kirakat, ez a néhány perc, ami megelőzi a sötétséget, bántja a szemem, a sok pici, színesben villódzó égő, csalogató neon zavar, és mégis muszáj volt ilyentájt utcára lépnem, mert ígértem, hogy ott leszek azon a tárlaton, amit egy belvárosi galériában rendeznek meg, viszont a délutáni csúcsforgalom, a körúton tülekedő gyalogosok, a villamos peronján hömpölygő tömeg, mind nehezebbé tette a közlekedésem, és mikorra már magam mögé tudtam a sok váltáskás lökdösődőt, ráérősen mobiltelefonálót, gyaloglás közben sms-t író, a hevesen gesztikuláló, kacsajárású, előttem totyorgót, a gurulós bőröndökkel közlekedő emberfolyamot, akik mit sem törődtek azzal, hogy mások is közlekednek rajtuk kívül, nos, rövidebb útvonalat választottam és akkor hallottam meg a harangszót.

A harangszó a közeli templomból jött, éppen vége lehetett az esti misének, vagy talán éppen akkor kezdődött, nem tudtam volna megmondani, ha harang kondulását hallom valahol a közelemben, attól mindig megnyugszom, a harangszó lecsillapít, elgondolkodtat, bárhol és bármikor is ér, energiát ad, feltölt valamivel, akár egy lassan hömpölygő folyó, ettől valahogy mindig erőre kapok, talán azért, mert van benne valami reményféle, azt súgja, hogy nem vagyok egyedül a világban, nem vagyok elveszett, hanem pont az ellenkezője, olyan, aki számít, és akire számítanak valahol, kis utcákon lépkedtem, hogy időben odaérjek, hogy el ne késsek, mert annál nincs rosszabb, ha valaki késik valahonnan, rövid séta után kiértem egy forgalmas kereszteződésbe, de hogy ne várjak a lámpa zöldjére, mert kettő helyen is szobroznom kellett volna, lementem az aluljáróba.

Az aluljáró a szokásos képet mutatta magáról, a telefonfülkéknél hajléktalanok csoportjai, néhányan papírkartonokon horkoltak, előttük műanyagpalackok, melyekben félig volt már csak bor, mások hangosan veszekedtek valamin, fogatlan szájjal hóbörögtek, lökdösték társaikat, átellenben tőlük a kínai vegyesboltos és a fornettis szolgálta ki az állandóan érkező vásárlókat, a metrókijárat felől folyamatosan köpködte ki a mozgólépcső az utasokat, akik sietős léptekkel indultak tovább úti céljuk felé, mire elindultam a felfelé vezető lépcsőhöz, utolért a metró felől érkező kisebb tömeg és egyszer csak egy kihívóan öltözött bordó szoknyás nő penderült elé, ott ringatta az orrom előtt a csípőjét, harisnyátlan, formás lábaira többen is felfigyeltek, gömbölyű feneke ívét léptei kihangsúlyozták, „tuti nincs rajta bugyi” hallom a hátam mögül férfitársaimat, röhögni és mutogatni kezdtek, de aztán el-el-tűnedezték, mindenki ment a saját dolga után én meg azon kapom magam, hogy elkezdtem a nőt követni.

Követtem, viszont mesélhetem úgy is, hogy arra jött, amerre én, utunk egy irányba vezetett, mert a bordó szoknyás nő arra ment, amerre nekem is szándékomban állt, nevezetesen a galéria felé, ahol már valószínű, hogy elkezdődött a megnyitó, de mivel azt se mondhatom, hogy nem ajzott fel a tudat, hogy itt ez a nő, bugyiban vagy anélkül, de mindenképpen kihívón, itt sétál előttem, mert nagyon felajzott, az, hogy egyedül, izgalmasan, szexisen, puha, ruganyos léptekkel jár az estebe, csábító parfümfelleget lengetve maga körül, izgalmas volt, ahogy előttem sétált, ahogy nekem sétált, ahogyan ringó, de mégis határozott léptekkel kopogott a cipőjével ez az előttem lépkedő nő, és én alig bírtam már magam türtőztetni, az esti lámpák fényében egyre csak a kidudorodó ívét néztem, melyet ott, akkor, nekem ríszált, engem hívott, megfordult a fejemben, hogy ha befordul valamelyik utcasarokon, megyek én is utána, és a kisebb utcák egyikén leszólítom, de nem kellett semmi ilyet se tennem, mert hirtelen megállt egy ház előtt, ahonnan éles fény szűrődött ki az utcára, és én elmosolyodtam, mert hiszen ott állt a galéria előtt és lenyomta az ajtó kilincset.

A kilincset elengedtem és csendben felakasztottam a kabátomat az ajtó melletti fogasra, hang nélkül próbáltam lehúzni a cipzáras felöltőmet, mert benn már elkezd-

dődött a megnyitó, a barátom már tartotta a bevezetőjét, érces hangja zengett a teremben, ő állt a zsúfolásig megtelt galéria közepén, két oldalán a kiállító fiatal művészekkel, akik mosolyogva és szemlesütve hallgatták az exorzéját, és épp arról volt szó, hogy mennyire fontos a művészetben, a jelen lévő alkotók munkáiban a nyomhagyás, a jel, és, hogy mennyire fontos, kitűzött cél lehet a halhatatlanság, a barátom jól beszélt, érezhetően élvezte is a helyzetet, mindenki rá figyelt a teremben, a közönség felől egy pissenést sem lehetett hallani, a bordó szoknyás nő ott állt néhány méterre, lekövekelve egy sarokban, nem messze tőlem, így volt alkalmam megfigyelni, nézegetni, hosszabban időzni a bájain, most mintegy legálisan figyelni őt, a hosszúkás, vékony arcát, nyílt, igéző tekintetét, mosolyát, hosszú lábait, kihívó alakját, és találgatni kezdtem, hogy vajon egyszerű műkedvelőként jött-e ide, vagy tartozik valakihez, netán a barátom ismerőse, de az is lehet, hogy ő a múzsája valamelyik jelen lévő fiatal művésznek.

A művészek megnyitójának hivatalos része véget ért, és már kezdett szétszéledni a közönség, arra gondoltam, hogy üdvözlöm az ismerősömet és gratulálok neki, de aztán mégse került erre sor, mert a fiatal szobrászfiú és a festőlány folyton bemutatatta őt minden gratulálónak, a különböző lap- és könyvkiadó tulajdonosoknak, újságíróknak, tévéseknek, mecénásoknak, politikusoknak, művészeknek, még az indiai nagykövet is hosszabb beszélgetésbe elegyedett vele, messziről biccentettem, s elkezdtem közelebről szemlélni a kiállított tárgyakat, a festmények egy részét ismertem már, tehetséges, ígéretes alkotónak tartom a művészt, aki számára egyre jobban kitágul a tér, és egyre több lehetőséghez jut, és nagyon jó, ha valaki meg tudja magát mutatni egyre több fórumon, jó, ha valaki egyre nagyobb esélyt kap, sanszot, hogy megmutassa magát, ezen morfondíroztam miközben sétáltam a képek között, és azon gondolkoztam, hogy pár perc és hazaindulok, hiszen végeztem már, amikor ismét megláttam a bordó szoknyás nőt.

A nő is a képeket nézegette, egyedül volt, belefeledkezett a műélvezetbe, megállt, elgondolkodott, aztán tovább sétált, van, amit messzebről nézett, de volt, hogy tett egy lépést a vászon felé, érezhetően nem először járt műteremben, és eszembe jutott, hogy az utcán mennyire megkívántam, darab ideig csendesen figyeltem ahogy lépked a cipőiben, ahogyan hangosan kopog a parkettán, szoknyájának ringása rég elfelejtett emléket ébresztett bennem, figyeltem ahogy egyedül nézi a képeket, aztán melléálltam és lassan kialakult valami kommunikáció, beszélgetni kezdtünk, először a képeket mustrálgatva, a művészetről, majd egy pohár írsai mellett, már egyre több dolog került szóba, szinte már mindenről beszélünk, hosszan, meg-meg állva egy festmény vagy egy szobor mellett, aztán késő éjjel, mikor már hazaindult mindenki, mi is elindultunk együtt, és egyszer csak azon kapom magam, hogy rövid séta után, felmentem vele a lakására.

A lakás nem volt nagy, egyszobás garzon, akkora, mint amelyikben én is éltem, pici, mégis minden megvan benne ahhoz, hogy egy egyedülálló ember jól érezze magát; amikor kinyitottam a szememet, hunyorogva körbepillantottam, már a reg-

geli fény szűrődött be a lehúzott redőny résein, Andrea még aludt mellettem, haja a párnán, mint valami álmos forgószele, a bordó szoknyája ledobva tátogott a padlón, nem volt különösebb oka annak, hogy felkeljek, különösen nem, mert egy dús idomokkal megáldott, meztelen nő mellett feküdtem, Andrea bájjain szívesen időzött a szemem, és amint ébredezni kezdett ő is, ahogy magához tért, az egymást fürkésző mozdulataink újra ölekezésbe kúsztak, közelebb tolta magát hozzám, a csípőjével körkörös mozdulatokat tett, és enyhén szétterpesztette a lábát, mire lágy csókokkal adtam választ, ezt követően pedig ismét kezdett kizökkenni és kitárulni a világ.

A világ átalakulóban volt, visszarázódott minden a percekkel ezelőtti állapotba, az utcán sétáltam már, hazafelé, s Andreán méléztam, meg azon, hogy mi volt ez az egész vele, mint derült égből a villámcsapás úgy jött szembe ez a kaland, ami mindkettőnknek jól esett, és az, hogy Andrea úgy penderített ki a lakásából miután végeztünk, miután készülődni kezdett, mert rájött, hogy késésben van, úgy penderített ki, hogy csak lestem, de végül is ismerős, mert én is ilyen vagyok, ellenkező esetben hasonlóan tennék, volt már ilyen, többször tettem ezt, mert nem akartam soha, semmi többet.

Többet foglalkoztam ezután magammal, ahogy teltek a napok, elhatároztam, hogy folytatni fogom az álláskeresést, és újból küldözgetni kezdtem az önéletrajzaimat a neten, mindenféle helyre elküldtem, több helyet felkerestem a kinyomtatott irataimmal, függetlenül attól, hogy hirdettek-e állást vagy sem, bementem, próbálkoztam, hogy hátha szembe jön valami lehetőség, csináltam, mentem, kísérletet tettem ismét arra, amire hosszú hetek óta nem, mert többször belefáradtam, mert nem jártam soha szerencsével, hiszen eddig csak nemleges válaszokat, elutasítást kaptam, és most minden olyan céget, intézményt felkerestem, ami végzettségemnek vagy érdeklődési körömnek megfelelő profilú, ezeknél lenne elsősorban némi esélyem.

Esélyét se látom annak, hogy mikor kerülök újra abba a helyzetbe, amelyikbe vissza akartam kerülni, azaz, hogy mikor lesz újra állásom, mikor tudom rendesen kifizetni a rezsit, úgy ahogyan azt kell, mikor jár már le a lakáshitelem, azt, hogy vissza fogok kerülni a munkaerőpiacra, azt tudom, hogy vissza fogok, csak az a kérdés, hogy élek e még addigra, az idő a kérdés, hogy mennyit kell még várnom, meddig leszek ebben a lebegő állapotban, mikortól lesz az életemben rendszer, és így nehezebb, hogy tudom, hogy létezik ez a rendszer, mert hosszú évekig éltem benne, de most már nem, most már más van, önhibámon kívül kikerültem a rendszerből, és csak annyit tudok tenni érte, hogy csinálom-megyek, hogy legyen valami változás.

Változó az, hogy hol járok sikerrel, hol nem, hogy kinél érzem, hogy motivációt kapok, kinél nem, ha nem, azt se ismerem fel, várok rá ugyanúgy, hogy válaszoljon, mondja, hogy felvesz, hogy alkalmazni, fog, mert jó vagyok, mert engem keres, hiszen lehetőséget lát bennem, észreveszi azt, ami nekem mostanában néha egyértelmű csak, de régen tudtam magamról, amit az előző munkahelyemen mások tudtak rólam, amit korábban tudtak, csak most, mivel nincsen látszatja, feledésbe me-

rült, de hogy ne ez legyen mindig, mennem kell, gyalogolnom, és adogatnom az ön-életrajzomat, jelentkezni, hogy itt vagyok, árulnom kell magamat, menedzselnem, a legjobbat mutatnom, hogy behívjanak minél több állásinterjúra.

Állásinterjúra hívtak be, hosszú hónapok óta ez az első konkrét lehetőség arra, hogy újból legyen valaki, monitoros munkára jelentkeztem, a végzettségemnek megfelelőt találtam, és az intézet, ami hirdette, rugalmas embert keres, olyat, aki még hétvégén is ugrasztható, nekem se kutyám, se macskám, én vagyok az ő emberük, mondom a szememmel a három interjúztató nőnek, felvehetnétek, pislogok rájuk, aztán azt mondták, hogy az önéletrajzom alapján megfelelnek nekik, mert kellő szakmai tapasztalattal rendelkezem, és erre én azt gondolom, hogy tudom, mert mindenki ezt mondta eddig nekem, szóval eddig stimmel, mindenhol ez a szöveg, és itt is az jött utána, ami eddig mindenhol, hogy de hát tudja, nagyon sok jelentkezőt hallgatunk meg, úgyhogy maradjunk annyiban, hogy a jövő héten értesítjük, ha igen, ha nem értesítjük, oké, bólintok erre, és gondolom, hogy ez is ismerős, így szokott lenni, aztán kiderül, hogy mégse üzennek, de nem így történt, mert aztán már másnap jött a telefon, hogy hétfőn kezdhettek, nem hittem el, mit csináltam másként, amit eddig nem, felvettek, tehát elkezdődött, és alig vártam a hétfőt, az egyik interjúztató nő fogadott, bemutatott mindenkinek, portástól, takarítókon át, személyzeti titkárnőig, és utoljára vitt csak be a munkaszobába, oda, ahol a feladataim látom majd el, és az interjúztató nő mielőtt elment, bemutatott még a munkatársamnak is, akivel egy szobába kerültem, a kolleganő guggolt éppen, pakolászott a földön valamit, aztán hirtelen megfordult és felismertem: ott állt előttem Andrea.

Andrea a számítógépe elé ült, miután ketten maradtunk a szobában, és próbálta folytatni a megkezdett munkáját, én bekapcsoltam a gépemet, hogy a netről próbáljak tájékozódni, még több információt megtudni az új helyről, közben pedig folyamatosan néztem a kolléganőmet, s vártam, hogy valahogy reagáljon arra, hogy ott vagyok, hogy oda kerültem vele egy szobába, vártam, hogy szóljon valamit arra, hogy mit szól ahhoz, hogy közösen fogunk dolgozni, de Andrea csak szemlesütve gépelt, bámulta a vibráló monitort, belefeledkezve ütögette a klaviatúrát, vadul és hangosan, mint akinek nagyon fontos, határidős, épp ezért halaszthatatlan munkája akadt, én közben végig figyeltem, hogy mit csinál, és mikor néz fel, idegesen tette az egyik kupac papírt a másikra, majd vissza, érezhetően zavarban volt, ettől viszont én is kezdtem magam kellemetlenül érezni, eltelt néhány perc, így, csendben, egymáshoz nem szólva, aztán hirtelen rám nézett, felnevetett, rám mosolygott, és azt mondta, nagyon örülök, hogy felvettek, gratulálok, annak meg különösen örülök, hogy közös szobába kerültél velem.

Velem mindig idősebb nők kavartak, már kezdettől fogva, aztán később sem lett ez másként, mert néhány kósza egy éjszakás kalandot leszámítva, amit nálam fiatalabb lányokkal követtem el, mindig is az érettebb nőket tartottam érdekesebbnek, ők érdekeltek igazán, jobban megértettem magam velük, jobban ment a társalgás, könnyebben viszonyultam egy tőlem idősebb nőhöz mindig, mint korosztályomhoz,

vagy a fiatalabbakhoz, tehát az, hogy Andrea nálam idősebb, az nem, hogy nem zavart, hanem egyenesen felvillanyozott, izgalmasabbá téve számomra kettőnk kapcsolatát, napra pontosan tizenkét év volt köztünk a különbség, vadító negyvenes nő, illetve maholnap ötven, vágyam megtestesítője, lelkemnek lángja, ágyékom vágya, akivel ott folytattuk, ahol abbahagytuk hetekkel ezelőtt, átkaroltuk egymást, és közben Andrea a lábával belökte a szobánk ajtaját.

Az ajtót mindig kulcsra zártuk ilyenkor, aki akart valamit, az telefonált, vagy kopogott, amire nagy nehezen kinyitottuk az ajtót, azt nem meséltem még viszont, hogy Andreának férje volt, meg két gyermeke, látszólag hétköznapi életet élt, minden nap sietett haza, családjára volt, és férjes asszony, aki csak titokban tehetett meg azt, amit megtett, mert másra vágyott, és ez a más, akkoriban én voltam neki, ez kielégített mindkettőnket, abba a garzonlakásba viszont soha nem mentünk vissza, mert az egy barátnője lakása volt, amit ilyen célra használt, de időközben eladtak, ezért volt tehát az, hogy inkább a munkahelyünkön estünk egymásnak, legtöbbször ott kívánt meg, és teljesedtünk ki az irodai bútorok között, az asztalon, a fotelben, legördített laticelen, de volt, hogy a mosdóban gombolta le a nadrágot rólam, vagy én mentem vele a nőibe.

Még az első napomon említették, hogy minden új belépőnek kötelező üzemorvoshoz mennie, és mivel esetemben számítógépes munkáról van szó, szemészeti vizsgálaton is részt kell vennem, és a szemésztől kell ilyenkor igazolást vinni az üzemorvosnak, tehát oda kellett először mennem, a szemész orvos pedig néha rendelt csak, heti egy alkalommal, így a második hetemen kerestem fel, megvizsgált, azt mondta, hogy minden rendben a látásommal, meg, hogy postán fogom megkapni a leletet, ezt kell majd továbbvinnem az üzemorvoshoz, mindennap néztem tehát a postaládám, de a levél csak nem jött, lehet, hogy elkeveredett, vagy egyszerűen csak lassan jön, egyszer egy postai alkalmazott úgy tájékoztatott, hogy ilyenkor még akár hat-nyolc munkanapba is beletelhet, míg megjön a levél, tehát amit majd kapok, azt be kell vinnem a Humánpolitikai Osztályra.

A Humánpolitikai Osztályról is, meg máshonnan is egy idő után kiszúrták, hogy Andreával későn reagálunk csak a dolgokra, később vesszük föl a telefont, sokadik kopogásra sem nyitjuk ki az ajtót, ez furcsa lett nekik, és elkezdtek figyelni, leginkább engem, mert, hát én vagyok az új, ez a változás velem jött, és nem értették, hogy mi az oka, mert Andrea régebben nem volt ilyen, csak jelzem, hogy ez a munka rovására sose ment, a jelentéseket, tervezeteket, beszámolókat rendesen megcsináltuk, úgy, ahogy kell, én mindig együttműködtem a vezetőséggel, megcsináltam, amit kértek, a feladataimat elvégeztem, csak hát a munkaidő nagy részét Andreával töltöttem a laticelen, meg mindenhol, úgyhogy ez szemet szúrt másnak is, főleg, hogy a folyosó egy része be van kamerázva, így gyorsan kiderült ez az egész, aminek a vége az lett, hogy az intézetigazgató kirúgott, még próbaidőn voltam, tehát ilyenkor még csak indokolni se kell, így ez ennyi volt.

Volt egy levél a postaládámban, mire hazaértem, ott várt, az igazolás a szemészetéről, ami érdekes módon ma jött meg, pont ma, az elbocsájtásom napján, feltéptem azért a fehér borítékot és olvasni kezdtem: RÉSLÁMPA VIZSGÁLAT: A szemmozgások szabadok, látótér: konfrontálisan ép. Mindkét oldalon: ép, békés szemhéj, pillasor; normális könnyszervek. Fundus: éles határú, megfelelő színű, fiziológiásan excavált papilla; ép macula; az erek lefutása normális, ép retina, körben fekszik. Monitoros munkát végezhet.

Felkapcsoltam a tükör feletti kislámpát, hogy jobban tudjam olvasni a levelet, hisz erősen alkonyodott már, de semmi kedvem sem volt a továbbolvasáshoz, sőt semmihez sem, úgy éreztem, hogy túl vagyok már dolgokon és nem vágyok újak megismerésére, napok óta már ki sem merészkedtem sehová, nem fogadtam vendégeket, neten tartottam a kapcsolatot néhány közeli ismerőssémmel, őket is jól megszűrve, csak egy-két emberrel kontaktoltam, nem volt semmi bajom, senkivel, mindössze annyi, hogy elegendő lett, mindenből, csömört éreztem, és azt, hogy el kéne aludnom vagy fél évre, az lenne erre az állapotra a megoldás, ez járt az eszemben mikor megtaláltam a borotvát.

FERENCVÁROS, olaj, vászon, 100×140 cm, 2014

KULCSÁR-SZABÓ ZOLTÁN

A Lét turistája

MARTIN HEIDEGGER: ÁLLOMÁSOK

Dél van. Dél van az Én fölött vagy nyár, gyümölcsök csendje, máknak csendje minden domb fölött. Dél van, mindig, örökre – a nagy Pán órája. A fény mozdulatlanra csiszolja, (az ígét teljes tranzitív erejében véve) *megcsillantja* és egyben magukba burkolja a köveket. A görög fény. Titka az el-nem-rejtettségben van. Valami érzékelhetetlen jelenlét. Odalent – itt-ott még főszezonban is nyílik zavartalan kilátás – az ugyanebbe a fénybe takarózó tenger rejtélyes módon *megáll*, és mintha valami más, talán a táj lüktetne, nem az elmúlás. De ez nem marad így, a fény, nem kevésbé megkapó módon, nemsokára akcióba lendül, ezer darabba törve és sokszorozva önmagát és a vízfelszínt. Meg más egyéb is: vissza kell jutni a hűtőpultok közelébe, türelmetlen buszok sürgetnek, vár a voltaképpeni „világ”, all inclusive. *You can't live there.*

A fenti (John Ashbery-től, Gottfried Benntől, Paul de Mantól, József Attilától, Kosztolányi-tól, Nemes Nagy-tól, Nietzsche-től és nem utolsósorban Martin Heideggertől kölcsönvett idézetek felhasználásával összeeskábált, de ettől függetlenül sem különösebben eredeti) turisztikai impresszió elégtelenségéről Heideggernek először 1962-ben nyílt volna lehetősége meg-alapozottan nyilatkozni. Noha a Görögországba való látogatásának ötlete már 1953 körül felmerült, ezt majdnem tíz év hezitálás követte, ami még Heideggertől is szokatlan, akit persze nemigen lehetne a világirodalom nagy utazói közé sorolni. Az út megvalósítására leginkább az az Erhart Kästner bátorította, aki a Görögországot ugyancsak megjárt Gerhart Hauptmann egykori titkáráként az 1940-es évek óta maga is tapasztalt Görögország-utazó volt (először a „baráti” német hadsereg önkénteseiként szerzett megbízást egy úti beszámoló megírására) és aki szívesen ajánlotta magát Heidegger, illetve a Heidegger-házaspár útítársául. A Kästnertől az idő folyamán kissé elhidegülő filozófus többszöri visszalépést követően, olykor már megrendelt jegyeket lemondva, végül csak 1962-ben, felesége társaságában szánta rá magát egy társas körutazásra a Velence kikötőjéből kifutó Jugoszlavija hajó illusztris vendégeként. Az utat Elfriedétől kapta ajándékba és egy év múlva egyfajta hetvenedik születésnap ajándék, egyben tehát valamiféle viszontajándék („a megajándékozott jelzése”) gyanánt neki („az anyának”) dedikálta az utazásról készített kéziratos feljegyzéseket.¹ Ezt az első

¹ Vö. R. Safranski, *Egy némethoni mester*, Bp. 2000, 568-569.; P. Geimer, „Frühjahr 1962”, in W. Ullrich (szerk.), *Verwindungen*, Frankfurt 2003, 49.; Ch. Meid, *Griechenland-Imaginationen*, Berlin/Boston 2012, 376-377. A szöveg 1989-ben jelent meg először, ez a kiadás (M. Heidegger, *Aufenthalte*, Frankfurt 1989.) a kézirat fakszimiléjét, valamint Elfriede Heidegger néhány Görögországban készített rajzát is tartalmazza. A magyar fordítás, amelyből hiányzik a dedikáció, négy részletben jelent meg a *Pannonhalmi Szemlé*ben: Uő, „Állomások. Görögországi útinapló I-IV.”, in: *Pannonhalmi Szemle* 1993/2-4 és 1994/1. A további hivatkozásokat erre a fordításra, valamint – szükség esetén – az

utazást, mintha csak átszakadt volna valami gát, az 1960-as években további utak követik (az utolsó 1967-ben az Égei-tenger szigetvilágába vezet, erről az ekkor nyolcvankét éves filozófus szintén készített egy – befejezetlenül maradt – útinaplót, amellyel immár a hetvenötödik születésnapja alkalmából köszöntötte „az anyát”²).

Bár az ilyesfajta görögországi utazás ekkorra már gazdag hagyománnyal rendelkezik a német kultúrtörténetben (illetve általában az európai filozófiában: többek közt R. G. Collingwoodra lehetne hivatkozni, aki – mint arról a *The First Mate's Log* c. útinaplója beszámol – oxfordi hallgatók társaságában, útközben technikai feladatokat is ellátva hajózott Görögországba alig néhány héttel a II. világháború kitörése előtt), nem szorul különösebb magyarázatra, hogy Heideggert inkább az ellenpéldák, az igazán híres görögországi nem-utazók egész sora erősítette meg az utazást illető kételyeiben Johann Joachim Winckelmanntól Nietzsche-ig³, közülük is mindennekelőtt nyilván Hölderlin, aki igazából Heidegger voltaképpeni útítársa lesz majd a hajóutakon és aki maga kortárs útleírásokból szerezte a Görögországgal kapcsolatos ismereteit.⁴ A *műalkotás eredetében*, vagyis majdnem harminc évvel az első görögországi út előtt Heidegger közismerten szuggesztív leírást tudott nyújtani egy – amúgy az ugyanott elemzett van Gogh-képhez hasonlóan nem teljesen beazonosítható – görög templomról és az azt körülölelő „szakadékos sziklavölgyről”⁵, és különben is: „A görögöt – írja Heidegger 1946-ban – nem a görögök miatt kutatjuk, és nem is a tudomány megjobbítása céljából. Sőt még csak nem is egy érthetőbb párbeszéd végett kutatunk, hanem kizárólag arra való tekintettel, aminek szóba kellene jönnie egy ilyen párbeszédben, ha egyáltalán önmagától szóba jön. Ez az ugyanaz, ami a görögöket és minket különböző módon sorsszerűen foglalkoztat. Ez az, amit a gondolkodás hajnala [Frühe] a Nap-Nyugatinak [Abend-Ländisch] a sorsszerűségébe hoz be. E sorsszerűség révén válnak csak a görögök görögökké a szó valódi történeti értelmében. A »görög« jelző nem népre, nemzetre, kulturális vagy antropológiai sajátosságra vonatkozik. Görögnek nevezzük a sorsszerűség hajnalát, mely magát a létet a létezőben világítja meg, és az embernek azt a lényegét szőlítja meg, melynek mint sorsszerűnek abban áll a történeti folyamata, ahogyan az ember lényege a »létben« megőrződik, és ahogyan abból elbocsáttatik, de attól soha el nem válik.”⁶

összkiadásban közölt eredetire (Uő, „Aufenthalte”, in Uő, *Zu Hölderlin. Griechenlandreisen* [GA 75], Frankfurt 2000. Az ajánlást l. itt: 213.) l. Á rövidítéssel a szövegben.

² Uő, „Zu den Inszen der Ägäis”, in uo., 247. A további hivatkozásokat l. l. Á rövidítéssel a szövegben.

³ Geimer, 45.

⁴ Az 1967-es utazás alkalmával a Meltemi nevű hajón egy gyakorlati célú, bár irodalmi utalásokban bővelkedő korabeli Görögország-útikönyv szerzője, Eckart Peterich volt Heideggerék egyik útítársa. Peterich, aki a könyvet egyébként Theodor Däubler, a Carl Schmitt által sokat emlegetett, szintén Görögország-utazó költő emlékének ajánlotta, szükségesnek látta tudatni olvasóival, hogy sohasem utazik Görögországba Hölderlin nélkül: E. Peterich – J. Rast, *Griechenland*, Olten/Freiburg 1956, 18.

⁵ Heidegger, „A műalkotás eredete”, in Uő, *Rejtekutak*, Bp. 2006, 31. Leginkább az ugyanott emlegetett (uo., 30.) paestumi templom (pontosabban a paestumi templomok közül valamelyik) és a Basszai-i Apollón-szentély jöhetnének számításba. Előbbiek persze nem a mai Görögország területén találhatók, utóbbit viszont Heidegger később többször meglátogatta. Vö. J. Malpas, *Heidegger and the Thinking of Place*, Cambridge 2012, 336–337., ill. B. E. Babich, „From Van Gogh's Museum to the Temple at Bassae”, in: *Culture, Theory and Critique* 2003/2 és J. Sallis, *A kő*, Bp. 2006, 97–98.

⁶ Heidegger, „Anaximandrosz mondása”, in Uő, *i. m.*, 292.

Egyáltalán nem magától értetődő tehát, hogy mi ad értelmet, milyen kérdésre ad választ az út Görögországba, amely nem, legalábbis érzéki jelenlétét vagy hozzáférhetőségét tekintve nem az, nem lehet az a Görögország, amelyről Heidegger álmodik. Heidegger éppen ezekkel a kételyekkel, kérdésekkel nyitja az 1962-es útinaplót: „Mi jelzi a keresett terület hollétét? Mögöttünk van, nem előttünk. (...) Mi azonban csak azt kereshetjük, amit, burkoltan persze, már ismerünk” (Á I.48). Másfelől, persze, mit ér az olyan, az „egykori (gewesene) Görögországra” vetett pillantás, amely nem támaszkodhat „a szigetvilág tényleges megtapasztalására” (uo., I.47/215)? A hűséges útítárs viszont, akit tulajdonképpen Heidegger vezet el vagy akár azt is lehetne mondani, visz el Görögországba, ahol – mint majd látható lesz, olykor majdhogynem groteszk módon – folyamatosan mellette van, „nem szorult rá erre a tapasztalatra”. De miért nem? A görög tengerrel ismeretséget kövte Heidegger immár bizonyítékot talál arra, hogy Hölderlinnél, aki a „valóságos tengert” sohasem látta, ez a tenger csodálatos módon – „a költészet és a természet titokzatos összhangjában” – mégis jelen van (IÁ 259), mi több, talán igazibb módon van jelen, mint a szigetvilágot beutazó turista számára. Mi tehát – ez az 1967-es út vezérkérdése – „az igazi valóság”? Másfelől az is megeshet, hogy egyedül Hölderlin volt az, akinél – miközben sohasem látta meg Görögországot – egyetlenegyszer összetalálkozott „a görögöket meghatározó lét (az önmagát feltáró-elrejtő jelenlét) általi érintettség a görög világ jelenségeinek gazdagságában való tartózkodással” (uo., 261). Talán mégis inkább Hölderlin vezeti az utazó filozófust Görögországba(n)? Ehhez viszont nem kellett volna a valódi Görögországba utazni. 1960-ban a filozófus ezzel az érveléssel rázza le Kästnert: „A dolog aligha nem úgy áll, hogy *gondolhatok* ezt-azt »Görögországról« anélkül, hogy *megnézem*. Arra kell most törekednem, hogy azt, ami a belső tekintet előtt megjelenik, a neki megfelelő mondásban ragadjam meg. Az ehhez szükséges összeszedettséget az otthoni/ismerős (heimische) hely biztosítja.”⁷

1962-re Heidegger elég sok mindent összegondolt már Görögországról ahhoz, hogy ne tudja elkerülni a számvetést annak a kettős csalódásnak a fenyvetésével, amelynek akkor tette ki magát, amikor az utazás célját kellett megfogalmaznia: ha az, amit tapasztal, egybeesik azzal, amit gondolt, akkor utólag értelmetlenné válik az út, ha pedig nem, akkor nyilvánvalóan újragondolat mindent, illetve még inkább elszakíthat az elgondolt Görögországtól. Az odautazás végzetes eltávolodássá válhat. Heidegger tisztaban van azzal, hogy „a mai Görögország (amelyről alig lesz mondanivalója az útinaplókban – KSzZ) megakadályozhatja a régít abban, hogy önmaga mivoltában színre lépjen; a habozás abból a kételyből is fakadt, hogy az, amit az ember annak az országnak tulajdonít, ahonnan elmenekültek az istenek (dem Land der entflohenen Götter Zugedachte), nem csupán képzeletének szülötte (bloß Erdachtes), s a gondolkodás nem bizonyul-e tévútnak.” A hitvesi ajándék ötletétől mindazonáltal mégis *megdobban az erre hajlamos szív*: „a gyanított területet nem lehetett száműzni a tudatból (aus seiner Gegenwart für das Nachdenken). Az ajándék arra várt, hogy átnyújtsák.” (Á I.48/217) Hiába az évtizedes habozás. Mégsem lehet nem elutazni.

A nehezen meghozott döntés persze nemcsak annak megfontolását teszi sürgetővé, hogy voltaképpen mi is az, amit az utazó Görögországban keres. Ezt – a későbbi utazás felől visszatekintve, amely az első tapasztalatait a Hölderlinnel folytatott párbeszéd, „Zwiesprache” felől teszi mérlegre – abban a kérdésben lehetne megadni, hogy vajon „az Ἀ-Λήθεια-ra irányuló kérdés hiteles válasza lel-e a régi, még természetként és műként ténykedő (waltende) világ

⁷ Uő – E. Kästner, *Briefwechsel 1953-1974*, Frankfurt 1986, 43.

látványából” (IÁ 249). Az is megfontolást igényel azonban, hogy miként viszi véghez ezt a keresést, hogyan viselkedik, hogyan jár el mint utazó, mit és hogyan néz, nézzen-e, körülnézen-e egyáltalán a megvalósult álmok színterén. Mit kell tenni ahhoz, hogy az utazó elkerülhesse az utazás csapdáit? Nemcsak maga az utazás kezdődik némi, ezt illető tanácsalansággal, hanem maga az útinapló is, amely a Hölderlin *Brod und Wein*jából mottóba emelt kérdésekhez kapcsolódó, *de profundis* feltörő aggodalmakat is rögzíti („Ez a mélységes elhagyatottságból fájdalmasan felkiáltó »hol?« – mivégre ez a kérdés?” – Á 1.47), melyeket a filozófus persze hamarosan leküzd. Az első és legfontosabb, önmagához intézett utasítása az *élmények* tiltása: nem élményekért kell Görögországba utazni, sőt még csak nem is a művelődés vagy az ismeretszerzés céljából, noha Heidegger nem vitatja az olyan útítársain megfigyelt attitűd „létjogosultságát és örömét”, akik (Hölderlin helyett?) útikönyvek segítségével készítik fel magukat a látnivalókra. Nem állhat az utazó a középpontban (és vele az utazási irodalom ismert kliséje sem az út által megváltozott, önismeretben részesülő stb. utazóról), ugyanis „nemcsak rólunk és görögországi úti élményeinkről van szó – hanem magáról Görögországról (auf das Griechenland selbst!)” (uo., I.50/219. Kiem. KSzZ). A turista ezen (csak bizonyos tekintetben) lemondó attitűdjé szolgálat magyarázatot az útinaplók bizonyos narratív megoldásaira is. Arra pl., hogy szerzőjük végig eléggé személytelen hangot üt meg (különösen a második útleírásban grammatikai értelemben is feltűnő a személytelenség túlsúlya), továbbá az idegen hangok és perspektívák, a párbeszéd hiányára, amelyek helyét leggyakrabban irodalmi-kulturális citátumok, valamint olykor a turisztikai ismeretközlés ugyancsak személytelen műfajával való, szabad függő beszéd révén megvalósított, gyakran ironikus színezetű érintkezés foglalja el. Amint azt az *Állomások* több elemzője is felpanaszolta, a szövegből hiányzik az útítársak leírása vagy szerepeltetése⁸, de ettől függetlenül is megállapítható, hogy Heidegger sok esetben mintha szándékosan távol tartaná magát a megfigyelő (és önmegfigyelő) szerepkörétől⁹. Bizonyos szemszögből nézve egyenesen szembemenni látszik a vizualitásnak a turizmust a 19. század óta meghatározó dominanciájával¹⁰, hiszen sok esetben majdhogynem lemond a látottakról szerzett saját érzéki benyomásainak rögzítéséről és értelmezéséről is (egy jelentős – később még tárgyalandó – kivétel mindazonáltal akad, még hozzá maga a görög fény, mely persze egyszerre feltétele és gátja az érzékelésnek). Noha az utazási irodalomban ez a lemondás (vagy akár a látottak nem-értése) adott esetben az útleírás (vagy egyáltalán az írás) egyik lehetséges motivációjaként is felléphet¹¹, Heideggernél nem egészen erről van szó, hanem inkább arról, hogy rendre azt keresi, azt akarja meglátni vagy megtapasztalni, ami a jelenlévő turista számára nem vagy legalábbis nem közvetlenül az érzékek útján tárulkozik fel.

Ez nem inkonzekvens. Mint azt még a jó állapotban fennmaradt Parthenón látványa sem feledtetheti el, a „későn születettek”, sőt egyáltalán a „halandók” is fragmentumokra vannak utalva, egy magáról mindig csak távoli sejtésként hírt adó egész helyreállítására. Az Akropo-

⁸ Pl. Th. Feldbusch, *Zwischen Land und Meer*, Würzburg 2003, 205.; P. Duro, „»A Disturbance of Memory«”, in A. T. Demo – B. Vivian (szerk.), *Rhetoric, Remembrance, and Visual Form*, New York 2012, 58.

⁹ Vö. ehhez M. Froment-Meurice, *That Is to Say*, Stanford 1998, 226.

¹⁰ L. erről J. Adler, „Origins of Sightseeing”, in: *Annals of Tourism Research* 1989/1.

¹¹ Vö. Ch. Grivel, „Reise-Schreiben”, in H. U. Gumbrecht – K. L. Pfeiffer (szerk.), *Materialität der Kommunikation*, Frankfurt 1988, 622.

lisz csak az ilyen „kiegészítés fényében” ragyog fel, ami persze nem is igazán meglepő az olyan gondolkodás számára, amely jó ideje megbarátkozott „a kiegészítés szükségével” és azt „nem elkerülhetetlen hiányosságként, hanem önmaga legsajátabb képességének kitüntetett állapotaként” tapasztalja meg (IÁ 254-255). A filozófus ráadásul – mint azt egyébként 1967-ben az athéni Tudományos és Művészeti Akadémián tartott előadásában is kifejti¹² – arra a görög világra kíváncsi, amely – lévén maga a „kezdet” – nincs jelen (noha „nem múlt el”), amelyhez tehát csak oly módon nyílik hozzáférés, hogy a viszonyulás hozzá „rá-gondolva emlékezővé (andenkendes) válik”, ami persze éppen nem úgy értendő, hogy Heidegger – az ilyen lehetőségeket illetően általában szintén szkeptikus Kästner módjára¹³ – Homérosz nyelvét remélné felcsendülni az úgörög tájakon. Az „An-Denken”, vagyis az – amúgy szintén Hölderlintől vett¹⁴ – rá- vagy visszagondoló emlékezésre célzó kifejezés bizonyára nem véletlenül adja az egész útleírás egyik lexikai súlypontját. Erről a súlypontról elmélyültebb szómagyarázat nélkül is elmondható, hogy egyrészt azt nyomatékosítja, hogy az emlékezés eleve lehetetlenné teszi az érzéki benyomások körülhatárolását, másrészt pedig azt, hogy maga a gondolkodás lesz az, aminek révén a filozófus útja különbözni fog „egy olyan utazástól, amelynek célja az üdülés és a művelődés” (uo., III.63). Márpedig ha, mint a csodálatos epidauroszi színháznál, „nem elégszünk meg az utazónak a táj felett érzett örömeivel, sem az ókortudós tudásszomjával” (uo., II.83), mindig akad egy Hölderlin-idézet, amely a gondolkodó emlékezés útjára tereli a látogatót. Heidegger mindenesetre sokszor nem arról számol be, amit a szemei látnak. Sőt mindkét hajóút egyik leggyakrabban ismétlődő motívuma az, hogy a filozófus nem száll ki a hajóról és elmulasztja egy-egy aktuális sziget, szentély vagy egyéb látványosság megtekintését. Hol azért, mert – aligha elítélhető módon – „a héraikleioni bazár sem csábított túlzottan” (uo., II.84), hol azért, mert – ilyesmi bármelyik turistával megtörténhet – átalussza a korinthuszi csatornán való áthaladást (uo. IV.71), hol pedig azért, mert a koncentrációt igénylő gondolkodást részesíti előnyben. Iósz szigetén még Homérosz állítólagos sírjának felkereséséről és ezzel együtt a Trója irányába megnyíló kilátásról is lemond, amelynek „igazi valóságát” amúgy is a költő „alapította meg” (IÁ 258). Az olümpiai templomok alapfalai romos állapotukban is „teherbírásuokról” és „égbe nyúló meredekségükről” (steiles, tragendes Ragen) tesznek tanúbizonyságot (Á I.51/222) – éppen ez „óv meg” a pusztta tömegszerűség „látszatától”, vagyis attól, ami voltaképpen látható. Később, az utazás egyik (második) csúcspontján, az Akropolisz felkeresésekor Heidegger arról a benyomásáról számol be, hogy a Parthenón épületéről valójában lehetetlen megalapozott vizuális benyomást szerezni: „A templom épülete előtt és benne csődöt mondott mindenfajta pusztta nézelődés távolról és közlelől. Képtelenség volt megfelelő helyet találni, ahonnan kapcsolatba lehetett volna vele kerülni.” Éppen a vizuális érzékelés eme látszólagos kudarca alapozza meg (vagy, *A műalkotás eredete* fentebb említett helyére gondolva, igazolja vissza) a templom jelenlétszerű önmegmutatását: „A templom építészeti elemei *elvesztették anyagszerűségüket*. A mű

¹² „Ez a világ a történettudomány szempontjából ugyan már elmúlt, de történetileg, küldetéses sorsunkként átélve megmaradt és mindig újra jelenné válik.” (Heidegger, „A művészet eredete és a gondolkodás rendeltetése”, in: *Athenaeum* 1991/1, 67.)

¹³ Kästner, *Griechenland*, Berlin 1943, 123. Kästner ellenszere az antikvitást kereső utazó csalódására alapvetően az, hogy meg kell ismerni és meg kell tanulni tisztelni a mai görög világot (uo., 45.). Ez Heidegger számára persze nem valós opció.

¹⁴ Vö. Heidegger, „Visszagondolás”, in *Uő, Magyarázatok Hölderlin költészetéhez*, Debrecen 1998.

töredékes jellege eltűnt. A térbeli kiterjedés az arányokkal egyetemben egyetlen pontba sűrűsödött (verdichtet sich in einen einzigen Ort). Gyűjtőereje hatni kezdett. Az egész építményt felfoghatatlan ragyogás lebegtette és emelte egyszersmind egy szilárdan körülhatárolt, az őt hordozó sziklával rokon jelenlétbe. Ezt a jelenlétet betöltötte a szentély elhagyatottsága. Benne közeledett láthatatlanul az elmenekült istennő távolléte.” (uo., IV.68/236. Kiem. KSzZ)¹⁵

A legmegdöbbentőbb ebből a szempontból talán a naxoszi kikötés 1967-ben. Dionüszosz szigetén a filozófus szintén nem száll partra, helyette ezúttal is a *Brod und Wein*hoz fordul, amely eredetileg közvetlenebbül az istenre célzó címet (*Der Weingott*) viselt. Az itt kibontakozó, a vallás Heideggert az egész út során foglalkoztató kérdései felé vezető elmélkedés azonban elakad, méghozzá azért, mert Naxosz kikötőjében nincs kéznél a stuttgarti Hölderlin-kiadás egyik kötete és vele „egy fontos szöveg”, a *Der Archipelagus* c. költemény egy variánsa (IÁ 263-265)! Ezen Naxosz megkapó látványa sem tud segíteni (a keresett részletet Heidegger persze utólag beilleszti az útinaplóba), nem úgy, mint fordítva, hiszen – mint az nem sokkal később, a szintén elmulasztott Kósz szigeténél kiderül – az irodalom, jelen esetben Theokritosz egy költeményének zárata, nagyon is képes arra, „hogyan megmutassa a szigetvilág közvetlen látványát, amelynek megtekintéséről lemondunk” (uo., 269).

Bár a fenti példa ezt a benyomást keltheti, összességében mégsem arról van szó, hogy a filozófus mintegy a könyvek segítségével helyettesítené a turizmus instrumentáriumát, vagyis azt a szemiozist, amely – Jonathan Culler alapvető tanulmányának elemzése szerint – az általa megszabott vagy kijelölt, jelként megragadott látványosságok révén egyszerre állítja elő és fedi el – bármit is jelentsen itt ez a Heidegger számára a *Lét és idő* óta aligha teljesen semleges kategória – az autentikus tapasztalatot.¹⁶ Ott van, ha nem is megtekint, de bizonyára néz, továbbá persze olvas, szövegeket idéz, főként pedig gondolkodik, és miközben nagyon is tudatában van a turista-mivoltát meghatározó paradoxonnak, folyamatosan keresi annak módját, hogy miként vonhatná ki magát annak mechanizmusai alól. Az „élménytől” vagy a „művelődéstől” való elzárkózása valójában persze nem kielégítő megoldás (sőt még azt sem lehetne mondani, hogy ne részesült volna mégis meghatározó görögországi „élményekben”), már csak azért sem, mert önmagában inkább kétségbe vonná az egész vállalkozás értelmét, mintsem hogy igazolná azt (Hölderlint Freiburgban is lehet olvasni, ráadásul ott megvan minden kötet). Márpedig Heidegger, ha olykor nem is száll le a hajóról, odamegy a helyekhez, és bár teljesen nem mond le róla, de nem is korlátozza magát az utazás „imaginárius helyet-

¹⁵ A műalkotás eredetében persze még jelenlévőként közelít az isten: „A templomban Isten a templom által van jelen. Az Isten jelenléte önmagában a körzet szent körzetként való kiterjesztése és elhatárolása. De a templom és körzete nem szóródik szét a meghatározatlanságban, mert csak a templom rendezheti és gyűjtheti egységbe maga köré ama pályákat és vonatkozásokat, melyekben születés és halál, átok és áldás, győzelem és megaláztatás, kitartás és hanyatlás az emberi lény számára a sors [Geschick] formáját ölti fel.” (I. 5. jegyz.) Érdekes egyébként, hogy a Peterich-féle útikönyv is említést tesz a Parthenón „lebegéséről”, vö. Peterich, 79.

¹⁶ L. ehhez J. Culler, „A turizmus szemiotikája”, in Bódi J. – Pusztai B. (szerk.), *Túl a turistatekinteten*, Bp./Pécs/Szeged 2012, kül. 30-36. Vö. még Grivel, 618-620. Az autenticitás fogalmának tartományairól a modern turizmusban I. N. Wang, „A turisztikai élmény autenticusságának újragondolása”, in Bódi – Pusztai (szerk.), i. m.

tesítésének” nagy hagyományokkal rendelkező stratégiájára.¹⁷ Mi több, az autentikusnak ígérkező tapasztalástól sem zárkózik el teljesen. Már az 1962-es hajóút legelején elfogja a kétség, hogy „nem lesz-e hiábavaló és hatástalan minden erőfeszítésünk, hogy eljussunk a kezdetekhez, még ha ez valamilyen korlátozott mértékben sikerülne is; kételkedtem abban, nem teszi-e tönkre ez a fajta töprengés a *közvetlen tapasztalatot* az út során. Nem kellene a látottakat inkább egy egyszerű úti beszámolóban (in einem einfach beschreibenden Erzählen) rögzíteni?” (Á 1.49-50/219. Kiem. KSzZ) Ez az idézet persze azt is elárulja, hogy Heidegger eleve az út írásos feldolgozásának tervével, vagyis, némi túlzással élve, talán eleve azért szállt a hajóra, hogy *megírhasa* a görögországi tartózkodásait.

Akárhogy legyen is, az út (és az útinapló) csaldásfeldolgozási kísérletek sorozatával indul és számos kitérővel halad a majdani csúcspontok (Délosz, Athén, Delphoi) felé – ami éppúgy betudható az utazásszervező, mint a naplóiíró „cselekményesítési” stratégiájának. A (közvetlen) tapasztalat elégtelenségének vagy értelmezhetetlenségének defektusait a filozófus az utazási irodalom jól ismert eszközrendszerére hagyatkozva igyekszik kompenzálni, pl. úgy, hogy számára ismert kulturális minták segítségével próbálja megragadni (vagy kiegészíteni) a várakozásoknak ellentmondó vagy azoktól elmaradó benyomásokat. A Hölderlin-hivatkozások ebből a szempontból külön esetet jelentenek, hiszen sok esetben valójában egyáltalán nem olyan könnyű eldönteni, hogy a verssorok teszik-e megragadhatóvá a turista tapasztalatait vagy, éppen fordítva, a görögországi tapasztalatok hivatottak-e Hölderlin pontosabb megértéséhez hozzájárulni – persze, e második lehetőség megítéléséhez a tárgyalt Hölderlin-szövegek értelmezésébe kellene bocsátkozni, amire itt sajnos nincs mód sort keríteni. Vagy akár egyenesen arról volna szó, hogy a kettő (Görögország és Hölderlin) megértése igazából egy és ugyanaz a kihívás? Hölderlintől eltekintve minden egyéb esetben inkább csekély hozadékú kulturális asszociációk állnak csak rendelkezésre. A filozófus időnként interkulturális klisékkel él (a görög fővárosban pl. felfigyel „az élénk délszaki nyüzsgésre” – uo., IV.69), aligha meglepő módon gyakran mozgósítja a mitológiai ismereteit, sőt időnként költői hasonlatokkal is megpróbálkozik (két alkalommal is olyan, láthatatlan lant húrjaira emlékeztetik a magányos antik oszlopok csoportozatait, amelyeken a szél vagy a távoli isten ad elő gyászdalokat, természetesen „halandók számára hallhatatlanul” – uo., II.82, IV.69¹⁸).

A csaldásai is az előzetes (földrajzi és kultúrtörténeti) ismeretek és a látottak összehasonlításából fakadnak. Érdekes mindazonáltal, hogy Heidegger, noha filozófia- és léttörténeti összefüggésben nem áll távol tőle a görög-német rokonság eszméje, egyetlenegyszer sem asszociál hazai tájakra és – Hölderlintől megint csak eltekintve – a német kultúrára is ritkán – annak ellenére, hogy a 20. század első felének németországi görögségképét az ilyesfajta párhuzamok erőteljesen meghatározták. Csak egy Heidegger számára nem teljesen irreleváns példát felidézve Kästnerre lehetne hivatkozni, aki az 1940-es évek elején az új Görögország fővárosában könnyűszerrel – ráadásul történelmi és építészettörténeti szempontból nem is teljesen indokolatlanul – ismert rá a „bajor Athénra”, akit Olümposz környéke éppúgy német tájra emlékeztetett, mint az északi hegynék mutatkozó Olümposz vagy a Tirolhoz és az alpesi völgyekhez hasonlított szent körzet Delphoinál és aki később, jóval a háború után, Délosz

¹⁷ Szirák P., „Az utazás melankóliája”, in Bónus T. – Eisemann Gy. – Lőrincz Cs. – Sz. P. (szerk.), *A hermeneutika vonzásában*, Bp. 2010, 417-418.

¹⁸ Egy hasonló kép Kästnernél is megtalálható: Kästner, i. m., 128.

romvárosának látványában a szétbombázott Berlint vélte felismerni.¹⁹ Kästner 1942-es útirajzának az Alfred Rosenberg-féle nordikus Hellász eszményképét visszhangzó végkövetkeztetése²⁰ meglehetősen távol áll a görög és a német filozófiai nyelv rokonságában amúgy ritkán kételkedő Heideggertől. Ő inkább a Görögországról Németországban alkotott képében (vagy az ennek kódja felől hozzáférhetetlen görög tájakban?) kényszerül időről-időre csalódní, ismételten feltéve a kérdést, „vajon ez az általam régóta dédelgetett lényeg, amelyen oly sokszor gondolkodtam, nem önkényes képzelődésből származik-e – s nincs-e híján a valóságos múlt támaszának?” (uo., II. 83.) Az első állomáshoz, a tévesen „az ősi Kephalléniaként” azonosított Korfuhoz, a phaiákok földjéhez közelítve semmit sem tud összefüggésbe hozni az *Odüsszeia* VI. könyvével, illetve a konstanzi gimnáziumi éveiben arról tanultakkal, és amikor Ithakával is így jár, arra a magyarázatra jut (ebben egy pápa és egy kis ortodox templom látványa támogatja meg), hogy Homérosz világa helyett a „Kelettel” találkozott (uo., I.49–50). Mükénéhez már eleve kevés reményt fűz („Valami berzenkedett bennem a görögség előtti világ megtekintésétől, jöllehet a görögöket épp a vele való küzdelmes szembesülés segítette saját mivoltuk létrehozásában.” – uo., II.82), Krétához ugyanezen okokból még kevesebbet: „A helyről lerí az egyiptomi-keleties jelleg” (uo., II.84). A görögség világa rejtőzködik: „tanácstanságunk nőttön-nő” (uo., II.83).

Persze nemcsak az archeológiai nyomok fennmaradásának esetlegessége és a különféle földrajzi, történelmi vagy kulturális kölcsönhatások és keveredések gátolják meg Heidegger Görögországát abban, hogy megmutassa önmagát. Az első olyan helyszín, ahol az ilyesfajta feltárulkozásra – rögtön az utazás elején – komoly esély kínálkozik, Olümpia lesz („És most – most kell elérkeznünk oda, ahol hajdan *egész Görögország összegyűlt* a nyári hőségben, hogy részt vegyen a versengés békés ünnepén és legfőbb isteneit ünnepelje.” – uo., I.51. Kiem. KSzZ). Itt valóban megtapasztalható valami abból (a tájból? atmoszférából? világból?), amit a filozófus keres, összességében azonban mégis kettős benyomással kényszerül távozni. Olümpia szobraiból ugyan közvetlenül a görög világ „igazságot tisztázó, kivilágosodó távolságának szelíd vonzása” áradt (fontos lehet, hogy Heidegger láthatólag már itt, az út korai pontján, illetve nyilván már azt megelőzően is abból indul ki, hogy a legtöbb, amiben a görög föld részesítheti, a „távolság”, a nem-jelenlét különös epifániája lehet), ezeket a szobrokat azonban múzeumba zárták. Olümpia ezért „még nem eresztette szabadon az ország görögségét, tengerét és egét”. (uo., II.83). Az egyik leggyakoribb turistadilemma (mit tanúsíthatnak a múzeumban kiállított fragmentumok egy egykorvolt jelenlétből?) többször is visszatér az útleírásokban, Heidegger esetében ráadásul nyilvánvalóan egy filozófiai komolyan kidolgozott kontextust is aktiválva. Megint csak *A műalkotás eredetére* a legkézenfekvőbb hivatkozni, amely a müncheni gyűjteményben kiállított görög szobrok példájából kiindulva fejt ki azt az emlékezetes tézist, hogy a művek abban az értelemben csak múltbeliként férhetők hozzá, hogy „ki vannak szakítva saját lényegterükből”, világuk „már széthullott” – amin persze (ezt tehát Heidegger jó előre tudta) még az sem igazán segít, ha „elzarándokolunk a paestumi

¹⁹ Vö. uo., 71., 125., 136-137., 269.; ill. Uő, *Die Lerchenschule*, Frankfurt 1964, 215-216.

²⁰ „A német amúgy is félig Hellaszban él, amíg Németországban van; ha eljön Görögországba, mindent valami németbe ütöközik.”, illetve: „Olyan, mintha közben távoli emlékek elevenednének fel, egy Délre vetődött, boldogságát Délen megtaláló nép emlékei, amely szíve legmélyén mégis ott őrzi az Észak iránti honvágyat”. (Uő, *Griechenland*, 268-269.)

templomhoz”.²¹ Kästner észrevétele, miszerint éppen a görög természet óvhatja meg a romokat a muzealizálódástól²², Heidegger számára, még ha az Olümpiával kapcsolatos feljegyzései negatív úton valami ilyesmit sugallhatnának is, nem jelentene teljes körű alternatívát. A „művészeti ipar”, a műemlékgondozás különféle, technikailag mégoly tökéletes intézményei megfosztják a műveket attól, hogy megőrizték vonatkozásait saját „világukhoz”, és ilyenformán valójában azon tényezők között sorakoznak fel, amelyek inkább gátat jelentenek az autentikus tapasztalat számára, legalábbis ha ez élményként, az érzéki értelemben közvetlen jelenlét megtapasztalásaként értendő, amit Heideggernél persze nem érdemes készpénznek venni.

Az olümpiai múzeumban szerzett élmények, visszatekintve, bizonyos értelemben mégis csak megerősítik Heideggert, bár nem a Görögországgal, hanem a művészettel kapcsolatos elképzeléseiben. A művészet (amelynek lényege talán éppen abban rejlik, hogy „visszafogja [zurückzuhalten] önmagát képződményként és alkotásként – annak javára, amit kinyilatkoztat” – kiem. KSzZ) itt, Olümpiában, a róla alkotott mai fogalmak elégtelenségével szembesít, pontosabban azzal a „szakadékkal”, amely a görög szobrok és a modern, esztétikai értelemben felfogott, „a mai, művészet létrehozására irányuló akarat által állított s ugyanakkor alap nélküli (vom heutigen Kunstwollen Gestellten und zugleich Standlosen) műalkotások” között tátong. Ez utóbbiak „önmagukba bonyolódva, kitéve az ipari korszak üzelmeinek, képtelenek arra, hogy akár csak ennek a világnak a sajátosságát megmutassák, hát még, hogy átalakításának utat mutassanak” (uo., II.81/223). A csalódást keltő Velencében, a behajózás előtt Heidegger pedig azt is kénytelen megállapítani, hogy a városnak tulajdonított „historikus-esztétikai varázs” is ennek az iparnak a terméke, amely csak arra gyakorolhat hatást, aki képes megfeledezni „a modern technikai világ erőszakosságáról” (uo., I.49).

A modern művészetakarás egyszerre önreferens és szorul rá (talán pontosan emiatt) az esztétikai kultúriparra, amely felől nem vezet út a mű saját „világának” *A műalkotás eredetében követelt feltárulkozása vagy megnyílása felé*. Hasonló megítélés alá kerül a régészet, amely minden technikai kifinomultsága ellenére nem tud igazán közelebb juttatni ahhoz, „ami a hajdani épületek, ami annyit tesz: szent helyek (Geweiheten) között uralkodott (waltete) és történt” (uo., I.51/222), továbbá a „művészettörténeti összehasonlítás”, amely voltaképpen ugyanennek a kultúriparnak a része (uo., II.82), az információszükségletet kielégítő turisztikai ismeretterjesztés (*IÁ* 262), sőt bizonyos értelemben maga a nagy művészet létrejöttéről tanúskodó táj is. 1967-ben a müncheni repülőtér felé vezető vonatút során feltárulkozó „sváb iparvidék” (uo., 250) legfeljebb egy olyan világ hatalmáról képes tanúskodni, amelyet e táj szülte, Hölderlin ugyan megjósolt a nyugat küldetéses sorsaként (Geschick), de amely éppen ezért aligha juttat közelebb Hölderlin költészetének lényegéhez. Egészen nyilvánvaló (és aligha túl meglepő), hogy a görögországi út legfontosabb kontextusát éppen a modern technika által vezérelt világ képezi, sőt akár az is megkockáztatható, hogy Heidegger, akinek az 1940-es évek végétől éppen ez a központi témája, valójában ebben a kontextusban teszi próbára az antik és persze a jelenkori Görögországot. Az a kérdés, vajon feltár-e a görögországi tartózkodás valamiféle alternatívát a modern technika mindent meghatározó lényege, az állítvány, a „Ge-Stell” működésmódja számára, hiszen ez – amint az Heidegger számos írásából tudható – ugyanúgy meghatározza az embernek a művészetéhez, a tudáshoz, a

²¹ Heidegger, i. m., 30.

²² Kästner, i. m., 163.

nyelvhez, a természethez, sőt magához a tartózkodáshoz és az utazáshoz, illetve egyenesen a demokráciához való viszonyát (ez utóbbi éppen ellentétes a görögökével – uo., 251), mint az energiatárolás és –felhasználás domináns formáit. Ezért a fejleményért, érdekes módon, részint maga az antik Görögország is felelős: „Ha azt, amit gondolkodói az istenek elmenekülése kezdetén gondoltak, nem egy emelkedett (gewachsenen) nyelven mondták volna, ha azt, amit mondtak, utóbb nem egy idegenszerű világkép eszközévé alakították volna át, akkor most nem uralkodna a mindent eltöltő modern technika sajátosságára nézve még ismeretlen hatalma, tudományával és ipari társadalmával egyetemben. Ha következésképp a modern világ erőszakossága nem állna talányos kapcsolatban az istenek hajdani elmenekülésével, akkor nekünk, akik az ember állítólagos merő önpusztításának végveszélyében menedék (ein Rettendes) után kutatunk, nem kellene az elmenekült istenek oly irdatlan távollétére emlékeznünk, nem kellene elképzelnünk azt a területet (Vordenkens in den Bereich), ahol új alakjukban megjelennek” (Á I.48/216). Ezek nagyon fontos mondatok. Egyrészt – elsősorban a „menedék” holderlini motívumában – több ponton kapcsolódnak a *Kérdés a technika nyomán* és a környező írások nyelvezetéhez. Másrészt pedig azt implicálják, hogy az utazás már-már feloldhatatlan paradoxonjai részint abból következnek, hogy az antik Görögország felkutatása során voltaképpen az antik Görögország *ellenében* is kell gondolkodni, hiszen a terület (és vele az elmenekült istenek új alakban való) feltárásának feladata éppen abból ered, hogy maga Görögország sem tudott igazán mit kezdeni az istenek távollétével. Görögország tapasztalata innen nézve nem hagyatkozhat csupán arra, amit a gondolkodói megfogalmaztak – íme egy további érv mellett, hogy miért célszerű mégis odautazni. Nehéz, továbbá, szabadulni attól a gyanútól, hogy a kezdet kezdetén az elmenekült istenek, egyfajta eredendő távollét vagy távolodás, egy bizonyos értelemben eredendő és szakadatlanul történő hiány áll – amit éppen ezért kevésbé egy nosztalgiaút formájában, mint inkább a görögországi „tartózkodások” valamiféle performatív alakítása vagy előállítása révén lehet ellensúlyozni. A modern technikai világ („és az általa szabadjára eresztett, szövevényes atommezők sugárövezete”, továbbá a mindenütt a lényegéhez tartozónak nevezett erőszak) voltaképpen az a lepel, amellyel a görögség mintegy önmagát vonta körül – pontosan ezért mondhatja Heidegger, hogy „az emlékező gondolkodás a görögség mivoltáról” éppen ebben a korszakban nem tekinthető „életidegen foglalatosságnak” (uo., II.85). Miként lehetséges az olyasfajta tartózkodás (Aufenthalt), amely „megálljt (Halt!) parancsolna (...) az emberi lény növekvő eltorzításának (Verunstaltung des Menschenwesens), amely az embernek a géphez való idomulásával megy végbe” és „belehajszolja az embert saját csinálmányaiba (Machenschaften), melyekből képtelen kigabalyodni” (uo., III.63/235)?

Az a terület, amely ezeket a csinálmányokat a görögországi út során a legkidolgozottabb formában állítja az utazó szeme elé, természetesen a turizmus. Heidegger éppen azokban az években kerít sort az utazásaira (és ez önmagában is beszédes: éppen azokban az években válnak lehetségessé ezek az utazások), amikor a nagyjából mai értelemben vett tömegturizmus kiterjeszti a hatósugarát Görögországra. Ennek nyilvánvalóan vannak alapvető technikai (közlekedési, infrastrukturális stb.) feltételei, amelyek – amire az újabb kultúratudományok kontextusában nem túl meglepő módon talán eltúlzott hangsúlyt fektettek²³ – nagyon is felkeltik Heidegger figyelmét. Benéz a Jugoszlávija kormányfülkéjébe, a hajó „barátságos személyzetével” elmagyaráztatja magának a különböző készülékek rendeltetését (uo., I.49), fel-

²³ L. pl. Geimer, 53-54.; F. Kittler, *Eine Kulturgeschichte der Kulturwissenschaft*, München 2001², 220.

jegyzi a Meltemi bruttóregiszter-tonnaszámát (IÁ 249.), megismerkedik a hajóablak mechanizmusával (uo., 253), figyelni az útiterv időjárás okozta módosulásait, egy alkalommal pedig – igaz, itt inkább a Marcel Mauss-i értelemben vett „test-technikák” egyikére felfigyelve – elragadottan számol be a hálójukat rendezgető iószi halászok „zajtalan munkájáról és a karok-kezek hosszan begyakorolt szép mozdulatairól” (uo., 257).

Magához a turizmus jelenségéhez is hasonló figyelemmel fordul, a legtöbb esetben kétségkívül kritikus hangot megütve, amelynek perspektíváját azonban – amint az ma is megszokott a tömegturizmus feletti elégedetlenség (pl. a tömeges példányszámú, turisták által nem frekvenciált helyeket turistáknak ajánlgató útikönyvekben kifejeződő) domináns szólamokban – inkább a résztvevő (elszenvedő) megfigyelő pozíciója szabja meg, amelyben – egy gyakran hangoztatott ítélettel ellentétben²⁴ – nem a leereszkedés vagy a lenézés attitűdje a meghatározó. Heidegger a maga módján a jellegzetes turistakellékektől sem idegenkedik (leszámítva talán a legjellegzetesebbet: a fényképezőgépet). Egy fennmaradt felvételen a nap ellen viselt fehér sapkában és napszemüvegben, a szélről óvó könnyű sálban, kezében könyvvel (útikönyv vagy Hölderlin?) szemlélődik a romok között. Az útinaplókból az is kiderül, hogy a Heidegger-házaspár (inkább Elfriede) a tengeri fürdőzéstől sem zárkózott el (Á III.71, IÁ 258, 268). Mindazonáltal a turizmus alapvetően olyasfajta iparnak bizonyul, amely lényege szerint az autentikus tapasztalat ellen dolgozik. Ennek az iparnak a mércéje szerint biztosít „ideális tartózkodást” pl. Rodosz szigete – mindazok számára, akik lemondtak az emlékező gondolkodás, az „Andenken” „szükségéről és szükségszerűségéről” (uo.). Olümpia első pillantásra egy „félkész amerikai turistaszállodák” által elcsúfított közönséges falu (Á I.51). A kivilágított esti Akropolisz „enyhén giccses látványt” nyújt (IÁ 255). A programozott buszozások megakasztják a gondolkodás menetét, a járművekkel telezsúfolt utak arról tanúskodnak, hogy az „utazási láz” birtokba vette a „szent tájakat”, a delphoi tartózkodást a buszozást követő „etetés” (Abfütterung) rekeszti be (uo., Á IV.73/244).²⁵ Leggyakrabban az ilyen összefüggésekben tudja le a két útinapló a meglátogatott helyszínekről adandó rövid leírásokat is, amelyekben Heidegger gyakran mintha (szabad) függő beszédben idézné vagy utánozná az útikönyvek stílusát, hol implicit, hol – mint a következő, az idézett szöveg ironikus értékelését élesen jelölő citátum esetében – explicit módon jelezve az ezt illető kétségeit: „Rhodosz, a rózsák szigete, úgymond, bővelkedik forrásokban, növényzetben és gyümölcsökben; hasonlóképpen változatos sok évszázados története, valamint a róla tanúskodó épületmaradványok gazdagsága. Mindennek megtekintése az utazók számára bizonyára tanulságos és szórakoztató (zerstreud) volt.” (uo., II.85/228)²⁶ Hasonló kommentárt váltanak ki az Akropoliszon hemzsegető turistatársak is: „Ki vitatná vagy becsülné le éppenséggel, hogy ennek a túlon túl

²⁴ L. pl. Feldbusch, 209-210.

²⁵ Kästner ugyanezekben az években az egykori rabszolgapiacra emlékezteti a déloszi turistacsoportok látványa, vö. Kästner, *Die Lerchenschule*, 137-142.

²⁶ A „zerstreud” kifejezésbe itt nyilvánvalóan beleértendő a ’szétszórttá, dekoncentrálttá tétel’ jelensége is. Ez a *Lét és időben* az ittlét inautentikus formáinak leírásában jutott szerephez. Vö. Heidegger, *Sein und Zeit* (GA 2), Frankfurt 1977, 229., 491., 515-516.; *Lét és idő*, Bp. 1989, 322. („szétszóródás”), 599. („szórakozás”), 625. („szétszórtság”). A későbbiek szempontjából fontos lehet, hogy az elsőként megadott helyen, a „kíváncsiság” jelenségéről nyújtott elemzés során a „Zerstreudung” mellett Heidegger az „Aufenthaltslosigkeit” („seholsem-tartózkodás”) jellemvonását is felsorolja!

nagyszámú tömegnek néhány tagja az Akropolisz templomkörzetében szerzett komoly benyomással gazdagodva folytatta útját.” (uo., IV.69)

A legmegdöbbentőbbnek mindazonáltal a már ekkor is mindenütt szembeötlő – Susan Sontag szavával élve – fényképszerző hadműveletet²⁷ találja. A fényképező turisták beledobják emlékezetüket „a technikailag előállított képbe”, mintegy kukába hajítva azt (sie werfen ihr Gedächtnis weg), ami nélkül aligha lelhet megfelelő támaszra az emlékező gondolkodás (uo., IV.73) – íme, a géphez idomuló ember, akit a turizmus helyett, hogy megmentene lényegének további torzulásától, még inkább önnön csinálmányaihoz láncol, éppen ott, ahol látszólag az ezeket felfüggesztő „tartózkodások” lehetőségét kínálja fel. Az első útinapló egyik konklúziója éppen az, hogy „a modern technika és vele a világ tudományos iparosítása feltartóztathatatlanságuk révén elkezdik megszüntetni a tartózkodás minden lehetőségét” (IV.74). Mindazonáltal az utazó filozófus tisztában van azzal, hogy ez egyben azt is jelenti, hogy – és itt önmagát, a technikakritikájának első átfogó kifejtését nyújtó 1949-es „brémai előadások” gyűjtőcímét (*Einblick in das, was ist*) idézi – végsősoron éppen a modern turizmus teremtette meg a lehetőséget a bepillantásra abba, „ami van”. Emiatt nincs értelme egyszerűen tagadni vagy akár gyakorlati értelemben elfordulni tőle – elvégre a modern tömegturizmus volt az, ami elhozta Heideggert Görögországba. „A kikötőhöz vezető úton tisztázódott az a belátás, hogy a turizmus kíméletlen rohamaival egy idegen hatalom telepszik rá megrendelhető szolgáltatásaival és intézményeivel (mit ihren Bestellbarkeiten und Einrichtungen – itt is célzás a technikatanulmányra) a régi Görögországra, hogy az meg viszont kitérés lenne az elől, ami van (vor dem, was ist), ha figyelmen kívül akarnánk hagyni a válogatás nélküli, iparszerűen szervezett utazásokat, ahelyett, hogy elgondolkodnánk azon a szakadékon, amely az egykor volt és a ma létező között tátong, és elismernénk a benne működő sorsot (das darin waltende Geschick).” (uo., IV.73-74/244)

És ez a jól szervezett utazásipar egy napon kiteszi Heideggert Délosz szigetére. Ahogy a filozófus egyre feljebb kaptat a szegényes növényzetű, romok borította és – ami aligha teljesen jelentéskézüli – lakatlan szigeten, hirtelen történik valami. „Kisvártatva ugyanis megszólított [a sziget], oly egyedülálló módon, amihez foghatót eleddig sehol nem észleltem (ging von ihr ein einzigartiger, bislang nirgends vernommener Anspruch aus). Mindenből egy hajdanvolt, feltáratlan nagy kezdet (das Verhüllte eines gewesenenen großen Anfangs) szólt.” (uo., III.60/231) A szöveget eddig általában meghatározó hangnem, egyfajta kombináció az úti beszámoló és a filozófiai igényű értekezés nyelvéből, itt egy időre át kell, hogy adja a helyét valamiféle tanúságtételnek. Olyasvalamihez kell itt nyelvet találni, ami nehezen mutatható meg (Heidegger tudatában is van ennek: „Az istennek és az istennőnek sokrétű és egymásnak megfelelő lénye nehezen írható le, ha ugyan nem áll ellen bármiféle leírásnak” – uo., III.61²⁸), vagyis arra a nyelvi dilemmára kell valamiféle megoldást találni, amely sehol sem hiányozik a szentségről, a rendkívülről, a csodáról adott tanúságtételek kultúrtörténetében. A tanúságtétel nyelvének, amely Heideggernél mind a vallásos vagy más módon elragadottság extatikus momentumait, mind a látomásos allegorézis technikáját nélkülözi, innen nézve mintegy önmagában kell felismernie saját akadályait vagy korlátait, mintegy önmagával szemben kell beszélnie. Ez az oka annak, hogy miután a szöveg eddigre az autentikus tapasztalat és az arról való híradás számtalan formáját elutasította, szinte szükségszerűen csalódást fog okozni,

²⁷ S. Sontag, *A fényképezésről*, Bp. 2010, 19.

²⁸ Az 1967-es szöveg egyébként éppen a Déloszon tett második látogatásnál szakad meg.

valamiképpen elégtelennek vagy, ahogyan mondani szokás, soványkának fog bizonyulni ott, ahol ennek létrejöttéről kell mégis valamiképpen számot adnia. Talán ez magyarázza azt, hogy Heidegger itt sem mond le a filozófiai kommentárról, amelyben ezúttal ismét az „alétheia” oly sokat tárgyalt fogalmáról nyújtandó elemzésnek jut a főszerep. Ez elkezdődik már a helyszín kitüntetett mivoltáról adott magyarázattal, hiszen az, hogy éppen Déloszon következik be az, ami megadja az értelmet a görögországi utazásnak, annak ellenére sem vehető magától értetődőnek, hogy az antik görögség legszentebb szigetéről van szó. Heidegger egy egyszerre majdhogynem kiábrándító és – mint az majd még szóba kerül – nagyon is mélyértelmű magyarázattal szolgál, amikor – és ez bizonyos szemszögből nézve talán valóban „majdhogynem vicc”²⁹ – elsőként a sziget nevére hivatkozik: „A sziget neve: Δῆλος; a nyilvánvaló, a sugárzó (die Scheinende), ami mindent nyitottságába gyűjt, sugárzása által mindent *egy* jelenbe rejt. (...) Δῆλος, a nyilvánvaló, az elrejtetlenül rejtéktáró (die unverborgene Entbergende), de egyúttal elrejtő és rejtéknyújtó (Verbergende und Bergende).”³⁰ Azért következik be a feltárlkozásnak és elrejtésnek az a kettős eseménye, amelyet Heidegger az „alétheia” görög alaptapasztalatának tulajdonít, éppen Déloszon, mert a sziget neve mondhatni maga valósítja meg ezt az eseményt. Jelentése révén feltárja, de talán éppen azért, mert jelentést ad neki, voltaképpen el is rejtja a görög értelemben vett jelenlétet. Heidegger ráadásul ezt mintegy előre tudta vagy legalábbis sejtette, hiszen a Kästnerrel folytatott levelezése arról tanúskodik, hogy már az 1950-es évek közepén Déloszt nevezi ki álmai szigetének, amelytől később aztán már csak fizikai értelemben távolodott el („Sokszor ott »vagyok« a szigeten és az egész Görögországot onnan gondolom el”).³¹ Mégis, az *Állomásokat* egy 1995-ös, a titok, tanúságtétel és felelősség fogalmainak szentelt szemináriumán tárgyaló Jacques Derrida nyomán³² akár azt a feltevést is meg lehetne kockáztatni, hogy éppen ez az egybeesés Délosz tapasztalata és Délosz neve között az a titok, amelyről az úti beszámolóknak itt tanúságot kell tennie.

A szigetről (és/vagy a titokról) szerzett benyomások rögzítése persze hamar filozófiai eszmefuttatásba vált át, hiszen a fentebb idézett leírás feltárlkozás és elrejtés kettőséről természetesen hazai pályára (persze, mit is jelent itt ez?) tereli Heidegger azon erőfeszítését, hogy értelmet adjon déloszi tapasztalatainak – ez az értelem mondhatni készen is áll az „alétheiáról” már régóta elgondoltakban. Az elrejtés és az elrejtetlenség eme kettőse a „jelenlét lényege”, és a „szent sziget” éppen ebben a kettős konstellációban lesz Görögország „középpontja”: „kinyilvánít, amennyiben elrejt”. A déloszi tartózkodás, továbbá, hozzásegít annak (amúgy szintén nem először) végiggondolásához is, hogy az „alétheia” nem más, mint „terület (Bereich): az önmagát áldozatul nyújtó, mindent elérő, behatároló és felszabadító nyitottság, amely minden egyes jelenlévőt és távollevőt eljövételben részesít és elidőzésben, eltávozásban és hiányban.” Ezen a területen időzik Heidegger, amely tehát egyben a nyelv és a gondolkodás közege, hiszen az „alétheia” eredetének („a jelenlevő jelenlevőségében, az elrejtés látókörében végbemenő rejtéktárásnak tovább nem gondolt alapvonásához” közelebb

²⁹ N. Wokart, „Wie die Wahrheit ans Licht kommt”, in: ZRGG 2004/4, 375.

³⁰ Az etimológiához l. H. Frisk, *Griechisches Etymologisches Wörterbuch* I, Heidelberg 1960, 378-379.; P. Chantraine, *Dictionnaire étymologique de la langue grecque* I, Párizs 1968, 272.

³¹ Heidegger – Kästner, 22., ill. 51-52.

³² J. Derrida, *Séminaire 94-95 (7)* (Jacques Derrida Papers. Box 21:13. MS-C001. UCI Libraries, Special Collections and Archives, Irvine), 4.

juttató) végiggondolásához kínál támpontokat, amúgy különösen Platón és Hérakleitosz közreműködésével. Itt sem szabad megfeledkezni persze arról, hogy az istenek Déloszon, az „elrejtő rejtektárának” köszönhetően megsejtett közelsége továbbra is a távollévő, elmenekült istenek közelsége, vagyis nem valamiféle közvetlenség felfokozott tapasztalata. Mégis egyfajta, az „alétheia” területéből fakadó („formáját és mértékét” innen nyerő) „jelenlétbe” nyújt bepillantást, amire „csak ritkán és hosszadalmas előkészület” során nyílik mód, méghozzá azért, mert a mai fogalmak szerinti „világ” („információk technikai eszköztárának [Apparatur] áttekinthetetlen kuszasága”) többnyire eltakarja ezt a jelenlétet, melyet Heidegger itt a φύσις kategóriájával nevez meg (uo., III.62), amely a technikakritikai írásainak kontextusában, sőt már korábban is³³ a modern természetfogalom görög ellenpólusaként szolgált. Görögország nem a természet, hanem a „phüszisz” tapasztalatát ígéri tehát. A „phüsziszbe” vezet az út: „egyszerűen az önmagába határolt képződmény és növényzet és hegység felé, a hegy és tenger és fa és templom semmilyen élményre nem szoruló egymáshoz illeszkedése (Zueinander) elé, az önmagából kibomló (aus sich aufgehende) világ elé, amely a saját idejét hozza magával és megtagad minden történeti magyarázaton alapuló besorolást, mert valami mást adományoz: az elmenekült, de el nem pusztított szentséget” (IÁ 254). Ebben az értelemben Rodoszon pl. csupán a turisták számára lehet a „táj” a voltaképpeni látnivaló, olyasvalami, amire a görögök „csodálatos” nyelvén a filozófus tudomása szerint ráadásul egyáltalán nincs is szó, mint ahogyan a természet újkori „élménye” is ismeretlen volt számukra (uo., 260). A görögök számára a „táj” ugyanis nem is mint táj jelenik meg vagy van jelen, hanem mint maga az „isteni”: nem az építmények teszik szentté a területet, ezek inkább adóznak az isteni jelenlétnek, csupán annak megőrzésére hivatottak, ami persze csak akkor gondolható el helyesen, ha a természet és az isten viszonyát a római-keresztény természetfogalom helyett a „phüszisz”-ként felfogott természet „eredeti értelme” világítja meg.³⁴ A „phüszisz” pedig nem más, mint az, ami lehetővé teszi, megengedi a jelenlévő kibomlását és jelenlétét (Aufgehen- und Anwesenlassen des Anwesenden). Nincs itt mód és talán szükség sem ennek a „phüszisz”-kategóriának, illetve a modern vagy újkori természetfogalomhoz való viszonyának a bővebb tárgyalására³⁵, hiszen dominanciája a görög útleírások szövegében itt mindössze annyit hivatott – mondhatni negatív úton – alátámasztani, hogy Heideggernek filozófiai indítékai (is) vannak arra, hogy Görögországot ne a turisztikai vagy egyéb úton előállított természetélményben keresse, így pl. ne vizuális benyomásokra hagyatkozzon vagy ezeket hajszolja. Mindeközben viszont mégiscsak a „megmutatás a tulajdonképpeni esemény (Geschehnis) az Ἀλήθεια területén”, ami annyit tesz, „mint láttatni, ami mint olyan egyúttal leplez és megőrzi azt, amit leplez” (Á IV.70/239). Olyasfajta megmutat(koz)ás tehát, amely elrejtettként mutatja meg (és ezen elrejtés vagy leplezés révén őrzi, óvja) azt, ami feltárulkozik.³⁶

³³ Pl. Heidegger, „A φύσις lényegéről és fogalmáról”, in Uő, *Útjelzők*, Bp. 2003.

³⁴ A templomok helyett vagy mellett a görög természetben fellelt szentség motívuma Kästnernél, sőt a Peterich-féle útikönyvben is megtalálható. Vö. Kästner, *Griechenland*, 87.; Peterich, 248.

³⁵ L. erről pl. Vajda M., *A posztmodern Heidegger*, Bp. 1993, kül. 72–87.

³⁶ A *Kérdés a technika nyomán* szövegében is fontos szerepet játszó „Entbergen” („feltárás”) kifejezésben itt talán még erősebben jelen van a „bergen” ige ’megóv, (ki)ment, biztonságba helyez’ jelentésköre is.

Innen nézve egyáltalán nem véletlen, hogy az egyetlen olyan, igazán érzékinek nevezhető tapasztalat, amelyről Heidegger görögországi útleírásai beszámolnak és amelyről olykor később is megemlékezett, a görög fény különlegességére vonatkozik.³⁷ A fény (legalábbis a görög fény) ugyanis elrejt, beburkol, ragyogásával vagy sugárzásával veszi körül azt, amit megmutat, azt, aminek a fénye. „A görög napfényben – írja, mintegy Heideggert parafrázálva, Sallis – a kő nemcsak azért ragyog olyan fényesen, mert a napfény olyan erős, hanem azért is, mert a kő csakis felszínét kínálja a napnak (minden mást visszatart), így visszaveri azt. S nem engedi átlátszón magába.”³⁸ Heideggernek mindenesetre fontos volt ez a fény. Amint arról Hans-Georg Gadamernek beszámolt, először akkor érezte úgy, hogy a létet végre a görögök módjára tudta elgondolni, amikor egy, a hajó fedélzetén töltött korai órán megfigyelhette, miként bontakoznak ki egy sziget körvonalai a reggeli ködből.³⁹ Az *Állomásokból* is több hely idézhető, ahol Heidegger elgondolkodik e fény mibenlétén. Hérakleion múzeumban kissé idegenkedve figyel egy görögség előtti kultúra, a minoszi világ öncélú „luxusát” és felteszi a kérdést, hogy „mi az, ami felragyog (erglänzt) a dolgokban és a ragyogásban rejtkezik?” Itt nem kap választ. Ebben a felszínes vagy felszíni csillogásban, „Glanz”-ban „talán csak maga a ragyogás jelenik meg, úgy, hogy képtelen bármit is elrejteni és oltalmazni (verbergen und bergen)?” (uo., II.84/227). Ez nyilvánvalóan nem lehet a görög fény. Pireusz kikötőjébe befutva a másik végletet tapasztalja meg: „Homályos fény akadályozta a kilátást. A modern nagyváros feletti pára mindent eltakart, ami görögség.” (uo., III.63) Az aiginai Aphaia-templomnál „a derűs nyugalom (...) fátyolként lebegett a szentély körül”, de „a görög ittlét minden világosságához (Lichte) hasonlóan magába rejtette és elrejtette a sors sötétségét” (uo., IV.71/241). Delphoihoz közelítve „a hely fölé megint a szent ünnepélyesség sejtelmes fénye (ein Schimmer des Weihevollen) vetült. Honnan áradt?” (uo., IV.72/242) Voltaképpen ez az igazi kérdés: honnan árad, mi a lényege ennek a különféle módokon megnyilvánuló fénynek?

A kérdés annyira lényegesnek tűnik, hogy a „művészet eredetének” problémáját taglaló athéni előadás fontos pontjain is szóba kerül, méghozzá éppen a „phüszisz” összefüggésében. Heidegger itt is valamiféle egyszerűről, egyediről tanúságot téve jelenti ki, hogy „a φύσις titokzatosságát még ma is megtapasztalhatjuk Hellaszban – és csak itt, mégpedig akkor, amikor zavarba ejtő és ugyanakkor visszafogott módon (auf eine bestürzende und zugleich *verhaltene* Weise) megjelenik egy hegy, egy sziget, egy tengerpart, egy olajfa. Azt mondják, ezt az egyedülálló fény okozza. Némi joggal mondják, de ez mégis csak a dolgok felszíne. Nem gondolkodnak el azon, honnan származik ez a különös fény, és mint az, ami, hová is tartozik.”⁴⁰ Az előadásban sok mindenről szó esik (többek között „phüszisz” és „techné” kapcsolatról, a modern tudomány és a filozófia viszonyáról), végül azonban visszakanyarodik a görög fényhez és meg is fejt annak titkát a görög hallgatóság számára: „A görög fény titka az elnem-rejtettségben van, az azt átható felfedettségben.” Továbbá: „tudjuk, hogy *a görög fényben elrejtőző, és a fényt biztosító* Α-Λήθεια régiebb és kezdetibb és ezért maradandóbb is, mint

³⁷ Vö. Sallis, 87. A görög fényről természetesen Kästner is elragadtatottan nyilatkozik, ám inkább mint élményről, az áramlás és a mámor élményéről. Vö. Kästner, i. m., 13.

³⁸ Sallis, 89.

³⁹ H.-G. Gadamer, „Zur Phänomenologie von Ritual und Sprache”, in *Uö, GW 8*, Tübingen 1993, 428.

⁴⁰ Heidegger, „A művészet eredete és a gondolkodás rendeltetése”, 69. („Die Herkunft der Kunst und die Bestimmung des Denkens”, in *Uö, Denkerfahrungen*, Frankfurt 1983, 138.). Kiem. KSzZ.

minden, ember által kitalált és emberkéz-megvalósította mű és képződmény.” A görög fény egyedi, különleges, összehasonlíthatatlan, ám valamilyen módon mégis másodlagos, hiszen „a fény csak akkor képes a jelenlevőt megvilágítani, ha a jelenlevő már feltűnt valami nyitottban és szabadban, és abban szét tud terjedni. Ezt a nyitottságot ugyan megvilágítja a fény, de nem ő hozza meg, nem ő alakítja ki.”⁴¹ Az „alétheia” az elsődleges, nem a fény. És mivel megmutatkozása még ebben az összefüggésben, vagyis a talán éppen az „alétheia” lehetősége miatt tényleg egyedülálló görög fényre hivatkozva is félreérthető, szinte egyenesen szükségszerű, hogy a nyitottság körzete mindig egyben el is rejtse magát, akár úgy, hogy a fénybe burkolózik. És talán éppen ezért jó az is, hogy az apró Délosz is „feledésbe burkolózik és így védetté válik” annak köszönhetően, hogy közvetlen közelében a jóval nagyobb divatsziget (Modeinsel), a már Heidegger idején is zsúfolt Mükonosz terpeszkedik el (uo., III.62/234). Úgy látszik, adott esetben maga a turizmus is képes arra, hogy kivegye a részét az elrejtő rejtéktárás feladatából.

Az, hogy a Görögország autentikus tapasztalatának megragadására tett kísérleteit rendre a feltárulkozás és az óvó elrejtés kettős alakzata, továbbá a szentség mibenlétére vonatkozó eszmefuttatások uralják, nyilvánvalóvá teszi, hogy Heidegger itt valamiféle kultikus diskurzus elemeit kényszerül felhasználni (pl. már a Délosz felé vezető úton is „előjelnek” tekinti „a hirtelen ránk törő éjszaka” különös elhagyatottságát, a sötét, mélykék tenger feszült várakozást keltő benyomását, amelyet máskor a „sors” képeként értelmez – uo., III.60; I.49). Ez utazását, tipológiailag nézve, leginkább egyfajta zárándoklatként engedi értelmezni – aminek persze, Hofmannsthal óta, komoly hagyománya van a német utazási irodalom Görögországgépében.⁴² Heidegger szövegei, amelyek bizonyos vonásaik révén olykor vallásos szövegekre is emlékeztethetnek, valóban számos olyan tematikus vonatkozással bírnak, amelyek azt a sejtést alapozhatják meg, mely szerint a görögországi utazások során a filozófus nem utolsósorban a valláshoz, a hithez való viszonyát is megvizsgálja – nyilvánvalóan az antik görögség perspektívájából. Közismert, hogy ez a viszony egyáltalán nem problémátlan. Egy sokat idézett 1921-es levelében a filozófus ugyan „keresztény teológusnak” nevezte magát, továbbá az 1966-os Spiegel-interjú híres címéről („*Már csak egy isten menthet meg bennünket*”) sem célszerű megfélekedezni, általában véve azonban Heidegger nem sokat remél a hit világától a filozófia számára: „Hitnek (...) nincs helye a gondolkodásban.”⁴³ A görögországi utak persze egy teljességgel gyakorlati értelemben sem engedik megfélekedezni erről a dimenzióról: 1962-ben a húsvéti, 1967-ben pedig a pünkösdi szünetben kerül sor a körutazásokra. Mindkét alkalommal (keresztény) templomlátogatások előzik meg a hajóra szállást. 1962-ben Velencében „még a virágvasárnapi mise is a dőmban – *ahol pedig az ember a leginkább várná a találkozást az élő hagyománnyal* – színjátékként hatott a anyag liturgiájával” (kiem. KSzZ). Talán ez az élmény is hozzájárul a Velencéről alkotott, összességében csalódást keltő képhez: a filozófus számára „Velence puszta kikötő, ahol a Görögországba induló hajó vet horgonyt” (uo., I.48-49). 1967-ben pedig az augsburgi dóm környékén mindenütt pusztán „a múlt adott hírt önmagáról” (IÁ 252). Különösen a velencei kiábrándulásnak van önmagán túlmutató je-

⁴¹ Uő, „A művészet eredete és a gondolkodás rendeltetése”, 76-77. Kiem. KSzZ.

⁴² Meid, 1. Vö. még S. McWilliams, *Traveling Back*, New York 2014, 75.

⁴³ H. Tietjen, „Drei Briefe Martin Heideggers an Karl Löwith”, in D. Papenfuss – O. Pöggeler, *Zur philosophischen Aktualität Heideggers II*, Frankfurt 1990, 29.; ill.: Heidegger, „Anaximandrosz mondása”, 324. Utóbbihoz l. Derrida kommentárjait: Derrida, *Hit és tudás*, Pécs 2006, 92-97.

lentsége, hiszen Heidegger számára a római-olasz világból általában is legfeljebb közlekedési értelemben vezetnek utak Görögországba. Mint azt már *A műalkotás eredete* egy híres helyén is kijelentette⁴⁴, a létezés görög alaptapasztalata éppen római átvételének-fordításának eseménye során ment veszendőbe a nyugati gondolkodás számára. Nem meglepő tehát, hogy az első állomások csalódásai részint abból fakadnak, hogy Görögország Olaszországnak látszik. Korfun – ez amúgy sem történetileg, sem földrajzilag nem igazán meglepő – „minden inkább olasz tájra emlékeztetett.” Noha egy nagy német utazóelőd „épp Szicíliában tapasztalta meg először a görögség közelségét”, az ott kiöltött tragédiatervét Goethe talán éppen azért nem jegyezte le, mert „ez a terv is még egy római-itáliai Görögország jegyében fogant”.⁴⁵ Heideggernek még Olümpiában is azért nehéz elképzelni, hogy a görögség szent helyén jár, mert első pillantásra ez a táj megint csak „akár Itáliában is lehetne” (Á I. 51).

Az útibeszámoló előrehaladásával egyre nyilvánvalóbb, hogy Itália domináns jelenléte valójában azért zavaró, mert tulajdonképpen Róma, méghozzá a későantik és nyugati, a keresztény vallás központjaként értett Róma látszik folyamatosan meggátolni az antik Görögország megmutatkozását azzal, hogy annak minden pontját geográfiailag és topográfiailag is mondhatni felülírja. Ez persze gyakran megtörténik a Görögországról szóló utazási irodalomban is, különös, alighanem történelmi okokból magyarázható hangsúllyal pl. a II. világháború utáni években: Kästner Görögország-könyvének átdolgozott változatában (*Ölberge, Weinberge*, 1953) az egyik újdonság éppen a keresztény vonatkozású helyek megsokasodása, a Peterich-féle útkönyvben pedig Délosz csodájának ábrázolása váratlanul egy, a Megváltó megjövedülésével kapcsolatos evangéliumi hely (Mt 2,6) idézésébe torkollik.⁴⁶ Persze, akár Hölderlin is bizonyos kihívást jelenthet, ami az antik görögség krisztianizálását illeti: a már említett naxoszi elmélkedés egyik eredménye éppen az lesz, hogy Heidegger meggyőzi magát arról, hogy a költőnél Krisztus még a „rég istenektől” látszólag elforduló himnuszokban sem kerül azokhoz képest kitüntetett pozícióba (IÁ 264). Amikor Heidegger említésre méltó benyomást szerez valamely görög-ortodox helyszínről (pl. a Kaiszariani kolostorról), az azért van, mert „az apró templom keresztény mivolta még megőrzött valamit a régi görögség utórezgéséből, annak a szellemnek a hatóerejéből (Walten), amely nem fog fejet hajtani a római egyház és teológiája egyházállami-jogászai gondolkodása előtt” (Á IV.70/240)! Vagyis azért, mert ezen a helyen még a keresztény görögség is dacolni látszik – a nyugati világgal. Amire persze leginkább talán azért képes, mert „a kolostortelep helyén egykor egy Artemisznek szentelt »pogány« szentély állott.”

Az utazási irodalom jellegzetes eszköztárára gondolva ezen a ponton majdhogynem kínálkozik az a következtetés, hogy az utazó számára a felkeresett görög világ a maga idegenségében vagy egzotikusságában kerekedik az ismert, a saját fölé – és, amint arra szintén számtalan példa található volna, voltaképpen nem más, mint a (térbeli, időbeli, kulturális) idegenség klisészerű (pogány) külsőségeiben újra érvényre jutó (keresztény) saját. De vajon Heidegger számára tényleg az antikvítás az idegen? És a kereszténység valóban egyszerűen az, ami saját? A legmegdöbbentőbb szembesülés ezzel a „sajáttal” voltaképpen a szembesülés

⁴⁴ Heidegger, „A műalkotás eredete”, 14.

⁴⁵ Vö. J. W. Goethe, „Utazás Itáliában”, in Uő, *Önéletrajzi írások*, Bp. 1984, 264-265., 287-288. Goethe egyébként, akinek bőven akad mondanivalója Velencéről, sokkal pozitívabb benyomásokkal távozott egy ottani nagymiséről: „Nekem, Észak szökevényének, nagyon tetszett ez a szertartás.” (uo., 119.)

⁴⁶ Vö. Meid, 363.; ill. Peterich, 363.

elkerülésének az eredménye. Heidegger ugyanis Patmosz szigetén – ahol a furfangosan megtervezett útitervnek köszönhetően éppen egy szent napon köt ki a hajó („húsvét volt”) – szintén nem száll ki (uo., III.59). Kihagyja tehát annak a helynek a megtekintését, amely egy enyhén szólva nem jelentéktelen keresztény tanúságtétel (vagy feltárulkozás) emlékét őrzi, és amely már csak Hölderlin okán is felkelthette volna a filozófus érdeklődését, aki azonban ekkor talán már egy másik feltárulkozásra, Déloszra, az antikvitás szent szigetére készülődik – igaz, Délosz „előjelét”, az éjszakai mélykék víz látványát így is Patmosznak köszönheti. Elfriedének a patmoszi öblöt megörökítő rajza végül az *Állomások* első kiadásába is bekerült. Öt évvel később aztán Heidegger be is pótolja Patmoszt. Megtekinti a kolostort, itt felsorolja a fontosabb turisztikai tudnivalókat is (IÁ 270-271), de a János „jelenéseinek” emléket állító kápolnába, ahol a Peterich-házaspár hosszasán imádkozik, nem megy be – helyette a közeli teológiai iskola új épületét nézegeti. A kirándulás viszonylag tanulságmentesen végződik: a vacsora után Peterich tart egy, a „keresztény-katolikus konvertita” szemszögéből felépített előadást a görög vallásról, amellyel Heidegger nem ért egyet és a következő napokban is továbbvitatkoznak, különösen Hölderlinnek a kereszténységhez való állítólagos visszafordulásáról, ettől a „tarthatatlan tézistől” azonban nem sikerül elmozdítania a Görögországszakértőt.

Heidegger közelebből nem ismertetett álláspontját ezen a vitán feltehetőleg az a tapasztalat határozta meg (vagy inkább igazolta vissza), amelyet az utazások során maga vélt szerezni a görögök vallásáról, pontosabban a szentséghez, az istenekhez való viszonyulásáról. Ennek a lényege ugyanis éppen az volna, hogy „a görög viszonyulás az isten és az istenek istenségéhez nem volt sem hit, sem pedig vallás a religio római értelmében” (Á IV.71, vö. még IÁ 260).⁴⁷ A szentség, az elmenekült istenek jelenléte, mindaz, ami Déloszon feltárulkozott, csakis ezen kardinális felismerés fényében nyeri el a valódi értelmét, mint olyasvalami, amihez nem a hit vagy a vallás, hanem legfeljebb egyfajta vallás nélküli vallás, egy vallás előtti vallás kínál csak hozzáférést. Az „alétheia” sem vallás vagy hit dolga tehát, mi több, az istenhez való viszonyt (talán az ahhoz az istenhez való viszonyt is, aki egyedül „megmenthet bennünket”) valójában egyáltalán nem lehet a római fogalmak szerint elgondolni. A „religio”, különösen pedig a római egyház állami-jogi affinitásai⁴⁸ eltakarják vagy megakadályozzák a szentség görög tapasztalatát, amelynek megfelelő elgondolásában itt alighanem az épség, érinthetetlenség (a „heil”, a „whole”-lal etimológiai rokonságban lévő „holy”⁴⁹ vagy a „sain”) jelentésmomentumaira kerül a nagyobb hangsúly. Derrida, aki a *Hit és tudás* c. esszéjében szépen kibontotta Heidegger valláskritikájának több lényeges aspektusát is, valószínűleg helyesen állapítja meg, hogy a vallás általa elkülöníthetőnek vélt két forrása közül Heidegger csak az egyiket, a szentség tapasztalatát fogadja el, a másikkal, a hívés tapasztalatával szemben ellenállónak mutatkozik⁵⁰. Talán éppen emiatt nincs voltaképpen igazi szüksége valami-

⁴⁷ Ami elsősorban persze az arra való tekintettel lehet igazán beszédes, hogy, mint arra Derrida emlékeztet, „tudomást kell vennünk arról, hogy *már latinul beszélünk*. (...) [A] világ ma latinul beszél (leginkább az amerikai angolon keresztül), amikor a *vallás nevére* hivatkozik.” (Derrida, i. m., 47.)

⁴⁸ Vö. Uő, *Séminaire 94-95 (6)* (Jacques Derrida Papers. Box 21:13.), 12.

⁴⁹ Vö. J. A. Simpson – E. S. C. Weiner (szerk.), *OED VII*, Oxford 1989², 318-319.

⁵⁰ Derrida, *Hit és tudás*, 97.

féle vallásos vagy más karakterű tanúságtételre, és ebben az értelemben nincs szüksége a latin-római értelemben vett „vallásra” sem.⁵¹

A nyelv nem az önmaga beteljesedését ígérő és egyben abban hívó tanúságtétel nyelve. Sőt, úgy tűnik, sokkal inkább éppen a nyelv mint olyan lesz Heidegger számára az a szentség (a nyelv érintetlen, metafizikától, religiótól vagy technikától el nem torzított állapota), amelyhez a görögországi tartózkodás közel juttat. Görögország autentikus tapasztalata talán nem is más, mint a nyelvben való tartózkodás tapasztalata, amelyről éppen emiatt nehézkes nyelvi formában tanúságot tenni. Csak a nyelv teszi valóban szent helyé a meglátogatott helyeket, hiszen – írja Heidegger már Olümpia kapcsán is – „mik lettek volna ezek (ti. az olimpi-ai játékok – KSzZ), az istenek bennük rejlő (in ihnen aufgehobene) közelségével egyetemben – mi lett volna mindez ama dal nélkül, mely őket ünnepelte, egyáltalán ama szó nélkül, mely szárnyalón szabályos lejtésével kibontja és elrejtí annak a lényegét, ami itt történt? Mi lenne mindez, ha nem szólna a költő nyelve?” (uo., I.51/222). Másutt a Hérakleitosznál a „jelenlét mindenségeként” elgondolt κόςμος (uo., II.85) kifejezésen tűnődik el, amelyet a német „Zier” (‘dísz, ékesség’) régi jelentése segít megérteni: ez az, „ami valamit felragyogtat, a fényben megjeleníti a jelenvalót, mindenkori szabott idejében, megkülönböztetett mivoltában behatárolva és így az összetartozót együvé gyűjtve: az így elgondolt szót a jelenvaló egészéről szóló mondatként (Sage) mondva” (uo., III.59/229).⁵² A „Sage”, a monda módjára elgondolt szó⁵³ felelhet meg a jelenvaló egészének, mondhatni a jelenvaló csak általa jelenvaló. Persze, ehhez a nyelvet a görögök módjára (vagy még inkább a Hölderlin *Der Archipelagus*-ában emlegetett „Göttersprache”-ként) kell elgondolni vagy megtapasztalni, amely opció korántsem magától értetődően adott. „De miként tudnánk mi, istentelenek eleget tenni ennek? Hogyan halljuk meg ezt a nyelvet, ha a nyelvhez való viszony zavarossá lett, ha nem egyenesen összetört, és a nyelv maguk az istentelenek által az ügyleteik szabályozása céljából előállított eszközzé vált és a halandók már csak azt hallják meg, amit saját maguknak beszélnek be, híján minden ama területről érkező útmutatásnak, amelyen semmiféle ügybuzgalom és fejlődés nem lehet úrrá, hiszen minden állítólag mégoly biztonságos tervezés megtörik.” (IÁ 257). A nyelv szentségét csak a költők őrzik (éppen ezért van szüksége Heideggernek Görögországban is a Hölderlinnel folytatott szüntelen párbeszédre), sőt talán még inkább a nyelv számára már-már hozzáférhetetlen szent körzetek: pl. a Szunion-fok „kopár szirtje”, amely egyetlen mozdulattal „magához inti az isteni láthatatlan közelségét (...) – ki büszkélkedne itt még a szegényes emberi szó képességével?” (Á IV.69). Ugyanakkor az ilyen mozdulatok mégis kizárólag a nyelv által lehetnek jelen, még ha csak egy „nem beszélt” vagy csupán a görögök által beszélt nyelv által is. Heidegger így folytatja a fenti eszmefuttatást: „És mégis, mindez csak egy nem

⁵¹ „Nincs *religio sacramentum* nélkül, az igazságról való igazságban való tanúskodás szövetsége és ígérete (alliance et promesse de témoigner en vérité de la vérité) nélkül, azaz, hogy az igazságot mondjuk: azaz, hogy elkezdjük, nincs vallás azon ígéret megtartására vonatkozó ígéret nélkül, hogy az igazságot mondjuk, megígérve, hogy azt mondjuk, hogy megtartjuk az ígéretet, hogy az igazságot mondjuk – és hogy már mondtuk! – magában az ígéret aktusában. Hogy már mondtuk, a *veritas*-t, latinul, és tehát hogy mondottnak tartjuk. Az eljövendő esemény már megtörtént. Az ígéret megígéri magát, már megígérte magát, íme az esküvel megerősített hit, és tehát a válasz. Itt kezdődne a *religio*.” (uo., 51.; *Foi et savoir*, Párizs 2000, 48.)

⁵² Az etimológiához l. Frisk, I, 929. („Schmuck”); Chantraine, i. m., II, Párizs 1970, 570. („ornement”).

⁵³ Ennek megalapozását l. Heidegger, „Az út a nyelvhez”, in Uő, „...költőien lakozik az ember...”, Bp./Szeged 1994.

beszélt nyelv megbízhatóan bebocsátást adó elemében van jelen. Beszélt nyelvében viszont a görögök országának az a rendkívüli adomány jutott osztályrészül, hogy viselje a szent bőséget, emennek kegyes-fenyegető voltát”. A nyelv adott útmutatást a görögöknek arra, miként „alapítsanak meg egy világot”. A szentség a nyelvben van, bár ez a nyelv egy nem vagy csak valaha beszélt, régóta holt nyelv lehet csupán, következésképpen nem lehet a tanúságtétel nyelve sem. Déloszt a neve, vagyis a nevével való titokzatos egybeesés, végső soron tehát ez a nyelv teszi szent helyé, ez a nyelv azonban csak kivételes esetekben (pl. Hölderlinnél) engedi magát a halandók nyelvére fordítani. Ebben a nem beszélt nyelvben, ennél a nyelvnel tartózkodni – ez a legtöbb, amit Heidegger Görögországtól remélhet.

A tartózkodás, „Aufenthalt”, amely az 1962-es szöveg címét is adja, nemcsak gyakori, hanem voltaképpen alapszava Heidegger útleírásának, úgy is lehetne fogalmazni, hogy Heidegger ennek a kategóriának a segítségével hajtja végre az utazási irodalomból számtalan formában ismert különbségtételt a puszta „turizmus” és az autentikusabbnak ígérkező „utazás” között. Onnantól kezdve, hogy Déloszon (majd később, ha nem is ugyanazzal a magától értetődő szuverenitással, Athénban és Delphoiban) *megnyílt a szigetvilág* (uo., IV.70), Heidegger bizonyosságot szerzett arról is, hogy görögországi ottléte végül „tartózkodássá” vált. De mit is jelent itt ez a „tartózkodás”? Erről a legkifejtettebb formában a déloszi élményt követően igyekszik Heidegger a maga számára magyarázatot adni (uo., III.62-63/233). Első feltételét az a – Déloszon szerzett – bizonyosság jelenti, hogy a Görögországról alkotott korábbi elképzelések végül mégis beigazolódtak, illetve, ami itt talán fontosabb, „jelenvalósággal” (Anwesenheit) telítődtek, ráadásul oly módon, hogy ez a jelenvalóság mintegy megnyílt az egykori görög jelenvalóság felé, amely ilyenképpen mondhatni újra átélhetővé vált az utazó számára: „Az, amit látszólag csupán elképzelttem, mégsem a puszta képzelődés terméke volt, hanem beteljesedett, megtelt jelenvalósággal (Anwesenheit), azzal, ami egykor megtisztultan a görögöket egyáltalán jelenlétben (Anwesen) részesítette.” A tartózkodás már nem szorul rá a képzelőerőre, talán ebben az értelemben mondhatja el róla Heidegger, hogy nem más, mint „megtisztult (gelichteten) elidőzés” az Ἀλήθειᾱnál. Ennek kifejtése tulajdonképpen elhatárolások formájában megy végbe.

A tartózkodás, mindenekelőtt, nem érzéki, érzéki úton vagy az érzékek számára voltaképpen nem is visszaadható tapasztalat, hiszen nem jelent mást, mint az „alétheia” tapasztalatát, közelebbről annak „láthatatlanságát valamennyi dologban való láthatatlanságként megpillantani, amely mindenfajta jelenlétet egyáltalán megajándékoz a láthatóság és észlelhetőség szabadságával (das jegliches Anwesende erst in die Sichtbarkeit und Vernehmbarkeit freigibt – vagyis inkább szabaddá tesz a láthatóság és észlelhetőség számára, kevésbé az ezek feletti szubjektív döntésről rendelkezik) és megtart benne, azt a láthatatlant, amely rejtéktáró rejteknnyújtásként *tartózkodik* mindattól, ami felruházná bármi érzéki jelleggel (sich jeder Versinnlichung *enthält!* – kiem. KSzZ).” A „tartózkodás” szó kettős jelentésének alább még tárgyalandó szerepétől egyelőre eltekintve (ez akár a szó szerinti fordítást is indokoltta tehette volna a magyar változat címében: Heidegger bizonyára kedvét lelte volna a magyar kifejezésnek a németnél tökéletesebb homonímiájában⁵⁴) talán azt lehetne mindenekelőtt kiemelni ebből a meghatározásból, hogy az „alétheia” kettős mozgása (feltárás és elrejtés) csak akkor ad hírt magáról, ha *minden* dologban (vagy legalábbis egy – éppen emiatt

⁵⁴ Mint ahogyan a magyar „gond” és „gondolkodás” szavak rokonsága is felkeltette az érdeklődését, vö. Uő, *Költemények*, Bp. 1995 (hátsó borító).

– szent körzetben) megtapasztalható, ám éppen mint valami láthatatlan. Az alétheiát, amint arra Geimer is célóz, többek közt éppen ezért nem lehet lefényképezni⁵⁵. Nem kínálja fel magát a turisztikai tanúságtétel számára.

Ebből következik a második elhatárolás: maga a tartózkodás olyan, kitüntetett vagy egyedi tapasztalat, amelyről egyáltalán nem olyan könnyű eldönteni, miként és hogyan részesülhet benne az ember. A „formálás és az alkotás (Wirkens) erre képes ott-honos (heimische) erői”, amelyek éppen „az érintetlen láthatatlan tartományból tartalékolódnak” a tartózkodás számára, kiapadhatnak abban a „technikai-tudományos iparosított világban” (így a turizmus világában is), amely azon illúzióhoz juttatja a modern embert (és így a turistát), hogy „mindenütt otthon (zu Hause) érzi magát.” Lehetséges, hogy ez a látszólagos otthonlét (Zuhause) valójában éppen azáltal számolja fel a „szülőföld” (Heimat) értelmében vett otthonlét iránti igényt, hogy „egy iparszerűen üzött, korlátlan idegenforgalom sivárságához” szoktatja az embert. A tartózkodás az egyetlen lényegi lehetőség, amely gátat szabhat annak a – Heidegger itt nyilvánvaló Nietzsche-allúzióval él – „növekvő sivatagnak”, amely – itt pedig a betűk játékára, illetve valamiféle figura etymologicára érdemes figyelni – „a Föld feltartóztathatatlan, tartózkodástól megfosztó sorsát (unaufhaltsame, aufenthaltversagende Geschick)” hivatott szemlélteti.

Miután Athén felé közeledve Heidegger erre a sivatagra (amely valójában nyilván tenger) vetette pillantását, tesz egy harmadik elhatárolást is. A tartózkodást nem szabad a múlt egyszerű jelenvalóvá tételeként megragadni, nyilván már csak azért sem, mert ez óhatatlanul a képzelőerő közreműködését venné igénybe. A görögség „otthonos (heimischer) tartózkodásának” is csak „a maga ideje volt meg” és „hirtelen megszakadt”. Ez persze nem jelenti azt, hogy ne lenne köze éppen a mai világhoz. „Visszahozhatatlan (unwiederholbar) maradt. Mindazonáltal nem múlt el. Megmaradt olyan kezdetként, amely sokfajta átalakulást követően meghatározza a jelenkor technikai, tudományos-iparosított világát”. A görögországi út éppen az ezekhez a kezdetekhez való visszatérést szolgálja, ám nyilvánvalóan a „rá-gondoló” emlékezés és nem valamiféle ismétlés csak naivan feltételezhető, nosztalgikus formájában. Ebben az összefüggésben is igaz, hogy a görögországi tartózkodás olyan jelen- vagy ottlét, amelyet mindig egyben keresztez az emlékező gondolkodás munkája. Az úti beszámoló egyik végkövetkeztetése is éppen ezt erősíti meg: „Ami bekövetkezett és maradáóságának biztosítékát önmagánál hordta, az elmenekült isteneknek az emlékezet (Andenken) előtt megnyíló tartózkodása volt.” (uo., IV.74/245) Ez az emlékező tartózkodás pedig lényegében nem más, mint a tartózkodásra vonatkozó (Hölderlinnel, a *Gesang des Deutschen* illusztrált) kérdés *kitartása* (fenntartó megőrzése és elviselése egyben): „Ama kérdés viselésének tartózkodása (Der Aufenthalt des Aufhaltens der Frage), amely kérdéssel Hölderlin ezt a tartózkodást illette.”

És Heidegger persze nyilván nem feledkezik meg itt arról sem, hogy maga az „Aufenthalt” szó (valamint közvetlen szemantikai-grammatikai környezete) is rendelkezik bizonyos előtörténettel saját filozófiai diskurzusában. Nem túl meglepő, legalábbis innen nézve, hogy amikor 1951-ben a „lakozást” a négyesség, a „Geviert” valamiféle „megóvásaként” igyekezett lényegi értelemhez juttatni, elsősorban arra hivatkozva, hogy „amit megoltalmazunk, annak elrejtve kell maradnia” (itt a „schonen” és a „Hut”, „hüten” kifejezésekkel él), akkor ennek le-

⁵⁵ Geimer, 59.

hetőséget „a dolgoknál való tartózkodásként” ragadta meg.⁵⁶ Pár évvel korábban, a *Humanizmus-levél* talán még egyértelműbb útmutatással szolgál. Itt, az ember „ek-szisztens” lényegét és az etika mibenlétét tárgyalva, ennek során Hérakleitosz 119. töredékének „görög módon” gondolkodó fordítását bemutatva Heidegger amellet érvel, hogy „az ἦθος tartózkodást, a lakozás helyét jelenti. A szó azt a nyílt körzetet nevezi meg, ahol az ember lakozik. Tartózkodása nyíltan engedi megjelenni azt, ami az ember létezéséhez közelít, így eljőve közelében tartózkodik. Az ember tartózkodása magába foglalja és őrzi annak eljövételét, amihez az ember létezésében tartozik (sich aufhält). Ez pedig Hérakleitosz mondása szerint a δαίμων, az Isten.”⁵⁷ Ez, mint azt itt Arisztotelész egy Hérakleitoszról szóló anekdotája is szemlélteti, azt jelenti, hogy még a megszokott, otthonos tartózkodást is átjárja a szokatlan vagy félelmetes isteni jelenlét, vagyis – ami persze inkább csak a „lakozás” tapasztalatának meggondolása során tárul fel – az ember számára éppen a megszokottnak, a látszólag ismerősnek a látszólag idegen felé való, félelmetes megnyílása jelöli ki a „tartózkodás” helyét. Az ember akkor tartózkodik, akkor lakozik valóban önnön létezésének közelében, ha e lakozás körzete megnyílik a radikálisan más (az istenek) számára, sőt éppen ez, a radikálisan mással való kontaminációja teszi, látszólag paradox módon, otthonossá. Egyedül a lét igazságában való (az iméntiek alapján ténylegesen ek-szisztens, ki-tett, ki-vetett) tartózkodás „biztosítja a megtartható (Haltbaren) tapasztalatát. A lét igazsága adományozza az összes magatartást illetően a tartást (den Halt für alles Verhalten). A »Halt« [tartás] nyelvünkben azt jelenti – »Hut« [oltalom]. A lét oltalom, amely az embert ek-szisztens létezésében olyanformán óvja meg igazsága vonatkozásában, hogy az ek-szisztenciának hajlékot nyújt a nyelvben.”⁵⁸ Nincs mód itt e számos összefüggést mozgósító és a nyelvnek „a lét házaként” való, rögtön a következő mondatban előadott nevezetes meghatározását előkészítő érv részletes kommentálására, a legfontosabb pontok azonban könnyen kiemelhetők. A tartózkodás, úgy tűnik, ebben a kontextusban is szoros, egyszersmind etimológiai összefüggésben áll az oltalmazással-óvással. Ez az oltalom pedig, leegyszerűsítve és formalizálva, a nyelv oltalmaként ragadható meg, pontosabban a lét és a nyelv kettősének a teljesítménye, hiszen mindkettő rá van utalva a másikra, egymást világítják meg, amit Heidegger nem sokkal később majdhogynem tézisszerűen ki is fejt („A lét magát megvilágítva közeleg a nyelvhez. A lét folyton úton van felé. E kö-

⁵⁶ Heidegger, „Építés, lak(oz)ás, gondolkodás”, in Schneller I., *Az építészeti tér minőségi dimenziói*, (h.n.) 2002, 262. Vö. még 267. („Bauen Wohnen Denken”, in Uő, *Vorträge und Aufsätze*, Stuttgart 1954, 145., 152.).

⁵⁷ Uő, „Levél a »humanizmusról«”, in Uő, *Útjelzők*, 326.; „Brief über den »Humanismus«”, in Uő, *Wegmarken* (GA 9), Frankfurt 1976, 354. A töredékről („ἦθος ἀνθρώπου δαίμων”) Heidegger a következő fordítást adja: „ami a (megszokott-otthonos [geheure]) tartózkodás az ember számára, az nyitott Isten (a szokatlan-félelmes [ungeheure]) jelenléte számára.” („Levél a »humanizmusról«”, 328.; „Brief über den »Humanismus«” 356.)

⁵⁸ Uő, „Levél a »humanizmusról«”, 331., „Brief über den »Humanismus«”, 361. Az etimológiához I. J. és W. Grimm, *Deutsches Wörterbuch* 10, Lipcse 1889, 276-278. L. ehhez még: Derrida, *Séminaire 94-95* (6), 12. Derrida itt egy érdekes párhuzamra is felhívja a figyelmet (uo., 19.), Walter Benjamin *Műfordító-esszéjének* zárlatára, ahol – Hölderlin „monstruózus” Szophoklész-fordításai kapcsán – az értelem azon „szakadékaikról” esik szó, amelyek a szószerinti fordítást fenyegetik. Az egyetlen ellenpéldát, a Szentírást, „ahol a szöveg közvetlenül, közvetítő értelem nélkül, szószerintiségében az igaz nyelv”, ez a mondat vezeti be: „De van kapaszkodó”; „Aber es gibt ein Halten”. (W. Benjamin, „A műfordító feladata”, in Uő, *Angelus novus*, Bp. 1980, 85-86.; *GS IV/1*, Frankfurt 1972, 21.).

zelgő az ek-szisztáló gondolkodást a maga részéről mondásában juttatja szóhoz. Így emelkedik maga a nyelv is a lét világló tisztásába. Csak így *van* a nyelv ama titokzatos és minket mégis folyton átható módján.⁵⁹ A lét a nyelvhez közelít, a nyelv a létbe emelkedik – csak így, csak ezen (talán pusztán formálisan nézve kettős) feltétel szerint *van* a nyelv. Ez pedig, tehát az, hogy *van* a nyelv, nélkülözhetetlen ahhoz, hogy az ek-szisztens létező (az ember) a tartózkodás oltalmában részesüljön. Ami azt is jelenti, a görögországi tartózkodások valóban kizárólag a nyelv révén lehetnek valóban azok, amik: tartózkodások a nyelvben.

Nagyon fontos mindeközben, hogy – mint azt a *Humanizmus-levél* fentebb röviden felviláglott kontextusa nyilvánvalóvá tehetette – ez a fajta oltalom persze nem fogható fel egyszerű bezárkózásként a megszokottba (ez amúgy a görögországi út egész tervét is megkérdőjelezné: ha így lenne – vagyis úgy, ahogyan a Kästnerhez írott 1960-as levél sugallná⁶⁰ –, nem volna sok értelme éppen az idegenben keresni a tartózkodást). A lét háza a köznap értelemben nem nevezhető otthonosnak, hiszen éppen azáltal biztosít tartást és oltalmat, hogy megnyílik a szokatlan, félelmes, radikális másság számára. Ebben a házban az ember nem lesz háziúr. Talán éppen emiatt lényeges Heideggernek a tartózkodás kettős értelmű jelentésköre, amely az *Állomások* egy korábban idézett helyén egészen nyíltan, de lényegében az iménti citátumban is tetten érhető, hiszen a „Verhalten” itt nemigen jelenthet pusztán „magatartást”. A „Halt”, a lét adományaként értett tartás itt egyben valamiféle visszatartást, visszafogást vagy -fojtást, szemérmes, tapintatos visszafogottságot is implikál (ez a jelentéskör nyilvánvalóan a *Beiträge zur Philosophie* egyik fontos szavára, az önmagát megalapozó ittlét egyik „alaphangoitását” megnevező⁶¹ „Verhaltenheit”-ra utal vissza). Ebben az összefüggésben a „verhalten” egyik szinonímája éppen a „(sich) enthalten”, vagyis az „Aufenthalt” szó tövében is ott lévő ’tartózkodik (valamitől)’, illetve a szintén hasonló jelentésű „vorenthalten” lehet.⁶² Ettől a szemantikai tartománytól, továbbá a „halten” ’megállás’-jelentésétől aligha célszerű eltekinteni a déloszi, athéni, delphoi „tartózkodások” esetében sem. Ezeknek a tartózkodásoknak talán éppen az így (visszafogottságként, visszatartásként) értett tartózkodás ad tartást.

A tartózkodás eme kettős jelentése pontosabbá teheti mind az utazó attitűdjének, mind a felkeresett szigetvilág feltárulkozásának megértését. Ami Heideggert illeti, nyilvánvalóan ez a fajta visszafogottság nyilvánul meg abban, hogy *tartózkodik* a legmeghatározóbb tapasztalatok érzéki megörökítésének, közvetítésének vagy tanúsításának retorikai technikáitól és a döntő pontokon rendre visszafordul a filozófiai-nyelvi elemzéshez. Továbbá, és ez talán fontosabb, ez ad magyarázatot arra a látszólagos következetlenségre is, hogy miközben egyfelől sorra bírálát alá vonja az autentikus tapasztalat útjába kerülő, azt illúziók előállításával helyettesítő csatornákat és intézményeket az érzéki benyomásoktól a turizmusiparon, a fényképezésen és a kulturális kliséken át a művészettörténetig, vagyis mondhatni eltakarítja az útból mindazt, ami elfedheti a görögség valóságos jelenlétét, végső soron maga is egy újabb elfedés mellett tesz tanúbizonyságot, amikor az „alétheia” önmagát feltárva-elrejtő, önmagába rejtőző modalitását juttatja érvényre. Miközben egyfelől „bizonyosságot” szerez arról, hogy „sok mindent át kell törni, ami elfedi a dolgokat, (...)”, valamint lemondani megrögzött

⁵⁹ Heidegger, „Levél a »humanizmusról«”, 332.

⁶⁰ Vö. 7. jegyz.

⁶¹ Vö. Heidegger, *Beiträge zur Philosophie* (GA 65), Frankfurt 1989, 33-34.

⁶² L. ehhez még Derrida, i. m., 2.; továbbá *Hit és tudás*, 30., 78.

elképzelésekről, hogy a keresett görögség (...) megjelenjék” (uo., III.64), az autentikus tapasztalat, másfelől, önmagát rejt el, önmaga elrejtésének tapasztalata: ez teszi indokolttá a tartózkodás tartózkodását. És, megfordítva, maga a görög jelenlét is tartózkodó. Visszatartja magát, hiszen feltárulkozása, a tartózkodást lehetővé tévő körzet megnyílása mindig egyben elzárkózik a közvetlen, élményszerű megtapasztalás elől. A szentség ezzel mintegy ki is követei a szemérmes, visszahúzódo tartózkodást attól, akinek a körzetében tartózkodni megadott.

Ennek a tartózkodó tartózkodásnak is Hölderlin szab mintát, aki egyszerismind arra is figyelmeztet, hogy pontosan az autentikus nyelvi tapasztalat az, aminek igazán visszafogott-nak kell maradnia, olyannyira, hogy – éppen azért, mert megadatott számára a nyelvben való tartózkodás ajándéka – jóformán vissza kell, hogy tartsa magát a nyelviesüléstől. „A jelenlévő istenek a költő számára olyan pontosan, olyan szorongatóan jelennek meg, hogy közelségük éppen őt gátolja meg abban, hogy költőként, vagyis őket mondva közeledjen hozzájuk. A költőnek még e közelség elől is olyannyira hátra kell lépnie, hogy az távolsággá válik, amely megóvjá őt attól, hogy elhamarkodottan megnevezze a jelenlévőket. (...) A túlontúl közelinek még kimondatlanul kell maradnia. A csendes megnevezés nem valamiféle visszahúzódoást jelent egy már biztonságos birtokra, amely egyelőre visszatartja (vorenthält) ezeket a javakat az ember elől, ez a csendes megnevezés sokkal inkább kitartás (Ausharren) az isten hiányában, a még nem mondható, a még mondhatatlan tudásában (...)” (IÁ 266). A párbeszéd azzal a költővel, aki a legközelebb került a jelenlévő istenekhez, arra emlékeztet, hogy ez a közelség mintegy maga zárkózik el a nyelviesüléstől. De nemcsak az elhamarkodott megnevezést, hanem magát a vizuális tapasztalatot is célszerű bizonyos értelemben *tartózkodva* kezelni. Ez utóbbi, pl. az Akropoliszon sürgő-forgó turistatársaknak „a látnivaló megtekintésére irányuló buzgalmában”, azt a fenyegetést hordozza, hogy az, amit a turista – talán a fényképezéstől függetlenül is – itt megtapasztalt, „pusztán a néző számára meglevő tárggyá” fokozódik le, illetve objektíválódik (Á IV.69). Sem a szó, sem a kép nem képes arra, hogy rögzítse, megjelenítse vagy közvetítse az autentikus tapasztalatot, amely ennek következtében ellenállást fejt ki a róla való tanúságtétel minden lehetséges módosztatásával szemben. Talán nem egészen lényegtelen itt megjegyezni, hogy ez egyébként nem teljesen idegen a modern tömegturizmus sokat kárhoztatott autenticitásdeficitjének egyik aspektusától, amelyet ritkábban szokás emlegetni, legalábbis az arra vonatkozó panaszokhoz képest, hogy a turizmus képtelen autentikus élményekben vagy tapasztalatokban részesíteni. Legalább ugyanennyire törekény ugyanis az autentikus tanúságtétel lehetősége is. Heidegger mindenesetre azért tűnik kissé szkeptikusnak eme lehetőséget illetően, mert a „tartózkodás” kettős formulájában mintha éppen a tapasztalat és a róla való tanúskodás kerülnének egymást majdhogynem kizáró, valamiképpen azonban mégis feltételes viszonyba – ami nem ismeretlen a modern útleírás diskurzusában (Heidegger itt tárgyalt szövegeihez ebből a szempontból érdemes hozzáolvasni Sigmund Freud beszámolóját az Akropoliszon megtapasztalt „emlékeztettségéről”, amely – bár a Heideggernél megfigyelhetőktől jócskán eltérő okokból – többek között az „*amit látok, az nem valóságos*” gyanújában kulminált⁶³).

1962-ben a filozófus mégis elégedetten vesz búcsút Görögországtól, amelynek egésze – az Adria felé távolodva – „egyetlen egy, minden más ismert és ismeretlen világtól elzárt szigetté változott át.” (uo., IV.74/244-245). Nincs híd, mely elvezetne ehhez a szigethez, hiszen

⁶³ S. Freud, „Levél Romain Rolland-hoz”, in Uő, *Válogatás az életműből*, Bp. 2003, 726.

Görögország maga a kezdet, amely éppen a tőle való eltávolodásban érkezik meg csupán. „A búcsúból tőle az ő megérkezése lett.” Ezt a konklúziót ezúttal indokolatlan volna a hazatérő filozófus görög-német azonossággal kapcsolatos rögeszméi felől, vagyis pl. úgy értelmezni, mintha az önmagának búcsút intő, utolsó üdvözlését a hajót kísérő delfinekre bízó Görögország végül Freiburgban érkezne meg önmagához.⁶⁴ Itt is inkább a megóvó tartózkodás teljesítményéről van szó, hiszen Görögország éppen önnön szigetváltába rejtőzve (és a gondolkodó emlékezésre hagyatkozva), ezt az elzártságát egyben mint a kezdet történelmi elzártságát tudatosítva tárhatja fel magát az utazó számára. Így, szigetként „bízza magát a Nyugat és a modern kor megszületésének helye, saját sziget mivoltának körébe rejtezten (in sein eigenes Inselwesen geborgen), az ottani tartózkodás emlékezetére.” Heidegger útleírása azt tudatosítja, hogy erről az önmagát önnön lényegébe rejtve óvó szigetvilágról, amely csak a tőle való búcsúzásakor érkezik el, bizonyos értelemben lehetetlen tanúságot tenni – és éppen ezért kellett, kell elmenni Görögországba.

FÉG, olaj-vászon, 100×140cm, 2013

⁶⁴ Vö. T. S. Presner, *Mobile Modernity*, New York 2007, 47.

HANS-GEORG GADAMER

Ki vagyok én és ki vagy te?¹

VON UNGETRÄUMTEM geätzt,
wirft das schlaflos durchwanderte Brotland
den Lebensberg auf.

Aus seiner Krume
knetest du neu unsre Namen,
die ich, ein deinem
gleichendes
Aug an jedem der Finger,
abtaste nach
einer Stelle, durch die ich
mich zu dir heranwachen kann,
die helle
Hungerkerze im Mund.

A MEG-NEM-ÁLMODOTT marja szüntelen
az alvás nélkül átszelt kenyérországot:
így veti ki magából ez a föld az élet hegyét.

Morzsáiból
gyúrod meg újra neveinket,
amiken én, minden ujjamon
egy-egy, a tiédhez
hasonló
szemmel tapogatózva kutatok
egy hely után,
amin át hozzád virraszthatnám magamat,
számban a világos
éhséggyertyával.

Itt egy vakond cselekvésének vagyunk tanúi. Az elsődleges szemantikai kontextus felidézte tartalom vitathatatlan, a „kivetés” [„Aufwerfen”, ’felvetés’] egyértelműen utal erre. Az, hogy ennek a „kivetésnek” az alanya a kenyérország, a kenyér földje, ne zavarjon meg, ez csak az első transzpozíciót vezeti be – a „vakondtól” a vak életmozgás felé, ami a „kenyérországon” át vezető álmatlan vándorlásként jelenik meg. Ez felidézi a kenyérmunkát [Brotarbeit], a kenyérkeresetet [Broterwerb, ’a kenyér megszerzése’], és mindazt, amit ez az élet-jelzőlog implikál. A vers azt mondja: amit a nyughatatlanul kaparászó lény művel, és amit életnek nevezünk, az meg-nem-álmodott álom. Vagyis valami elmulasztott és akadályokkal meggátolt, ami metsző élessége által szüntelenül tovább űz: ami mar. A maró sav, ami abból ered, ami elillanásában, önmaga kivonásában megsebez, a megfigyelésünk tárgyát képező versciklus egyik alapmetaforája, és ugyanakkor az emberi sorsé is, ahogyan azt a költő látja. Amit átszelnek, a kenyérország azt ígéri ugyan, hogy jóllakat, de a vándorlás valójában sehova nem vezet. Ez a vándorlás és kaparás alvás nélkül történik, vagyis nincsen betérés az alvásba és az álomba, és így a kivetett hegy egyre csak magasodik. Egész élethege lesz belőle. De ez itt úgy hangzik,

¹ A fordítás a következő kiadás részletei alapján készült: Hans-Georg GADAMER, *Wer bin Ich und wer bist Du? Ein Kommentar zu Paul Celans Gedichtfolge Atemkristall*, 1. Auflage Frankfurt am Main, Suhrkamp Verlag, 1973. 20–25, 34–39, 54–56, 62–64, 76–92, 98–102, 106–110. Gadamer tanulmányának más részletei már megjelentek Sándorfi Edina fordításában: *Ki vagyok Én és ki vagy Te? (Kommentár Paul Celan verseinek Atemkristall című ciklusához) (1973, részletek) = A posztmodern irodalomtudomány kialakulása*, szerk. BÓKAY Antal, VILCSEK Béla, SZAMOSI Gertrud, SÁRI László, Budapest, Osiris, 2002, 245–261.

mintha az életet betemetné saját, egyre terhesebbé váló súlya. Nyomot hagy maga után, ahogyan a vakond útjai a kivetett földkupacok miatt felismerhetően kirajzolódnak.

És valóban: az élet hegye mi magunk vagyunk, feltornyosuló tapasztalatunk egészével. Ezt mutatja a folytatás: „Morzsáiból gyúrod meg újra neveinket”. Lehetséges, hogy itt bizonyos bibliai vagy a zsidó misztikához fűződő rájátszás rejlik a szövegben. De ha nem is ismerjük ezeket, hanem csak a Teremtés könyvének versei vannak a fülünkben, és ezeket egyben magunk mögött is hagyjuk, a celani sornak máris van értelme. Ha az élet nehéz terhéből gyúrnák meg újra neveinket, akkor a mi világtapasztalatunk egésze kell hogy legyen az, ami ebből a tapasztalati anyagból felépül. Ezt nevezi a szöveg „a mi neveinknek”. Hiszen a név az, ami nekünk kezdetben adatik, és ami mi még nem vagyunk. Senki nem tudhatja a névadásban, hogy mivé lesz az, amit elnevez. Ez minden névvel így van. A nevek csak az élet folyamán válnak azzá, amik: ahogyan mi azzá válunk, amik vagyunk, úgy alakul ki az is, ami számunkra a világ. Ez azt is jelenti, hogy a „neveket” állandóan újra meggyúrnák, vagy legalábbis folyamatos formálódásban ragadhatók meg. Hogy kicsoda alakít rajtuk, az nincs elmondva. De ez a valaki egy „Te”. Az alliteráció („új” – „neu”, „név” – „Name”) úgy zárja magába a verssor második felét, hogy a hangsúly közepére enyhe hiátus esik, ami a következő sorra is kihat. Itt a mindenkiben-közös egyediesül: „... amiken én”. Csak a hirtelen felbukkanó „én” miatt fordulhat az élet mozgása valódi titkos irányába, amennyiben az „Én” a folyamatosan elhatalmasodó eltakarás ellen törekszik, és áttörést keres a szabadság felé. Az Én nem fullad meg a növekvő életdomb vagy élethegey alatt, ami itt ki van vetve, hanem továbbra is tevékenykedik és keresésben van – kutatja a látást és a világosságot, még ha vakon is, mint egy vakond. Csak a közvetlen közelben levőt észlelhetem „én”, tapogatózó ujjaim hegyével. De ez mégis észlelés: a mi vak szemünk a „tiedhez” hasonló. A költő itt talán a vakond tenyerére játszik rá, hiszen sajátosan megformált világos folt ez a vakond ásó, kaparászó kezén, amivel útjait kivájja, hogy azok a kijárat világosságáig elvezessék. Mindenképpen feszültség van a sötétben való kaparászás és a fény felé való törekvés között. A sötétben megtett út azonban nemcsak az az út, ami a világosságba vezet, hanem maga is a világosság útja, fényben levés. Figyeljük meg, ahogyan az utolsó előtti sorban „a világos” – a jelző önmagában állása miatt – kibontakozik. Ez egy nagyon különös világosság. Hiszen az Én tevékenysége az, ami itt működésbe lép, és nem egyéb virrasztásnál [Wachen]. A virrasztás azonban magára vállalja az alvásról és az álomról való lemondást, amiről a szöveg elején szó esett, és ugyanígy az „éhséggyertyában” benne foglalt éhezést is, vagyis megvetést a jóllakató kenyér iránt, ami az életheget elnehezíti. Így a világossághoz való ragaszkodás és a fény felé való törekvés olyan, mint a böjt megtartása. Az éhséggyertyát a szájból ábrázoló zárókép ezt egy bizonyos vallásos rituálé felidézése által teszi érthetővé, és ezzel a „Te”, a keresett, kultikusan tiszteltként van megjelölve. Ahogyan Csizevszkij mondta nekem, a Balkánon létezik az éhséggyertya szokása, ami az istenfélő böjtölést a templomajtó előtt állva mindenki számára láthatóvá teszi; egyfajta imádságos és szándékra felajánlott böjt ez, amit a fiuk hazatérésében reménykedő szülők vállalnak magukra. Ennek analógiájára ez a böjt itt a világosság felé való törekvést kíséri. De ennek a böjtnek a különlegessége nyilvánvaló: az, aki a világosság felé törekszik, az éhséggyertyát *a szájában* tartja. Ennek azt kell jelentenie, hogy nem böjtről van szó, hanem az Én eltölti magától a bőségesen jóllakató szavakat, amikkel az ember az életben megelégedhet – hogy magát az igaz, felragyogó szóra képessé tegye. Így a rituálé a hit megtartásának egészen más fajtája mellett szól. Nyilvánvaló, hogy nem létezik a *szájban tartott éhséggyertya* rítusa! Ezzel a

paradox kapcsolódással a vers áttöri a felidézett böjti szokást. Másfajta böjt ez, és az, amiért történik, szintén másvalami. Milojčić említette egyszer, hogy másképpen ismeri az éhséggyertya szokását: ha valaki elszegényedik, és korábbi társadalmi helyzete nem engedi meg, hogy koldulni menjen, elrejtőzhet a templom ajtaja mögött, jelenlétét csak egy „éhséggyertya” jelzi, hogy így láthatatlanságban megmaradva adományokat kaphasson. Így ez nem is önként vállalt böjtölés, a gyertya az éhezés szükségét, kényszerűségét magát jelzi. A szöveg ezt mondja: „számban” – az igaz szóról mondja ezt, ami után éheznek, vagy amit én kiéheznek. Ezt, azt hiszem, néprajzi információk nélkül is ki lehet találni, ha elgondolkodunk a feszültségen a rituális célzatú éhséggyertya és a „számban” tartott gyertya között. Vajon az éhséggyertya, az összes többi gyertyával együtt, arra játszik-e rá, hogy a világosság felé való éhező törekvésünk véges, határt szabtak neki? Talán igen. De mindenképpen igaz: nem hagyunk fel a világosság felé való törekvéssel, amikor a „neveket” kitapogatjuk. A vers mozgása egyértelműen kétosztatú: az egyik mozgást mindenki véghezviszi, amennyiben a meg-nem-álmodott álmok sodorják őket, és egy egyre hosszabbodó életnyomot rajzolnak ki, egyre terhesebben súlyosodó életheget vetnek ki. A másik mozgás az „Én” földalatti mozgása, aki, mint egy vak vakond, a világosság felé törekszik. Jakob Bruckhardt juthat eszünkbe: „A szellem kaparászó bányász.”

Kövessük most újra végig azt a transzpozíciós mozgást, amiben benne voltunk: Kicsoda itt a „Te”? Az, aki a neveket újra meggyúrja, akinek igazán látó szeme van, az, aki igazi jóllakást és kivilágosodást, felragyogást ígér? Ki az én és ki a te? Az Én felé való átmenet hirtelen következik be, és erősen ki van hangsúlyozva. Kiemelkedik a közös egész illeszkedéséből [Geschick]. A mindenki élethege állandóan ki van vetve, és belőle képződik az egyes élet értelme és értelmetlensége. Így gyúrnak meg mindannyiunk „neveit”. De itt nem mindenkiről van szó, hanem csak egy Énről, aki itt „én”, aki ezeket a neveket kitapogatja. A költő tevékenysége visszhangzik ebben, aki ezt a nevekket, minden névvel megpróbálja. Ez tehát megerősíti, hogy a „név” nemcsak az emberek nevét jelenti. Biztos, hogy a szavak egész hegyére vonatkozik, a nyelvre, ami az élet minden tapasztalatára ránehezedik, mint egy elborító teher. Ez az, amit kitapogatnak, vagyis aminek az áteresztő képességét ellenőrzik, hogy nem enged-e meg mégis valahol egy áttörést a világosság felé. Azt hiszem, a költő nélkülözése és egyben az ő kitüntetése is, ami itt le van írva. De vajon csak a költő-e?

*

IN DEN FLÜSSEN nördlich der Zukunft
werf ich das Netz aus, das du
zögernd beschwerst
mit von Steinen geschriebenen
Schatten.

A FOLYÓKBA, a jövőtől északra
vetem ki a hálót, amit te
tétovázva megraksz
kövek írta
árnyékokkal.

A verset a maga sortöréseivel nemcsak olvasni kell nagyon pontosan, hanem hallani is ugyanígy kell. Celan verseiben általában rövidek a sorok, és megkövetelik a precizitást. A szélesen áradó verssorok esetében, amilyenek például a *Duinói elégiák*, amelyek (főleg az első kiadást követő nyomdai változatokban) egyébként sem, technikailag sem kerülhetik el a gyakori sortöréseket, csak a rendkívül markáns cezúrák hatnak annyira megpecsételő tömörséggel, mint a zárósorok ezekben a Celan-versekben. A mi esetünkben az utolsó sor egyetlen szó: „árnyékok” – egy olyan szó, ami olyan súlyosan süpped, mint az, amit jelent. Így ez egy

lezárás, és mint minden zárás, megszilárdítja az előtte álló egésznek a mértékét. A felidézett jelentés szerint is: az árnyékok *esnek, vetülnek*, ami mindig azt is jelenti, hogy *vetik* őket. Ahová árnyékok esnek, és valamit elhomályosítanak, ott mindig fény is van, és világosság, és valóban: ebben a versben kivilágosodik. Amit felidéz: a jéghez közeli vizek tisztasága és hidege. A nap átragyogja a vizet egészen a mélyéig. A kövek, amelyek elnehezítik a hálót, azok *vetik* az árnyékot is. Mindez a legnagyobb mértékben követhető az érzékeléssel, és kézzelfogható: egy halász kiveti a hálót, egy másik pedig segít neki, amint megrakja kövekkel, elnehezíti azt. Ki vagyok én? És ki vagy te?

Az Én egy halász, aki a hálót kiveti. A háló kivetése a tiszta várakozás cselekedete. Aki a hálót kivetette, az már mindent megtett, amit megtehetett, és várnia kell, hogy beleakad-e valami. Az nincs elmondva, hogy ez mikor történik. Ez egyfajta gnómius jelen idő, vagyis valami újra és újra megismétlődik. Ezt hangsúlyozza a többes szám is („a folyókba”), ami a kézenfekvő *vizek* gyűjtőnévtől eltérően nem meghatározatlan helyet jelent, hanem csak bizonyos helyeket, amelyeket azért keresnek fel, mert jó fogást remélnek tőlük. Ezek a helyek mind „a jövőtől északra” találhatók, vagyis még távolabbra, kintebb, a belakott területeken és a bejárt utakon, útvonalakon kívül, ott, ahol egyébként senki nem halászik. Ez nyilvánvalóan elmond valamit az Énről: azt, hogy egy ilyen különleges várakozás énje. Ott várja a jövőt, ahová nem terjed ki a tapasztalat semmiféle elvárása. De vajon nem minden Én egy ilyen várakozás énje? Nincs-e minden Énben valami, ami olyan jövő után nyúl és tapogatózik, ami túlmutat azon, amivel jövőbeliként számolhatunk? Az Én, ami annyira különbözik másoktól, éppen akárki énje lehetne.

Az egyetlen gördülékeny mondatból álló vers művészi értéssel feszültségbe lendített íve azon nyugszik, hogy az Én nincs egyedül, és nem tudja egyedül végrehajtani a halfogást. Szüksége van a Te-re. A Te hangsúlyosan áll a második sor végén, mintha megszakították és függőben hagyták volna, mint egy meghatározatlan kérdést, ami csak a harmadik sor vagy inkább a vers második felének folytatása tölt meg értelemmel. Itt egy tevékenység nagyon pontos leírása következik. A „tétovázva megrakás”, a „tétovázva elnehezítés” nem a határozatlanság vagy a kételkedés belső tétovázására vonatkozik, ami nem engedi, hogy a Te – akárki is lenne – teljes mértékben osztozzon a halászó Én bizalmában. Teljesen félreérténénk, ha ezt az értelmet helyeznénk ebbe a tétovázásba. Amire a leírás vonatkozik, az sokkal inkább a háló elnehezítése. Aki a hálót megrakja, az nem tehet bele sem túl sokat, sem túl keveset: nem túl sokat, hogy a háló ne merüljön el, és nem túl keveset, hogy ne lebegjen a víz felszínén. A hálónak, ahogy a halászok mondják, *állni* kell. Innen határozhatjuk meg az elnehezítés tétovázó természetét. Aki a hálót megrakja, annak munkájában kőről kőre kell haladnia, mintha a mérleg serpenyőjébe helyezne súlyokat, ha valamit meg akarna mérni. Mert ezen múlik, hogy eltalálja-e az egyensúly alkalmas pillanatát. Aki ezt teszi a háló megrakásakor, abban segít, hogy a halfogás egyáltalán lehetségessé váljon.

A történet érzékelhető konkrétsága azonban virtuóz módon át van emelve az imagináriusba és a spirituálisba. Már az első sor is, érzékekre át nem váltható szókapcsolatával („a jövőtől északra”) szükségessé tette, hogy ezt a kijelentést a maga általánosságában értsük. Ugyanezt a szerepet tölti be a szöveg második részében a nem kevésbé feloldhatatlan kifejezés (az árnyékokkal való megrakásé, elnehezítése), mégpedig „kövek írta árnyékokkal”. Ahogyan korábban az ember a várakozás lényeként vált láthatóvá a halász érzékletes mozdulataiban, úgy mutatkozik itt meg világosabban, hogy mi a várakozás, és mit tesz lehetővé. Hi-

szen itt nyilvánvalóan két cselekvés összjátéka bontakozik ki: a háló kivetése és elnehezítése. Közöttük titkos feszültség van, és mégis egységes tevékenységgé ötvöződnek, az egyedülivé, ami jó fogást ígér. Éppen a kivetés és a megrakás közötti rejtett ellentét az, amin minden múlik. Félreérténénk, ha a háló megrakásában olyan gesztust látnánk, ami gátolja a jövőbe való tiszta kivetést, vagy ami a lefelé húzó súly elnehezítő belátása által elhomályosítja a tiszta várakozást. A feszültség értelme sokkal inkább az, hogy a várakozás üressége és a hiú remény csak ezáltal nyerhet bizonyosságot a jövőtől. Az „írott árnyékok” merész metaforája nemcsak az egész cselekvés imaginárius és spirituális voltát helyezi előtérbe, hanem olyasmiről tanúskodik, mint az értelem. Ami írva van, az hagyja magát megfejtetni. Jelent valamit, és ez nem egyszerűen a nehézség tompa ellenállása. Ha lefordítanánk: ahogyan a halász cselekedete csak a háló kivetésének és elnehezítésének összjátéka által lehet ígéretes, úgy minden jövőbeli, amibe az emberi élet beleéli magát, nem pusztán az eljövendő felé való meghatározatlan nyitottság, hanem ki van jelölve azáltal, ami volt, és ahogyan az megőrződött: mint egy tapasztalatok és csalódások írta könyv.

De ki ez a Te? Szinte úgy hangzik, mintha itt valaki tudná, mennyi rakománnyal terhelheti meg az Ént, mennyit bír meg az ember reménykedő szíve anélkül, hogy elsüllyedne ez a remény. Egy meghatározatlan Te, aki talán a legközelebbi, talán a legtávolabbi Te-ben rögzíthető konkrétan, vagy éppen abban a Te-ben, aki én önmagamnak vagyok, ha saját bizakodásom számára érezhetővé teszem a valóság határait. Mindenképpen az Én és a Te összjátéka az, ami fogást ígér, és ami ezekben a verssorokban igazán jelen van, és az Ennek valóságosságot kölcsönöz.

De mi is az, ami jó fogást ígér? A költő és az Én között özőnlő kölcsönhatás megengedi, hogy ezt különös és ugyanakkor általános értelemben értsük, jobban mondva: felismerjük az általános értelmet a különösben. A fogás, aminek sikerülnie kell, akár a vers maga is lehet. A költő saját magára értheti ezt: oda veti ki a hálót, ahol a nyelv vizeit zavartalan tisztaságban és érintetlenségben találja, és ez lehetővé teszi, hogy várakozzon és ráhagyatkozzon arra, ami az ő merészségébe összegyűlten vagy az azt meghaladókon túl fogást ígér neki. Azt, hogy a költő magát érti, amikor ilyen módon halászó Énként mutatkozik meg, az összefüggés egésze is alátámasztja – és nemcsak a nagy világirodalmi összefüggés, amelyben a költészet talált kincsei és leletei gyakran kerülnek elő a sötét mélységekből, kutakból és tengerekből. Gondoljunk Stefan George híres verseire: *A tükörre* vagy *A szóra*. Ennek az előttünk álló versciklusnak a különös összefüggésében is így merül fel az igazi vers, ami nem „Meingedicht”, nem az állítólagosság hamis esküje, ellentétben a szavak hiú kergetésével, amelyben a nyelvet ide-oda rángatják és marcangolják. Mindez nagyon is feljogosít arra, hogy ebben a versben az egész történetet a költő és az ő beteljesedő, szóra nyíló várakozása felől értsük. És ami itt le van írva, az mégis olyan, hogy messze meghaladja a költő különösségét. És ez nem csak ebben az esetben van így. Az egész újkor nagy alapmetaforáinak egyike, hogy a költő tevékenysége magának az emberlétnek a példája. A szó, ami a költőnek sikerül (mint a halfogás), és aminek ő állandóságot adhat, az nem az ő sajátosan művészi megvalósítása, hanem az egyáltalán lehetséges emberi tapasztalatok foglalata, ami az olvasónak megengedi, hogy az az Én legyen, aki a költő is. Ezekben a verssorokban az Én és a Te ennek a megvalósításnak a titkos összefogásában ragadható meg, ezért a sikerért kötött szövetségben, ami nemcsak a költőé és az ő zsenialitásáé, vagy nemcsak az Istené. Ott nincs jelen az elnehezítő lény, ember vagy Isten, aki megrakja a hálót a szavak árnyékával, amik szűkítik a szabadságot. Ebben a vers-

ben, ami a költői létezésnek egy saját megvalósításáról szólhat, valójában azáltal és akkor mutatkozik meg, hogy ki az Én, amikor világossá válik, ki a Te. Ha a költő verssorai jelenvalóvá teszik számunkra ezt az egymáshoz-fordulást, akkor mindannyian, és közölünk akárki, pontosan abba a vonatkozásba kerül bele, amit a költő a sajátjaként kijelent. Ki vagyok én és ki vagy te? Olyan kérdés ez, amire a vers azáltal adja meg a maga válaszát, hogy nyitva tartja a kérdést.

Otto Pöggeler azt javasolja, hogy a „jövőtől északra” meghatározott helyet a halál tájaként értsük, mert a halál „megfoghatatlan szakadéka” felől minden felénk tartó jövő már meghaladott – az emberi alaptapasztalat radikalizálása ez, ami elkerülhetetlenné tenné, hogy a Te-t szükségszerűen a halál gondolataként értsük, ami minden jelenvalólét súlyát adja. Igaz, hogy ezzel pontosíthatnánk a „jövőtől északra” értelmezését: ott, ahol már semmiféle jövő nincs – és ez azt jelentené: ott, ahol várakozás sincs. És mégis: halfogás hálóval. Érdemes elgondolkodni ezen. Vajon a halállal való egyetértés, beleegyezés-e az, ami új fogást ígér?

*

WEGE IM SCHATTEN-GEBRÄCH
deiner Hand.

UTAK a tenyered
árnyék-parlagjában.

Aus der Vier-Finger-Furche
wühl ich mir den
versteinerten Segen.

A négy-ujj-barázdából
vájom ki magamnak
a megkövesedett áldást.

A hermeneutikai alapelvet követve a hangsúlyos záróssorral kezdem, hiszen nyilvánvalóan abban van ennek a rövid versnek a magva. A „megkövesedett áldás” az, amiről ez a sor beszél. Az áldásosztás nem szétáradó, megnyíló történet. A megáldó közelségét és adományát sokkal inkább hiányolják, nélkülözik – annyira, hogy az áldás már csak a megkövesedésében jelenvaló. És a vers azt mondja: az áldó kéznek ezt az áldását a nincstelenek, a rászorulóknak szorongásával, kétségbeesetten kaparászva keresik. Nagyon merész átcsapás ez az áldó kéztől addig a kéz, amelyben a tenyérjósítás, a tenyérből olvasás számára áldásban bővelkedő és reményelti üzenet van elrejtve. Az „árnyék-parlag” értelmét az összefüggés mutatja meg. Amikor a kéz kissé meggörbül, és a ráncok árnyékot vetnek, akkor a kéz „parlagjában”², vagyis a megtörések és meghajlítások szövedékében ezek a szakadások vonalakként válnak láthatóvá, amelyeket a tenyérjósítás értelmez. Kiolvassa belőlük a sors vagy a lény lényegének nyelvét. A „négy-ujj-barázda” pedig a folyamatos, keresztkben haladó ránc, ami a négy ujjat, a hűvelykujjtól különbözően, egy egységbe összefogja.

Mennyire sajtóságos mindez! Az Én – akárki is lenne, a költő vagy mi magunk –, keres és kutat, a távoli és elérhetetlenné vált áldás felé törekszik, azt akarja az áldó kézből „kivájni”. Ez azonban nem a titokzatos vonaljátékoknak a hozzáértés bizalmasságában történő felfedezése, kibetűzése. A tenyérjósítás, ami itt félreérthetetlenül és szinte fenyegetően felidéződik, egész valójában ellentmondásos helyzetet képez. Mert valljuk be: a tenyérjósítás, ha komolyan és nem pusztán tréfából történik, megőrzi furcsa, felkavaró erejét. A jövőendő felfejthetlensége csábító titokkal tölt meg minden kijelentést az ilyen jelekről. De itt mindez teljesen másként van. A kereső belső égése és kétségbeesett ínsége annyira nagy, hogy nem időz-

² Az eredeti Celan-szöveg *Gebräch* szava feltört, megtört földet, málló követ is jelent.

het el félig tréfálkozva és félig komolyan a kéz és a jövő rejtjeleinek ügyes magyarázatánál; a tenyér vonalainak zűrzavarában úgy kutat, mint aki majd szomjan vész, és csak egyetlen dolgot keres: egyedül a legnagyobb, a legmélyebb, a valójában titoktalan redőt, azt a barázdát, amelynek árnyékába semmi nincs beleírva. De a szükség olyan hatalmas, hogy ő még ettől a semmit nem adó kézránctól is olyasmiért könyörög, mint az áldás.

Kinek a keze ez? Az áldás kezében, amely már nem áld meg többé, nehéz volna mást látni, mint az elrejtezett Isten kezét, amelyben már nem ismerhetjük fel a bőségesen osztott áldást, és az hozzánk már csak kövületként juthat el – akár a vallások merev szertartásai, akár az ember megdermedt hit-ereje lenne ez. De ismét csak azt látjuk, hogy a vers nem dönt arról, ki is itt a „Te”. A szöveg egyedüli kijelentése a sürgető szükség, annak az esdeklő könyörgése, aki „a te” kezében – és mindegy, hogy kinek a kezében – áldás után kutat. Amit talál, „megkövesedett áldás”. Áldás-e ez még? A végső áldás, egy utolsó áldás? A Te kezedből?

*

MIT ERDWÄRTS GESUNGENEN MASTEN
fahren die Himmelwracks.

FÖLD FELÉ ÉNEKELT ÁRBOCOKKAL
haladnak a mennyek roncsai.

In dieses Holzlied
beißt du dich fest mit den Zähnen.

Ebbe a faénekbe
harapod magad rendületlenre fogaiddal.

Du bist der liedfeste
Wimpel.

Te vagy az énekálló
szalag az árbocon.

A három rövid szakasz egy hajótörés jelenetét ábrázolja, ami azonban már elejétől fogva átfordul a valóságon túlba. Az égben, a mennyben bekövetkezett hajótörés ez. De a hajótörés ott is ugyanazt jelenti, amit e metafora kapcsán egyébként elgondolhatunk, és amit talán elsőként Caspar David Friedrich híres festményével (a Keleti-tenger jegébe fagyott hajó képével) kapcsolunk össze: azt, hogy minden remény meghíúsul és megfeneklik. A toposz régóta ismeretes. Itt is a zátonyra futott remények azok, amiket a költő felidéz. De ez az égben lejátszódó hajótörés egészen más mértékű szerencsétlenség. A roncsok árbocai a föld felé mutatnak, és nem felfelé. Eszünkbe juthat a következő mélyértelmű mondat Celan *Meridiánjából*: „Aki fejre áll, az eget szakadékként látja maga alatt.”

Egyvalami viszont világos és hangsúlyos: „énekelt” árbocokról van szó. Énekek ezek, de nem olyanok, amelyek vigasztalóan mutatnának felfelé vagy egy Túl felé. Ez felidézi a *Tenebrae* című vers megfordítottságát: „Imádkozz hozzánk, Urunk.” Amiben reménykedhünk, az már nem a mennyek segítsége többé, hanem a földé. A hajók már mind zátonyra futottak, az éneket mégis tovább éneklik. Az élet-ének még most is hallatszik, ha az árbocok most már a föld felé nyúlnak is. A költő tehát az, aki ebbe a „faénekbe” kapaszkodik, „a fogai-
val”, vagyis a végső és a legrendkívülbb erőfeszítéssel, hogy ne kelljen odavesznie, menthetlenül elpusztulnia. Ami a víz fölött tartja még őt, az az ének. Ezért „faének”. Ahogy a fuldokló a lebegő deszkába kapaszkodik, benne utolsó támaszát látva nem engedi azt el, és mintha a fogaival szorosan beleharapná magát – úgy ragaszkodik az Én az énekhez. És a megfeneklett valóság teljes kifordításában, az egek hajótörése és a mennyek minden ígéretének zátonyra futása után a költő saját magát „árbocszalagnak”, „jelzőzászlónak” nevezi. Szilárdan áll az énekárbocon, állja ott a helyet, ez azt jelenti, hogy nem lehet attól elválasztani. Ahogyan

a süllyedő hajó jelzőzászlaja, az árbocra kötött szalag utolsóként még kiemelkedik a vízből, így lehet a költő a maga énekével utolsóként az élet hirdetője és ígérete, a remény utolsó fenntartója. Csattanószerű az „énekálló” szó – hiszen semmi egyéb, csak az ének az, ami tartós, ami nem pusztul el, amibe minden menny felé mutató remény hajótörése után egyetlenként kapaszkodni lehet.

Így szól a költő itt a saját művéről. De ahogy az „élet-ének” [Lebenslied] metafora, ami az olvasóban itt előtör, az életet magát jelenti, úgy az „énekálló szalag” sem csak a költőt és az ő reményéhez való ragaszkodását jelenti, hanem minden teremtmény utolsó reményét. Ismét nincsen határ a költő és a között az ember között, aki utolsó erejével fenntartja reményét.

*

DEIN VOM WACHEN stößiger Traum.
Mit der zwölfmal schrauben-
förmig in sein
Horn gekerbten
Wortspur.

VIRRASZTÁSTÓL szúrós álmod.
Szarvának csavarodásában
tizenkétszer
belerótt
szavak nyoma.

Der letzte Stoß, den er führt.

A szúrás, a szarv utolsó döfése.

Die in der senk-
Rechten, schmalen
Tagschlucht nach oben
Stakende Fähre:

A függő-
leges, szűk
napszakadéokban
felfelé csákyázó révész:

Sie setzt
Wundgelesenes über.

áthordja
a sebesre olvasottat.

A vers felépítése feszes és szigorú. A két „szakaszt”, az első és a harmadikat egysoros strófák követik, és ezek egyfajta következtetést vonnak le. Így a vers két félre bomlik. Meglehetősen különböző képi szférák idéződnek fel bennük, de közös az, amire vonatkoznak: az alvás és az álom, illetve az ébredés. Nyilvánvaló, hogy a két esemény, ami itt egymáshoz fűződik, ritmusaiban is erősen eltér egymástól. Egyrészt az álom heves, erőszakos mozgása, ami úgy döf, mint egy kos, másrészt pedig a fáradságosan és nehézkesen felfelé csákyázó révész. Mégis mindkettő – még ha egészen eltérő módon is – ugyanarra törekszik.

Ez egy első kiindulópontként szolgálhat, ha feltesszük a kérdést: Hogyan is kell értenünk a szöveg egészét? Az egyes részletekből kiindulva kell megpróbálnunk. Az álom szúróssá, döfőssé vált, mint egy bakkecske. Ezáltal valami a sötétségből átjut a napvilágra. De figyelünk kell arra, hogy nem a közeledő ébredéstől [Erwachen] szúróssá vált álomról van szó, ahogyan azt egyébként az alvók álomélményeiből ismerjük. Éppen ellenkezőleg: a virrasztástól [Wachen] válik szúróssá, döfőssé. Tehát az éber őrködés, a virrasztás túlságosan hosszú folyamata az, ami az álmot végül is annyira szúróssá teszi, hogy a szöveg zárlatában valamit felfelé ’fordítanak’ [übersetzt], „hordoznak át” [übergesetzt].³ Az mindenesetre bizonyos,

³ A német *übersetzen* szónak – az *über* igekötő kétféle hangsúlyozása és morfológiai viselkedése szerint – két jelentése van: az első, elváló igekötős szó értelme, ami a Celan-szövegben is megjelenik: át-

hogy a vers nem az alvásban bekövetkező valóságos álmot érti [meint], és ez tökéletesen világos és egyértelmű lesz a zárósor felhívó erejű szava által: „sebesre olvasott” [Wundgelesenes]. Ebből következik, hogy a szavak és az olvasás világa az, amiben az álom moccan. Ez megfelel annak, hogy ennek a döfös baknak szarva van, amelynek – ahogyan azt egyes kofajokról tudjuk – rovátkolt tekervények vezetnek a hegyéig, és hogy a szöveg ezeket a rovás-nyomokat „szavak nyomának” [Wortspur] nevezi. Így világossá válik, hogy a szó magára sokat várható, hosszadalmasan és körülményesen előkészített születéséről van szó, ezt írja le a vers. A szarv tizenkétyszer csavarodik a hegyéig, amivel a bak az utolsó döfést megteszi. A tizenkettes szám az idő kerek teljességére utal, tizenkét hónapra, egy egész évre – mindekképpen hosszú időre. Más szavakkal: az örökös, a virrasztás már nagyon hosszú ideje elfojtja az álmot, és az álom, ami moccan, újra és újra szúr, döf. Olyan tehát, mint egy hosszú „átvirrasztás”, „valaki felé forduló virrasztás” [Heranwachen], hogy a *Meg-nem-álmódott* [Von Ungeträumtem] kezdetű vers kifejezésével éljünk. A szöveg nyilván azt akarja mondani, hogy egy vers nem hirtelen ötletként pattan elő, hanem az előkészítés hosszú munkáját igényli. De a versen végzett tényleges munka, ami a második hasonlatban lassan és fáradságosan csáklázó révésként jelenik meg, mégsem ugyanannak a tulajdonképpeni kijelentése. A tulajdonképpeni kijelentés sokkal inkább, hogy a „sebesre olvasott” [Wundgelesenes] az, ami felbukik, előtűnik. A „sebesre olvasott”, sebesre járt [Wundgelaufenes] azt jelenti: az olvasás túlságosan is hosszú vándorútján kisebesedett, felhorzsol. Vagy még mélyebb volna a „sebesre olvasott” [Wundgelesenes] kétértelműsége?⁴ Talán nemcsak az olvasás fájdalmára vonatkozik, a túl sok, az értelmetlen olvasás kínjára, hanem ugyanakkor magának az „olvasottnak” a fájdalmára és a sebeire is, vagyis a fájdalmasan megtapasztaltra – mert az olvasott [gelesen] ezt is jelentheti: összeolvasni, összegyűjteni, mint a szenvedés kalászait a fájdalom aratásában.

Mindenképpen igaz: amit a szóba áthordanak, amit a szóra átfordítanak, a vers, a tudattalan sötétségéből az álom segítségével és az álom egyfajta munkája által elnyert szöveg.

Vannak-e még részletek, amiket egyenként meg kell vizsgálnunk, amiket értelmeznünk kell? A képi szférákban megvan a szemléletes önmagyarázat legnagyobb ereje: a kos döfései, amelyek végül is, az utolsó szúrással áthatítják a virrasztás világát, és felébresztik az álmot. Micsoda felcserélése ez az álomnak és a virrasztásnak! És aztán ez a mély „napszakadék”: ahogyan a fény beesik egy függőleges, szűk szurdokba, úgy halad nehéz munkával felfelé, mint a fény létrájának fokain, a sötétben összegyűjtött, a „sebesre aratott” [Wundgelesenes] a világosságba – és ez sem egyszerre történik, ahogyan a bak sem képes egyetlen döfessel felébresztetni az álmot. De végül felébred az álom, végül megérkezik, amit a sötétből a fénybe áthordoznak – és ez a vers.

*

MIT DEN VERFOLGTEN in spätem, un-
verschwiegenem,
strahlendem
Bund.

AZ ÜLDÖZÖTTEKKEL késő,
el-nem-hallgatott,
ragyogó
szövetségben.

vinni, áthordani; a másodiké, amivel Gadamer értelmezése játszik: átfordítani, más nyelvre lefordítani.

⁴ A német *lesen* ige jelentései: 1. olvasni 2. szedni, szüretelni, begyűjteni.

Das Morgen-Lot, übergoldet,
heftet sich dir an die mit-
schwörende, mit-
schürfende, mit-
schreibende
Ferse.

A hajnal függőőnya megaranyozva
ott jár össze-
esküvő, össze-
horzsoló, össze-
író
sarkadban.

Az első szakasz az üldözöttekről beszél. Ennél a költőnél és ezekben az években aligha érhetnénk ezt másként, mint Hitler zsidóüldözésére vonatkozó szavakként, és a szerző vallo-másaként, ami itt „összeírva” [mitschreibend⁵] verssé vált – ez itt világosabbnak tűnik, mint valaha. Mindenképpen verssé lett. És ha a későbbi nemzedékek el is felejték ezeket az üldöztetéseket, amelyek valaha valahol megtörténtek, a vers meg fogja őrizni a maga pontos helyét, a tudás és a tudomásul vétel [Wissen und Mitwissen, ’tudás és vele-tudás, együtt-tudás’] terét. Mert ez a saját hely nem hagyja magát elfelejteni. Ez a hely az emberi alaphelyzet: vannak üldözöttek, és valaki már nem tartozik egészen hozzájuk (velük „késő” szövetségben áll), és mégis egészen közülük valónak vallja magát („el-nem-hallgatva” ezt a hovatar-tozást), olyan teljes mértékben, hogy a velük kötött szövetség „ragyogónak” nevezhető, és ez nemcsak azt jelenti, hogy fenntartás és feltétel nélküli, és szilárd meggyőződésben gyökere-zik, hanem igazi szolidaritást fejez ki és ezt sugározza magából – mint a fény.

Fényről beszél a második versszak is, még ha különösen elmozdított formában is. Kétség-telenül a hajnali derengésre [Morgenrot] kell gondolnunk, ha a versben „a hajnal függőőnya” [Morgen-Lot] áll. És miért lehet ez a hajnal-függőőn „megaranyozott” (nem pedig színarany)? A hajnal függőőnya nyilvánvalóan arra vonatkozik, hogy a hajnali derengés, ami mindig a nap és a jövő kezdetét jelzi, csak akkor indíthat meg igazi jövőt, ha függőőnként tapasztaljuk meg, vagyis a helyesség, az igazság függőleges, csálhatatlan mértékeként. Ez a függőőn súlyos. A szöveg szerint megaranyozott, ami azt akarja mondani, hogy a nap és a jövő arany csillámlá-sa alatt, amit a hajnalhasadás ígér, ott van a nehézség, a tapasztalat súlya és a szövetség az üldözöttekkel, és ez a súly maga is olyasmi, ami valakit üldözőbe vesz, követ, és valakit üldö-zötté tesz.

Ez kétségtelenül jelen van a második szakasz szófordulatában: „ott jár a sarkadban” [heftet sich dir an die Ferse, ’a sarkadhoz fűződik’]. Ez a hajnal-függőőn olyan, mint egy üldö-ző. Mit jelent ez? Vajon valakinek önmaga ellen irányuló szemrehányása-e, hogy egyáltalán megéri a reggelt, a holnapot, és ahelyett, hogy másokkal együtt meghalna [mitsterben, ’velük-hal’, ’együtt-hal’], jövője van? De a halálról nem áll itt semmi – még ha nagyon is közelinek tudjuk azt –, és aligha volna méltányos és illő, ha a túlélés minden esetében jogtalanságot lát-nánk. Viszont nagyon is lehetne egy állandó figyelmeztetés, ami valakit követ és üldöz, és szüntelenül arra int, hogy ne feledkezzen meg az üldözöttekről, és kiálljon értük és az ember jövőjéért.

A vers folytatása ez utóbbi értelmet helyezi előtérbe. Hiszen a sarokról, aminek nyomá-ban ott jár a hajnal függőőnya, és amit a hajnal függőőnya szüntelenül üldöz, a kétségbeesett

⁵ A *mitschreiben* szó jelentése: jegyzetelni, vele-írni, az éppen elhangzottakat követve a beszélővel együtt-írni. A Celan-szövegben megjelenő igenevek előtagja az eredetiben: *mit-* (’vele-’, ’együtt-’). A *mitschwören* és *mitschürfen* szavak Celan szavai, csak a *mitschreiben*-nek van a német nyelvben rögzített jelentése. Erre a későbbiekben az értelmezés is utal.

menekülésbe kerget, ezt mondja a vers: „össze-esküvő, össze-horzsoló, össze-író” [„mitschwörende, mit-schürfende, mit-schreibende”, ’vele-esküvő, vele-horzsoló, vele-író’, ’együtt-esküvő, együtt-horzsoló, együtt-író’]. Az egységes értelemirányon belül pontosan kidolgozott fokozás ez: tanúságot tenni – felfedni – bizonyosságot adni. A kérdés azonban a következő: Kivel kell „neked” összeesküvésre lépni [együtt-esküdni] (ahelyett, hogy megfutamodni)? Végső vonatkozásában kétségkívül így kell ezt értenünk: az üldözöttekkel és az ő szenvedéseikkel, amelyekhez a Te el-nem-hallgatva megtett vallomása által tartozik. A sors olyan, mint egy fogadalom, mint egy eskü, mint egy híradás, amit lehetetlen nem meghallani, és így az „össze-esküvő” [együtt-esküvő] nem annyira tanúságtételt jelent, vagyis nem annak tanúsítását, hogy valami megtörtént, hiszen a hajnal függőőnya, a jövő mértéke az, ami a sarkában jár. Tehát a jövőre tett esküről van szó: annak ígérete, hogy ez soha többé nem következhet be.

Nyilván nem kevésbé jelentőségteljes a sarok második jelzője sem. Horzsolni, a felszínt megkaparni, feltárni, felfejteni ott kell, ahol valami nem nyitott, nem átlátható, nem szabad – és ezért fel kell fedni, vagy sok szennyet kell róla eltávolítani ahhoz, hogy a tiszta részt kinyerjük. Ez lehetne talán a maradandó érték az elszenvedett igazságtalanság és kín nyomán. Ha ennek a fokozásnak a harmadik tagja „össze-író” [„mit-schreibend”, ’vele-író’, ’együtt-író’], akkor minden olvasó elsősorban a költőre fog gondolni, aki az üldözöttekkel kötött szövetség mellett tesz vallomást, és saját magát is üldözöttnek vallja, aki ennek a szövetségnek a kötelekeiből nem szakadhat ki, és nem is szabad kiszakadnia. Az író sarka el akar szökni, talán a költői világ barátságosabb képzeletbirodalmába akar menekülni, és mintha egy ólomsúly tartaná a feladata mellé láncolva, hogy írva tegyen tanúságot az üldözöttekkel kötött szövetségről. Lehet, hogy erről van szó. Így érthetővé válna ez a fokozás.

Egyes kérdések azonban nyitva maradnak. Először is: Érthetjük-e így ezt a kicsúcsosodó fokozást, amelynek szükségszerűen jelen kell lennie? Ha igen, akkor az „össze-írásnak” [vele-írásnak, együtt-írásnak] az esküvessel és a horzsolással szemben az üzenet legközvetlenebb tanúsítását és rögzítését kell jelentenie. De ennek ellentmond, hogy a háromszoros szóelválasztás háromszor állítja eléink az „össze-” [„mit-”] előtagot, és ennek minden esetben ugyanazt kell jelentenie. De nincsen *összeesküvés* vagy *összehorzsolás* [Mitschwören oder Mitschürfen, ’vele-esküvés vagy vele-horzsolás’] úgy, ahogyan az *összeírás* [Mitschreiben, ’vele-írás’, ’jegyzetelés’] van, ami az éppen elhangzott szavak közvetlen rögzítését jelenti. A fokozást tehát másképpen kell tagolni és artikulálni. A beszélő úgy akar másokkal együtt *összeírni* [mitschreiben], ahogyan velük *összeesküszik* és *összehorzsol* [mit den anderen schwört und schürft]. Ha vonakodnánk a nyilvánvaló fokozást, aminek az írás vallásában és vállalásában, a költő vallomásában és tanúságtételében kell lennie, az egész értelmeként elismerni, talán segíthet a következő megfontolás: Kivel kell „neked” tulajdonképpen együtt esküdni és írni? Az üldözöttekkel? Biztos, hogy ennek – amint fentebb is rámutattunk – lehet az az értelme, hogy az ő szenvedésük maga is olyan volt, mint egy fogadalom, és mint egy mindenki számára örök időkre rögzített üzenet. De most azt kérdezem: Ki kell-e mindezt egészíteni? Nem áll-e ez egészen közvetlenül magában a szövegben, mégpedig a „hajnal függőőnyaként”? Hiszen ez valóságosan a nappalt hirdeti meg, és ha ezt mindenkinek hirdeti, és ha ez az igazság napja kell, hogy legyen, a kétségbevonhatatlan mértékkel, az ön súlyával mért igazság napja, ami a megtörtént jogtalanságot mindenkinek hirdeti – akkor nem nagyon pontosan van-e mindez elgondolva, hogy a hajnalderengés-hajnal-függőőn az, ami a te sarkadban jár, és hogy neked vele, az ő híradásával és az ő elköteleződésével, amit mindenkire elutasítha-

tatlanul kirótt, ezzel kell tehát össze-esküdnöd, -horzsolnod, -írnod? Ha így van, akkor azonban a költő írása ténylegesen valami magasabb, ami felé a fokozás beszéde törekszik, mert nemcsak a költő tevékenységét [Tun] érti rajta: össze-dolgozás [Mit-tun] ez azzal, amivel mindannyiunknak van dolga [zu tun], ha a jövőnek meg kell lennie. Ki vagyok én, és ki vagy Te?

*

FADENSONNEN
über der grauschwarzen Ödnis.
ein baum-
hoher Gedanke
greift sich den Lichtton: es sind
noch Lieder zu singen jenseits
der Menschen.

NAPFONALAK húrjai
a szürke-fekete pusztaság felett.
Egy fává
magasodó gondolat
kap a fényhang után: van még
mit énekelni túl
az embereken.

Hatalmas terek nyílnak fel a rövid vers széles mozdulatában. Olyan természeti jelenség csendül meg benne, amelyet valamikor mindannyian megfigyelhettünk egyszer: ahogy a nehéz felhőkkel elfüggönyözött táj szürke-fekete pusztasága felett a fényszálakban, fonalnyi fényekben fénytterek és fénytávlatok nyílnak meg. Számomra elvont és kevésbé szemléletes, ha – egyes értelmezési javaslatokat követve – a „napfonalak” alatt cérnává vékonyodott napokat értenénk, olyan napot, ami már nem kerek többé, amilyen jobb időkben lehetett. Biztos, hogy spirituális táj (és nem az időjárás hangulata) az, aminek szürke-fekete pusztasága itt felnyílik, és amely „felett” a napfonalak állnak. De valójában nem azokra a fonalakra kell-e gondolnunk, amelyeket a felhők eltakarta nap húz ki a homály szegélyére? Hiszen a napról azt is mondjuk, hogy magához húzza a vizet (amikor például a ruhák száradnak). És abban, amit „az égi szomorújáték” közvetít, nincs-e mindenki számára valami felemelő, nem jelenti-e ez az emelkedettség mindenki számára hozzáférhető tapasztalatát? Feltűnő, hogy a „napfonalak” többes számban áll – a végtelen világok névtelen messzeségébe mutató többes szám ez. Ilyen háttér előtt körvonalazódik az egyes szám, az emelkedő, magasodó gondolat egyszerűsége. Hiszen nyilvánvalóan ez az, amit a vers elmond: a rettenetes, hatalmas terek, amelyek ebben az égi színjátékban felnyílnak, elfeledetté tehetik a vigasztalan emberi tájat, amiben már semmi igazán emelkedett nem látható. Így a fává magasodó gondolat, ami itt felemelkedik, olyan gondolat, ami nem tévelyeg, nem bolyong hiábavaló keresésben az emberi világ pusztaságában, hanem képes ennek a színjátéknak a mértékéhez felnőni, és úgy kap az égbe, mint egy fa. A fényhang után kap. De a fényhang, amit így elkap, egy ének hangja. A fává magasodó gondolat, ami utána kap a napfonalak színjátékában tékozlóan szétszórt fényhangnak, olyan nagyságrendű, hogy túlnő minden emberi mértéken és kényszerűsége, mint egy fa, ami az óriásiba növi magát.

Ez készíti elő a vers tulajdonképpeni kijelentését: „van még mit énekelni túl az embereken”.

*

IM SCHLANGENWAGEN, an
der weißen Zypresse vorbei,
durch die Flut

KÍGYÓK KOCSIJÁBAN,
a fehér ciprusfánál,
az áradáson keresztül

führen sie dich.
Doch in dir, von
Geburt,
schäumte die andere Quelle,
am schwarzen
Strahl Gedächtnis
klommst du zutag.

vittek téged el.
De benned,
születésedtől,
a másik forrás gyöngyözött,
az emlékezet
fekete sugaránál
láttad meg a napvilágot.

A vers két mondatra bomlik szét. Ezek két szakaszt alkotnak. Itt is jelen van – mint olyan gyakran ezekben a rövid versekben – egy szinte epigrammatikus ellentét, amit a „de” vezet be, és ami a két szakaszt egységgé köti össze.

Az első versszak az élet részegségét írja le. Hiszen amit a kígyók kocsija itt felidéz, nem más, mint Dionüszosz, a mámor istene. Az élet utazása az, ami így kezdődik: odaadásban minden felé, amit az érzékek kínálhatnak. A fehér ciprusfa mégis ott áll – a verssor törésének köszönhetően egyedül, önmagában. Ha az élet utazása már a kezdetén a fehér ciprusfa mellett vezet el, akkor ez talán azt jelenti, hogy az életittasság még a halált is átszínezi. A ciprusfa fekete halálszimbóluma úgy emelkedik itt, mint egy fehér, ragyogó oszlop, ami mellett az élet víztől teljesen elborítva gondtalanul el lehet haladni. Az utazás az áradáson keresztül vezet, az érzéki tapasztalat szüntelen hullámverésében. Hogy ki a vezető, aki ezen az áradáson át vezet, az meghatározatlan marad. A többes szám („vittek”) azonban egyvalamit mégis világossá tesz: hogy nem „én” vagyok az, aki vagy ami az utazást irányítja. Az „én” nominatívusza az egész versben egyszer sem fordul elő – annak ellenére, hogy egészen biztosan senki másról sincs szó, csak rólam, minden Én-ről. De valaki kezdetben, legelőször is még soha nem Én, hanem az, akit elvisznek, akit hordoznak – és az a tapasztalat, amit a vers leír, pontosan az, hogy hogyan lesz „Én” az én. Innen a nyomaték, ami ebben a szövegben az egyszavas sorra („születésedtől” [„Geburt”]) esik, az énné-válsnak erre az első kezdetére.

Az ellentétes kötőszóval („de”) a szöveg befelé tartó fordulatot vesz. Amit a szöveg ecsetel: a folyamat, ahogyan az élet áradásában elvitt, hordozott érzéki lény magát emberi Énné emeli, alakítja [sich heraufbildet]. Olyan ez, mint egy ellentétes irányú mozgás, ami az érzékek túláradásával szemben lép fel, és ezért van szó „a másik forrásról”. Ez már a születéstől fogva „gyöngyözik” – ami azt akarja mondani, hogy ez ott is, ahol nem tudjuk, ebből a kifürkészhetetlen forrásból tajtékzik, mégpedig szüntelenül. De ezt igazán forrásként lehet megtapasztalni, és nem káprázatos, vakító áradásként, mint az érzéki élmények felszínesen csilámló hullámain, amik körülvesznek. Ez a „másik forrás” sokkal inkább olyasmi, ami a sötétségből ered. A szöveg szerint „fekete sugár”. Megdöbbentő és csodálatos, hogy ezeknek a soroknak az érzéki ereje lehetővé teszi a költő számára, hogy leírjon egy fogalmilag annyira terhelt szót, mint az „emlékezet”, anélkül, hogy a legkisebb mértékben is tudálékossá válna. Az emlékezet a fekete, egyre erősödő sugár, nem pedig a felgyülemlett szellemi tulajdon széles áradása. És valóban nem az összegyűjtött tudás, hanem ez a tudattalan sötétjéből előtörő sugár az, amiben az „Én” képződik [sich bildet]. Az „Én”, aki saját magát megszólítja, ennél látja meg a napvilágot [klimmt an ihm zu Tage, 'a napvilágra előjön'], vagyis az emlékezet, a magamról való belső tudás nem hirtelen és egyszerűen emelkedik elő, mint az első, másféle életforrásból szélesen áradó érzék-özön, hanem az „Én” fáradtságos munkával, nehezen, lépésről lépésre dolgozza át magát az önmaga tudatában levő „Én” világosságába. Végül pedig

önmagá számára Te lesz. Ez az öntudat kezdete. De ez nem történhet meg anélkül, hogy az emlékezet fekete sugara ugyanúgy tovább tájékozana, ahogyan az érzékek magával ragadó áradása is tovább özönlük.

Felfigyelhetünk arra, ahogyan a második verssor „fehér” színe és a szöveg vége felé álló „fekete” egymásnak felel. Az emlékezet fekete sugarában a cipursfa is visszanyeri természetes színét és igazi szimbólum-jelentését. Magunkról tudni azt jelenti: tudni, mi a halál.

*

WORTAUFSCHÜTTUNG, vulkanisch,
meerüberrauscht.

SZÓLERAKÓDÁS, üledék a vulkánok mélyéből,
tengerzúgás takarásában.

Oben
der flutende Mob
der Gegengeschöpfe: er
flaggte – Abbild und Nachbild
kreuzte eitel zeithin.

Fenn
az ellenteremtmények
áradó tömege: mindenik más tollával
ékeskedett – képmás és utó-kép kereszteződik
hiúságban, az idő folyamán lefelé sodródva.

Bis du den Wortmond hinaus-
schleuderst, von dem her
das Wunder Ebbe geschieht
und der herz-
förmige Krater
nackt für die Anfänge zeugt,
die Königs-
geburten.

Mígnem kilököd a szóholdat,
amiből az apály csodája
megindul,
és a szív-
formájú kráter
meztelenül tanúskodik a kezdetekért,
a király-
születésekért.

A versciklus zárlatát két szöveg képezi: a *Szólerakódás* és a *Kilúgozza*. Közrefognak egy zárójelbe tett négy sorost, négy sort, amit kiemel a konvencionális ritmus és a konvencionális rímtechnika, és éppen ezen stílusesszéközök által nyeri el saját jellegzetességét.

Mint a ciklus sok más versét, ezt a szöveget is egy egyszerű ellentét uralja. A szó eseményét [Ereignis] vulkánkitörésként mondja el, ami a beszéd hétköznapi nyüzsgésétől elkülönül és belőle kiemelkedik.

Már a felütés leírja az egész tájat: a szólerakódás vulkáni eredetű közet, ami a mélyből tör elő, és kihűlve, mint egy tengeri hegység, vagyis a tenger vizétől körülölelve ott áll. Így van jelen a nyelv is: korábbi életkitörések megkövesedett képződményeként [Gebilde] és valaha volt teremtként [Schöpfung], amit elborít a mindent felemésztő, mindent egyenlővé mosó, egyhangúan zúgó tenger. Hiszen a nyelv tulajdonképpeni közete már egyáltalán nem is emelkedik ki a tájtékozó vízből. Ami nyelvként láthatóvá válik, az sokkal inkább „ellenteremtményeknek” nevezhető, özönlő tömegnek, vagyis név és származás és otthon nélkülinek. Ez a csőcselék „más tollával ékeskedik” [„flaggt”, ’zászlót lobogtat’], vagyis olyasmivel díszíti ki magát, amire büszke, és ami igazság szerint mégsem az övé, hanem olyan önkényesen van kiválasztva, mint ahogyan a színes árbocszalagokat vasárnap felkötik a vitorlás hajóra. Az „ellenteremtmények” keresztül-kasul járnak a nyelv felszínét „az idő folyamán lefelé sodródva”, vagyis irány és cél nélkül, és annyira az idő sodorja őket, hogy semmi tartósság, állhatatosság nincsen bennük. A valódi szavak képmásai és utó-képei [Abbild und Nachbild], azaz:

az igazi teremtmények utórezgéseiben hangzanak fel, azoknak pusztán utánzatai, az egész csak hiú kergetőzés és sodródás, egyre tovább és tovább, mígnem...

Erre a „mígnem”-re irányul minden a szövegben. Az új kitörés eseménye felfedi és leleplezi a felszínes nyüzsgést a maga teljes hiúságában, álságosságában és látszat-mivoltában. Nagyszerű kozmikus metafora ez, ami a nyelv valódi létrejöttének eseményét leírja. „Te” – az a névtelen Te, akit csak az ismerhet meg és ismerhet fel, akinek a számára Te – kilököd a szóholdat.

Nagyon pontosan oda kell hallgatnunk a versre. Először is talán a Holdnak a Földből való kiszakadását ábrázoló képet (a Hold keletkezéséről szóló vélekedés ez, ami nemrég még nem volt olyan elterjedt) közvetlen összefüggésbe akarnánk hozni a „szólerakódással”, ami a fecsegés, a szóbeszéd [Reden] tengere alatt áll, a nyelv [Sprache] rejtett alapja. A merész hiperbola miatt ez a szóhold mégis inkább Hold, semmint szó. Amit itt kilökönek, „a hold”, az nem lehet a kerek, fénylő és mindig újra kereken felragyogó szó maga, például a költő szava. A megfogalmazás: „a szóhold”, és nem „egy szóhold”, csak egyféleképpen értelmezhető, és pedig abban a jelentésben, hogy az idő- és világviharok ura mindig ugyanazokat az eszközöket használja arra, hogy megtisztítsa és kitakarja a kezdeteket egy valódi, új nyelvi történéshez [Sprachgeschehen]. Hiszen itt arról az új nehézkedési erőről van szó, ami ebből a holdból indul ki, és ami miatt a nyelv elrejtett hegységeiről felszáradnak a vizek, és így láthatóvá válik a valódi eredet. Az egész nyelvi-konvencionális összeviaskodás úgy oszlik szét, mint a holtágak vize. Megtörténik az „apály csodája”, vagyis az a csoda, hogy ahol addig a bizonytalanság bejárhatatlan eleme látszott lenni, szilárd föld tűnik elő, ami támaszt és állandóságot ígér. A szöveg szerint az, ami szárazföldre lesz, a szív kráterét takarja ki, ami a kezdetekért tanúskodik. Azt akarja mondani: abban, ami újra láthatóvá válik, végre felismerhető lesz a felgyülemelés és lerakódás hatalma, amiből minden költői szó feszítő erejét és tartósságát nyeri. Ha a vers folytatása azt mondja: „királyszületések”, amikről itt tanúságot tesznek, vagyis dinasztiák alapítóiról van szó, akkor valóban a nyelv egész dinasztiája az, amiben beszélve állunk, és ami minket a költészet nagy alkotásaiban, amik ebben a nyelvben megvalósulhatnak, igazít és kormányoz.

Vagy a költőt túlságosan szó szerint veszem itt – esetleg nem eléggé szó szerint? Minden holdszó, amit „Te”, úgy tűnik, időről időre kilökö a fecsegéssel eltakart mélységből, és ami véget vet a szóbeszédnek és az üresen kongó költeményeknek [Reden und Gedichte] hiú sodródásának, végül is mégiscsak szó, és éppen kerek, valódi, a fényt visszaragyogó kőzet. A nehézkedési erő, amit az árapály alkotó tevékenységében [Schaffen] ez kifejt, egyedül csak a szóé. Hiszen csak a szó maga takarja ki és takarhatja ki azt, ami valódi szóközet, és így nemcsak az összes „kezdetet” teszi láthatóvá – amelyek a költészet alkotásaiként a mi beszédünket irányítják, és amelyek eltűntek a fecsegés keresztül-kasul nyüzsgő hiú sodródásában –, hanem önmagát is. Ha így értjük, akkor a szóhold a teljes holdszó foglalat, amely összefogja a vulkáni alaptól származó minden új kitörést. Így a Hold a szó maga. És valóban úgy van, hogy nemcsak az új nyelvi alkotást tapasztaljuk meg, amit a költő létrehoz, hanem ennek hatása alatt újra felfedezzük nyelvünk minden királyi alakját. Ezek a „királyszületések”: valami, ami nagyon régen történt, uralkodást alapított, és ami újra hatni kezd uralkodói érvényességében az új vers által. Minden igazi vers felkavarja a nyelvi alap rejtett mélységeit, és megérinti alkotó, teremtető formálódásait. Elismeri az uralkodást, és új uralkodást alapít a saját dinasztiájában.

Egy metafora írja le csodálatos módon az igaz költői szót kozmikus eseményként, de nemcsak olyasvalamiként, ami nem pusztítja el azt, ami igaz, és felfedi az igazságot, hanem mindenekelőtt olyan szóként, amiről senki, még a költő sem mondhatja: Ez az én szavam. A költő nem ékeskedik más tollával.

*

WEGGEBEIZT vom
Strahlenwind deiner Sprache
das bunte Gerede des An-
erlebten – das hundert-
züngige Mein-
gedicht, das Genicht.

Aus-
gewirbelt,
frei
der Weg durch den menschen-
gestaltigen Schnee,
den Büßerschnee zu
den gastlichen
Gletscherstuben und –tischen.

Tief in der Zeiteinschränkung,
beim
Wabeneis
wartet, ein Atemkristall,
dein unumstößliches
Zeugnis.

KILÚGOZZA
a te nyelved sugárszele
a ráélt fecsegés minden tarkaságát,
az én száz-
nyelvű versemet,
a semmit.

Ki-
örvénylik,
szabadul
az út az ember-
szabású havazásban,
a vezeklő hóban,
és elvezet a vendégvárásra előkészített
gleccserszobákhoz, terített asztalaikhoz.

Mélyen az időbe karcolódva
egy sejt
jégében
vár egy lélegzetkristály,
a te megdönthetetlen
tanúságod.

A vers három világosan elkülönülő szakaszra tagolódik, de a sorok száma nem azonos. Olyan, mintha a második felvonása lenne ez annak a drámai történetnek, ami a *Szólerakódás*ban felidéződött. A nyelv hamis látszatát elpusztító esemény után itt áll előttünk ez a vers. Csak így határozható meg, amit a „te nyelved sugárszele” jelent: olyan szél, ami kozmikus távolságból tör elő, és elemi erejének világosságával és élességével úgy lúgozza ki, úgy marja le a ráélt fecsegés minden tarkaságát, mint az elhomályosító rozsdát. Ez pedig nem más, mint a látszat-versek sokasága, amit a szöveg „tarka fecsegésnek” [bunte Gerede] nevez. A fecsegés tarka, mert az ilyen látszat-alkotások nyelve [Sprache] tetszőleges, létrejöttének megokolása csak az ékesítő hatásvadászat, az ornamentika pusztá szükséglete, és ezért nincs saját színük, saját nyelvük [Zunge]. A nyelv látszat-alkotásai éppen azért, mert annyira tetszőlegesek, száz nyelven szólnak, de ez azt jelenti: valójában semmit sem tanúsítanak, úgy is mondhatnánk, hogy hamis tanúságot tesznek. Ez a „Meingedicht”, ami hamis esküt tesz, és „semmi” [„Genicht”], vagyis a képződmény [Gebilde] minden látszata ellenére semmis.

A „te nyelved sugárszeléről” való beszéd [Rede] abban a kozmikus alapmetaforában beszél [spricht] tovább, amiben a *Szólerakódás* kezdetű vers is mozgott. A „te” nyelved a szóholdat kilökö Te nyelve, vagyis nem annyira egy költőé, vagy ezé a költőé, hanem a nyelv je-

lensége [Erscheinung] maga, az igazi, ragyogó és teljes nyelv megjelenése. Ez minden hamis tanúságot kilúgoz, és ez azt jelenti: úgy távolítja el, hogy semmi nyoma nem marad. Így a „sugárszél” felidézi ennek a kitörésnek a kozmikus dimenzióit, de ugyanakkor és elsősorban a tisztaságot és a ragyogó világosságot is, a nyelv igazi szellemiségét, ami nem leutánczott és valaki nyomán megalkotott kijelentéseket színlel, hanem minden ilyesmit leleplez.

És ha a „te nyelved szele” már zúgva végigsöpört a maga ragyogó tisztaságával, csak akkor kezdődhet el az út a vers felé, a „lélegzetkristály” felé, ami nem más, mint a tiszta, a legszigorúbb geometria szerint strukturált és a lehelet halk semmijéből kihulló képződmény. Az út most már szabad. Az egyetlen szó: „szabadul” egy egész verssor hosszán átnyúlik, ahogyan a „ki-” szótag is egy egész verssort foglalt el. És valóban: az út, ami szabad, útként vált láthatóvá, miután a sugárszél nyomán „kiörvénylett” a mindent eltakaró, mindent egyenlővé tevő hó. Az út olyan, mint egy zárandoké, ami jeges magasságokba vezet. A zárandok átlép a „hahon”, ez a nem-vendéglátó [unwirtlich], az elutasító, a hideg, a lemondásra kényszerítő és az egyhangú-ugyanaz – a vezeklő zárandok azt várja magától, hogy mindezt kiállja és átvészelve. Kétségtelen, hogy ezt a vizuális megjelenítést a nyelvi szférába kell átvinni: hiszen *emberszabású* hó az, amin keresztül kell menni. Az emberek azok, akik fecsegésükkel mindent elborítanak. De hova vezet ennek a vándorlásnak az útja? Nyilvánvalóan nem zárandokok szentélye, hanem a gleccservilág maga az ő világos, tiszta levegőjével, ami vendégházként fogadja be a kitartó zárandokot. A szöveg „vendégvárásra előkészítettnek”, [„gastlich”] nevezi az örök jég eme birodalmát, mert ide csak az erőfeszítés és a kitartás vezethet el, és ezért itt már nem uralkodhat a tetszőleges, véletlenszerű emberi hóförgeteg. Ennek a vándorlásnak az útja tehát végül is a szó megtisztításának útja, ami ellenszegül minden nyelvi mintázatnak [Sprachmuster] és a sokféleképpen előtolakodó aktualitásnak, helyettük a hallgatásban és a figyelmes, lassú megfontolásban gyakorolja magát. Az érintetlen, soha be nem járt téli hegy-ségben zajló magasság-vándorlást vendéglátásra előkészített hajlékhoz vezet. Ahol elég messze vagyunk az emberi nyüzsgés aktualitásaitól, ott közel vagyunk a célhoz, ahhoz a célhoz, ami az igaz szó.

Az, ami valakire ott vár, még most is mélyen el van rejtve: mélyen az időbe karcolódva. Úgy hangzik ez, mintha a gleccser jegében felnyílna egy kifürkészhetetlen hasadás. De az idő karcolásáról van szó, vagyis az idő egyenletes folyamának repedéséről, olyan helyen, ahol az idő nem folyik tovább, mert ez is, mint minden, dermedt örökkévalóságban áll. És ott, „egy sejt jegében” – és ez is szinte kényszerítő erejű a maga optikai és hangzásbeli szemléletességében: jég, ami a méhkaptár sejtjeihez hasonlóan rétegződik és épül fel, megváltoztathatatlan szerkezetű, vagyis védve van a „mindent szétszaggató idő” hatásaitól – ott „vár” a vers, egy lélegzetkristály. Éreznünk kell a kontrasztot, ami a körös-körül magasodó, jégből épített falak és a lélegzet apró kristálya között fennáll: ennek a geometriai csodának az átmeneti jelenléte [Dasein], amilyen a finom metszésű hópehely, ami egy hideg téli napon egyedül táncol a levegőben. Ez az egyetlen, ez az apró – mégis tanúság. A szöveg szerint „megdönthetetlen tanúság”, nyilvánvalóan éles ellentétben a „csinált” versek hamis tanúságával [meineidigen Zeugenaussagen]. Amiért tanúskodik („a te tanúságod”): Te vagy, a bizalmasan ismert és az ismeretlen Te, aki az Énnek, itt egyaránt a költő és az olvasó énjének a Te-je, „egészen, egészen igaz”.

NAGY TAMÁS

Önéletrajz-füzetek

DARVASI/SZÍV ÉS A HALÁL STILISZTIKÁJA

„Önmagunkat halottnak gondolni: komolyság;
tanúnak lenni egy másik ember halálakor: hangulat”
(Sören Kierkegaard: *Egy sírnál*)

Magvető Kiadó
Budapest, 2014
388 oldal, 3690 Ft

Darvasi László olyan, mint egy gyilkos. Időnként visszatér a tett helyszínére. Jelen esetben a *Tiszatáj*ra. Tettestársával együtt (az olykor századeleji hírlapírónak látszó) Szív Ernővel, aki immár huszonöt éve követi árnyékként napjaink egyik leg(el)ismertebb könyvmutatványosát, akárcsak Esti Kornél Kosztolányit. „Az egész szívernőség [...] a legnagyobb hasonlóságot Esti Kornéllal mutatja. Mert hát századelő, hírlapírás – ki más jutna az ember eszébe, mint Kosztolányi és/vagy Esti” – írja Kovács Eszter Szív Ernő prózájáról – Szív Ernő és az írás hatalma című munkájában. Szívvel nemcsak egy figura, egy alakmás jelent meg, hanem egy szemlélet. Egy olyan valaki, aki – Darvasi szavaival élve – képes heti háromszor, négyszer kitalálni a világot. A tavaly ősszel megjelent *Ez egy ilyen csúcs* – A nagy Szív Ernő-füzetben a korábbi Szív-könyvekhez képest (*A vonal alatt* [1994]; *Hogyan csábítsunk el egy könyvtáros kisasszonyt* [1997]; *Ősszegyűjtött szerelmeim* [2003]) Darvasi mint felettes (elbeszélő) én jelenik meg Szív világában (vö. Turi Tímea: *Tárca, vonal, irodalom – A tárca megszólalási lehetőségei Szív Ernő három kötetében*. In: Thomka Beáta [szerk.], *Befejezetlen könyv*. Budapest, Kijárat Kiadó, 2012. 164–165).

A *Füzetek* füzetében a módosított és összetört Szív-írássok egy „éntárca-regénnyé” olvadnak össze (ilyen újraközölt Szív-mű például *A berlini fekete füzet*, amely a '90-es évek közepén jelent meg a *Tiszatáj* lapjain, vagy az *Ősszegyűjtött szerelmeimből* ismert *A Por és Hamu Restaurantban*). Darvasi László és Szív Ernő hosszú utat tett meg, melynek néhány állomásáról (New York, Párizs, Berlin, Szeged) részletesebben olvashatunk a Nagyfüzetben. Az öt füzetben (*A berlini fekete füzet*; *A berlini kék füzet*; *A francia fehér füzet*; *A New York-i piros füzet*; *A tenger-füzet*) egy nagyobb történet rajzolódik

ki, ám a folytonosságot olykor rövidebb fejezetek szakítják meg (*A Por és Hamu Restaurant-ban; A kis tárcsa meséje; Szív, a tehetségtelen; Esti 60; Ez egy ilyen csúcs*), melyek olykor a tárcsa műfaji hagyományára reflektálnak (*A kis tárcsa meséje*), máskor teret adnak egy doppelgänger-találkozónak (*Esti 60*).

A Darvasi által „regényformában” (újra)elbeszélt tárcák úgy hűlnek ki, akár a testek, melyeket megérintett az elmúlás. „*Az élő test – írja Széplaky Gerda A halott test grammatikája című tanulmányában – csak a jelenlétben tudja fenntartani magát, minden megragadás, az objektíváció minden kísérlete halotti pózba merevíti*” (146). A szubjektivizáló nyelvhasználat, amely a tárcsa műfajának egyik sajátossága, az említett merevség ellen küzd: szubjektív élményeket felhasználva igyekszik élőként reprezentálni a világot. „*A tárcsa hagyományos beszéd-módjának – írja Turi – elvárása a szubjektivitás átcsillanása*” (164). Darvasi szerint az *Ez egy ilyen csúcsban* „*kihűlnek a tárcák, [t]alán csak akkor nem, ha kezdünk valamit velük*” (Papp Sándor Zsigmond: *Jézus a hangyasorban*). Darvasi a történetmondással, a dramaturgiai fogásokkal arra törekszik, hogy a szöveg élő maradjon, azaz végtelenné tágítja a tárcsa szubjektivitása és az „objektív” elbeszélés között feszülő paradoxont.

Az *Ez egy ilyen csúcsban* a halál, az elmúlás nemcsak az elbeszélői „objektivizációban”, hanem tematikusan is jelentkezik: az én-regény (ő-regény?) egyik legmeghatározóbb motívuma – a szerencse, a hibázás, az utazás mellett – a halál, amely néha olyan hirtelen, akár egy gyorsan elhadart mondat, a főhősként aposztrofálható Szív Ernő pedig maga az élet elárulója (*Az áruló*. In: Szív Ernő: *A vonal alatt.*), aki már kétszer is volt halott (318). Az elbeszélő (Darvasi) és az elbeszélt személy (Szív) halálkonceptiója *A kis tárcsa meséjében* grammatikalizálódik: „*Úgy halsz meg, mint egy mondat. Elkezdik, alany, állítmány, jelző, és pont. Már meg is hal-tál, finom.*” (12) Darvasi és Szív az egzisztenciál-filozófusokhoz hasonlóan a maga természetességében fogadják el a halált (vö. Csejtei Dezső *Az egzisztenciálfilozófiák haláltipológiájáról*). „*Hiszen olyan könnyen meg lehet halni. Az ember hajlamos elfelejteni, hogy az élete az első perctől az utolsóig folyamatos és kérlelhetetlen veszélyben telik, [...] nem az a kérdés, valaki miért élt ötven vagy száz évet, hanem éppen ellenkezőleg, miért nem halt meg már az élete első, a századik, az ezredik napján, [...] úgy meghalunk, mint a pinty, [...] a gyász semmiség a világ forgatagában*” (28–29). Darvasi szerint Szív célja Krúdy Szinbádjáéhoz hasonló: „*beszélni a halál ellen*” (Papp Sándor Zsigmond: *Jézus a hangyasorban*) (ezzel mintegy vitába száll Estivel, aki szerint ő és Szív nem a halál ellen beszélnek, hanem a szavakért [316]). Szív Darvasi segítségével tölti ki, *írja felül a jelen-nem-létet*, melynek ridegségét talán csak egyetlen erő képes elviselhetővé tenni: a szavak varázsereje, az elbeszélés hatalma. A halál stilisztikája. „*Istenem, ha vagy, engedd, hogy a stílus vigye el a balhét. Az a szeretet, ami elviszi a balhét. Meg kell vallania Szívnek, hogy itt és most nem annyira Bakó Andrásról, a barátjáról, hanem a halál stilisztikájáról van szó. [...] ha Szív a halál stilisztikáját emlegeti, ez is csak annyit jelent [...], hogy ha a kezével ír, akkor a szemével nem látja, mit olvas, és ha a szemével olvas, akkor a kezével nem tudja, mit ír, és hogy ez a gyász*” (30–31).

Az *Ez egy ilyen csúcsban* az elbeszélés performatív aktusa zárójelbe teszi a halált, hiszen beszélni és beszéltetni csak élve és élőket lehet. Így csak a gyász és a magány marad: „*Szív nem tudna gyászolni, ha nem írna, mert nem tudná, hogy ez az, viszont ha ír, nem gyászolhat őszintén és egyszerűen. Ez a gyász, voltaképpen. A gyász ez. Ez a mondat. És ez. És ez is*” (uo.); „*[Szív] betegsége a magány, a lelkén mindinkább elhatalmasodó egyedüllét természetes fejleménye*” (46). Az elbeszélés miatt a halált igen, de a Füzetek füzetét mint a Darvasi/Szív-

életmű egyik darabját azonban nem lehet zárójelbe tenni, hiszen Szív Ernő feltámad és vándorol, akárcsak Ricardo de Cruz. Ha mégis megtesszük, az algebrai tételt kell szem előtt tartanunk, miszerint a zárójelben lévő műveleteket kell elvégezni először. Ez a művelet pedig – jelen esetben a létezés megszorítása önmagával – egyaránt életet ad Darvasinak és Szívnek.

JÓZSEF KRT. 2., 140×120 cm, 2009

LŐRINCZ CSONGOR

Metapolitika. Nyelvszemlélet és erőszak a modern politikai gondolkodásban

KULCSÁR SZABÓ ZOLTÁN: A GONDOLKODÁS HÁBORÚI. TÖREDÉKEK AZ ERŐSZAKOS DISKURZUSOK 20. SZÁZADI TÖRTÉNETÉBŐL

Ráció Kiadó
Budapest, 2014
328 oldal, 3125 Ft

”

Kulcsár-Szabó Zoltán új kötete a „Metapolitika” címet is viselhetné (a 2007-es „Metapoétika” c. könyve analógiájára), főleg, hogy lényegében Paul de Man párhuzamát aknázza ki „poétika” és „politika” között egy sor modern gondolkodó és irodalmi szerző, illetve probléma-összefüggés kapcsán. A könyv nem egyszerűen egyes politikaelméleti fogalmak történeti, nyelvi és irodalmi karrierjét, valamint pályáit követi nyomon, de a „politikai” kikérdezésére tesz kísérletet, oly módon, hogy felvillantsa egyúttal annak túllépését is, pl. a történelmi eseményszerűség, továbbá ezzel összefüggésben egyfajta politikai antropológia irányában. A könyv már csak azért is jelentős, mert olyan szerzőkkel is foglalkozik, melyeket a hazai filozófiai és irodalmi hermeneutika intenzíven tárgyalt (Heidegger, Plessner, Jauss), de politika(elmélet)i jegyeik és témáik problematizálásától vagy tartózkodott, vagy bizonyos immanens-fogalmi kereteken belül tárgyalta azokat. Pedig melyik országban lehet manapság ezen témáknak nagyobb aktualitása, mint Magyarországon, a (nem-)gondolkodás háborúinak vidékén és az erőszakos diskurzusok elképesztően sűrű dömpingjében? Ezzel akár az értelmiségi felelősség ezen országban igencsak aktuális kérdésénél is el lehetne időzni, most szigorúan abban az értelemben, miként járulhat hozzá ez a könyv bizonyos politikai – és korántsem csupán a magyar kontextusra korlátozódó – anomáliák alapvetőbb megértéséhez, innen és túl napi politikai színtereken.

A szerző szimpatikusan egyenes módon vallja meg hermeneutikai érdekeltségét: „ez a könyv végső soron mégis a megértés szükségessége mellett igyekszik érvelni” (16). Ez lenne az a hermeneutikai maxima, amely ugyanakkor egyfaj-

ta minimumot céloz: alapvetően távol mindenféle forradalmi militantizmustól, ám tartózkodva a hermeneutika bizonyos szcientista és konzervatív ízű determinációtól is. Lehetséges, hogy ennyi lenne a hermeneutika (alapja): „a megértés akarása”, nem több, de nem is kevesebb? Ha ez így van, akkor valóban elmondható a szerző 2005-ös kötete nyitómondatával: „Hermeneutika mindig is létezett.” Ezen a ponton is látható a nyitás a (politikai) antropológiai – nem csupán történeti! – dimenzió irányába (ezért van szó „a *gondolkodás* háborúi”-ról), ugyanakkor ez a maxima is konkrét politikai vonatkozással bír: hol kelne el a legjobban és mégis hol kevésbé hiánycikk „a megértés akarása”, mint Magyarországon?

Ezek után legyen szó szigorúan a kötetről, melynek érdekeltsége és hozadéka egyszerre, szétszálazhatatlan módon többszörösek: politikai-, nyelv- és történelemelméleti síkon, irodalomelméleti és -történeti szinteken egyaránt. A könyv érezhetően a szerző 2007-es *De Man* monográfiájának bizonyos csapásirányát folytatja (annak legmanifesztább módon „politikai” fejezete bekerült az új könyvbe is), „nyelv és történelem” kapcsolatát a „politikai”-ban konkretizálva. A történelem eseményyszerűsége és a nyelv – nem feltétlenül tetten érhető – performativitása itt a politika(i) cselekvés) dimenziójában kapcsolódnak össze és feltételezik egymást. Ezen belül alapvetően bizonyos politikai fogalmak és összefüggéseik nyelvelméleti fogalmakra, nyelvszemléleti dimenziókba való átfordítása vagy átváltása – ezáltal a politikai szűkebb fogalmán túlható jelentőségük megmutatása – a monográfia teoretikus-módszertani célja (mintegy hermeneutikai kör módján). Kiemelten utalni kell arra, hogy itt nem afféle tematikus érdeklődés jut szóhoz, mivel a kötet folyamatosan (irodalmi) szövegek textualitásában, *nyelvi* viselkedésében is megmutatja a vizsgált tendenciák működését (Pound, Benn, Márai, Szabó Lőrinc), vagyis értelmezői gyakorlatában is érvényre juttatja a kötet vezérmotívumát. Ezáltal egy sor lényeges felismeréssel (ezekre itt sajnos még csak utalni sem lehet) gazdagítva a nyelviség és szövegszerűség szkripturális-performatív létmódjának megközelítését, mely felismerések mindegyike további implikációkkal bírhat. Fontos természetesen a történelmi dimenzió is: a könyv nem véletlenül választja példái legnagyobb és legösszetettebb részét a két világháború közötti időszakból, amikor történelem, politika, antropológia és erőszak viszonyáról alighanem a legintenzívebben és legtermékenyebben gondolkodtak többen a korszak legnagyobb és legbefolyásosabb koponyái közül. A könyv azonban nem csak afféle eszmetörténeti, még csak nem is hermeneutikai módon szublimált hatástörténeti tudatként avagy háttérként, de konkrét politikai-materiális *erőtér*ként számol a különböző gondolatok, szövegek, korszakok és szerzői pályák referenciális-gyakorlati bonyodalmával. Ha Friedrich Kittler „a kultúratudomány kultúrtörténeté”-ről jelentetett meg könyvet, úgy *A gondolkodás háborúi* „a politikai elmélet politikátörténete” alcímet is viselhetné.

A gondolkodás háborúi olyan, többnyire jobboldalinak minősített gondolkodókból és irodalmi szerzőkből indul ki, melyeket a „konzervatív forradalom” inkább ragadós, mint pontos címkéjével szoktak ellátni a két világháború közötti periódus kapcsán. A kötet megmutatja e címke problematikus voltát, amennyiben világossá válhat, hogy minden esetben kivételesen radikális gondolkodókról van szó, akiknek „konzervatív”, „reakciós” jelzőkkel való illetteése lényegében az elfojtás kanonikus és kitartó munkájának eredménye, nem függetlenül persze bizonyos történeti-politikai konjunktúráktól. (Ugyanennyire félrevezető Benjamint egyértelműen a baloldali-marxista táborba sorolni.) A könyv egyik fő gondolati-diszkurzív vonulata a „mi a náciizmus” kérdésre irányul, kirántva a talajt a választ e kérdésre már eleve tudni vélő „nyilvános lelkiismeret” diskurzuspolitikái alól (Heidegger emlékezetes módon mutatta

meg e fogalom lehetetlenségét, ahogy a szerző egy másik kontextusban a „fülke-forradalom” fogalmi rövidzárlatára figyelmeztet, amennyiben forradalom per definitionem csak nyilvánosságban mehet végbe, nem a szavazófülkében, a modern demokráciák arkánumban). A másik sajátlagosan politikai tendenciája a könyvnek kétségtelenül a neoliberális diskurzusok, fantasmák és hatalmi aspektusai kikérdezése – mely vállalkozásban egy ideje baloldali és konzervatív kötődésű gondolkodók egyként részt vesznek. Ezt a kikérdezést a könyv „az élet politikája” kapcsán is végrehajtja, miután többek között megállapítja, hogy a náciizmus lényegében nem „rasszizmus”-ként értelmezhető (Hitler saját bevallása szerint nem szubsztanciális, hanem inkább regulatív értelemben használta a „faj” fogalmát), amennyiben „a (puszta) élet politikai formálhatóságának felismerése” állítja elő a „rasszizmus” chiffré-ét (141). Ha ez a felismerés már máshol is megfogalmazódott (pl. Uwe Hebekus: *Ästhetische Ermächtigung*, München 2009, 383–417), a könyv azzal lép túl a történeti érdeklődés keretein, hogy ezzel együtt számot vet a jelenlegi biopolitika gyakorlataival és előfeltevéseivel is, mélyreható következtetésekre jutva.

Azért is „metapolitikáról” van itt szó, mert a könyv megközelítése és felismerései nem igazán sorolhatók be, nem *köthetők le* egyik politikai oldalra sem, hanem olyan dimenziókra irányulnak, melyek megelőzik az ideológiai érdekeltségeket. Sőt, a „metapolitika” itt lényegében a „politikai” túloldalára irányul, amelyet legrövidebben „történelem”-ként lehetne megnevezni (amennyiben ez nem jobb- vagy baloldali kívánságok szerint történik, bármennyire is ki szeretnék ezek sajátítani, jelölni, *kölcsönvenni* annak fogalmát saját ideológiai-politikai céljaikhoz).

A könyv legfontosabb, irányadó szerzői Walter Benjamin és Carl Schmitt, továbbá Heidegger, noha utóbbiról az előző kettőtől eltérően nem tartalmaz önálló fejezetet. Az egymással rövid ideig levelezésben is álló Benjamin és Schmitt a következő fogalmak és összefüggéseik kiaknázása kapcsán jelentik a kötet két legfontosabb alakját: erőszak, kivételes állapot, szuverén, döntés és reprezentáció. Kulcsár-Szabó a tőle megszokott alaposággal, elméleti éleslátással és kiterjedt, rétegzett történeti tájékozottsággal rekonstruálja a különböző szerzők életművének (és pályájuk, valamint befogadástörténetük jelentésszerű részeinek) a fenti csomópontokhoz kötődő összefüggéseit. Ebben a rekonstrukciós munkában olyan talányos, ugyanakkor a recepcióban nagymértékben sematizált problémakomplexumokat céloz meg, melyeket történeti-elméleti kontextusai körülbírással felfejtésével egyidejű mozdulatban fordít le erős állításokra. Pl. Benjamin rejtélyes „isten erőszak”-fogalmát az önnön eszköz-szerűségét megsemmisítő erőszakban azonosítja (ennek nem-megfigyelhető, latens, ugyanakkor materiális történésszerűségében), nyelvelméleti értelemben is. Az evidencia erejével hat ez a megvilágító olvasat – amit főleg az tud becsülni, akinek van némi tapasztalata a Benjamin-szakirodalom végeláthatatlan(ul redundáns) kiterjedtségéről. Az erőszak önmegsemmisítő vonása a „politikai” említett túloldalát is jelentheti (és összekapcsolható – bár a könyv ezt nem teszi meg – a náci politika önmegsemmisítő vonásaival, vö. ehhez Hebekus idézett könyvét). Schmitt híres-hírhedt szuverenitásdefiníciója – „Szuverén az, aki a kivételes állapotról dönt” – kapcsán pedig amilyen egyszerű, olyannyira találó és implikációkban gazdag kísérletet hajt végre a szerző: megfordítja a predikáció irányát, így szuverén az lesz, akiről a kivételes állapot dönt és a tételmondat eme kétirányúsága egyszerre határozza meg annak jelentését. Ezáltal feltárul Schmitt tézisének igazi összetettsége és érthetőbbé válik, miért is gyakorol a mai napig kitartó hatást olvasóira (pozitív avagy negatív, jobboldali avagy balol-

dali értelemben). Ezek az értelmezések jószereével statisztikai szerepre ítélik a Benjamin- és a Schmitt-szakirodalom javarészét.

És itt végre megfogalmazhatjuk, hogy tulajdonképpen miről is szól ez a könyv. Abból kiindulva, hogy a szuverenitás problémaköre itt nem valamiféle abszolút decizionizmus elvárása felől válik érdekessé, hanem a politikai rend, illetve hatalom törekénységét emblematiszálja, az alapvető tézis az lesz, hogy a szuverén nemcsak benne áll a kivételes állapotban, hanem maga is kivétel(es). (Itt a demokrácia határaihoz érkezünk – ez a könyv egyik latens témája –, továbbá érthetőbbé válik, miért kerül(het)tek közel – a futólagos faszcinációtól az elméleti támogatáson át a meggyőződéses affirmációig – többen a tárgyalt szerzők közül jobboldali ideológiákhoz.) Ezzel az erőszak nem más, mint a (kvázi-)normalitás kivétel(ek) általi megszakításának erőszaka – itt találkozunk Benjamin és Schmitt, „Jetztzeit” és „wirkliches Leben”, a történelem bármifajta normalizációja (neutralizációja) ellen (mely normalizációk nagyon is hatalmi-hegemoniális érdekeket szolgálnak ki). Ez *A gondolkodás háborúi* központi gondolata, melyet elsőrendűen az „ember(i)” politizálásának mezsgyéin fejt ki (indirekt módon is) a kötet.

Schmitt azért is orientáló alakja a munkának, mivel az lényegében az ő diktumát követi: *A politikai fogalmáról* szerzője szerint a politikai minden fogalma így vagy így, de állást foglal, döntést hoz az alapjául szolgáló emberfogalomról, antropológiai képzetről (arról, hogy „az ember jó vagy rossz”). Ebben az értelemben a kötet a politikai fogalmának radikális tematizálását a két világháború között az „ember” fogalmának problematizálásával köti össze – meghosszabbítva a kérdés hatótávolságát egészen Hans Robert Jauss *utolsó* előadásának hermeneutikailag már nem szublimált történelemfogalmáig, továbbá az eugenikától a biopolitika kortárs (akár rejtett) változataiig (utóbbit a neoliberais elméletalkotásban, Rawls tanai-ban is felfedezi a szerző). A könyv röviden szólva ezt sugallja: „politika” és főleg ennek manifest avagy látens erőszakossága azért létezik, mert az ember antropológiai vonásai nem határozhatók meg előzetesen avagy maradéktalanul kulturális-kognitív fogalmak mentén, ama vonások felől újra és újra döntést kell hozni, mely döntés nem feltétlenül az „ember” sajátja, szuverén tulajdona, hanem inkább a „történelemé” (Benn), a „forgalom” forradalmáé (Pound), az „isten erőszaké” (Benjamin) avagy a „kivételes állapoté” (Schmitt). Ennek a politikai antropológiai iránynak az elmélyítése nevezhető talán „metapolitikai” vállalkozásnak, amennyiben „politika” ezen a szinten nem afféle érdekérvényesítést avagy valamilyen (tényleges vagy elképzelt) közösség figurációját jelenti, hanem – Heideggerrel szólva – „az ember történeti létezéséről” való döntést, „ahogy az a lét igazságából ered.” Amivel nem áll ellentétben, sőt aláhúzza azt, hogy antropológia és történelem ilyen *fokú* egymásra vonatkozása a modernség által kikényszerített (?) politikai *intenzitás* médiumában megy végbe. Ezzel a könyv lényegében mégis pengeéles választóvonalon egyensúlyoz – formálisan szólva: – a *jelen* egyfajta abszolutizálásának (a „kivétel” és a „döntés”, illetve a „katechon” jegyében, Schmitt) és a *jövő* anticipációjának (Benjamin messianizmusa) pozíciói, feltartás és rombolás között. Ezek között persze nagyon is elképzelhetők átjárások (mindkettő előzetes normán lép túl) – a könyv sorai között: pl. az erőhatalom önmegsemmisítő vonása alkalmasint a döntés erőszakára is állna? Ha jól látom, a könyv nem foglal állást egyértelműen: az önromboló erőszak az adottban, a rendben hat, ez ellen kellene döntést hozni (a schmitti katechon értelmében)? Vagy a döntésben magában (is) működik ez az önromboló erőszak? Avagy mindkettőben (pl. abban az értelemben, hogy az „ember” konkrét politikai alakja az „ellenség”

figurációjával egyszerre erősíti és gyengíti önmagát)? Mely pontig olvashatók össze Schmitt és Benjamin történelemfogalmai, a katechon és a messianizmus?

Ezen (alighanem elkerülhetetlen) ambivalencia okán talán az igazságosság fogalma is részint homályban marad. Hiszen az igazságosság per definitionem olyasvalami, ami – a Derrida-féle *Force de loi*-val szólva, mellyel Kulcsár-Szabó könyve is indít – „nem vár”, (mégoly beteljesíthetetlen) sürgetést jelent. Vajon identikus lenne eme sürgetés (akár modernség utáni tapasztalata) a kivétel és a döntés jelenével (ennek minden relativálása dacára)? Mi a jelentősége eme sürgetés nézetéből a joghoz kötődő (ezáltal instrumentalizált) erőszak feltételezhető önrombolásának? (Derrida említett könyve éppen azzal zár, hogy számára végső soron sem a benjamini „Zerstörung”, sem a heideggeri „Destruktion” nem tudnak megfelelni a dekonstruálhatatlan igazságosság eszméjének.) Megakadályozhatja ez a kettős sürgetés a „metapolitikai” projekt végrehajtását? Legalábbis annak „konzervatív” modellálását, (továbbra is) nyitva hagyva annak lehetőségét? Könnyen lehet, hogy a könyv ezekre a kérdésekre is (akár implicit) választ kínál, ennek felfejtése már nem lehet e túlon túl is rövid recenzió feladata. Bizonyos, hogy *A gondolkodás háborúi* további kérdéseket, gondolatokat, megközelítéseket fog inspirálni, nemcsak irodalomtudósok körében. Példaszerű módon szinguláris esélyt kínálva a megértés akarásának éppen magyar nyelven megjelent monográfiaként.

BÁLA, szén-vászon, 100×140 cm, 2013

PETHŐ ANITA

A dolgok, amik mindannyiunkkal megtörténnek

TURI TÍMEA: A DOLGOK, AMIKRŐL NEM BESZÉLÜNK

Magvető Kiadó
Budapest, 2014
96 oldal, 2290 Ft

Mintha csak az illem kívánná, kettőt hátralép, háttérbe vonul, csendben marad és figyel. Mintha azért tenné, mert egy férjezett, gyereket nevelő asszonynak ez a dolga: feloldódni, megszűnni önálló szubjektumnak lenni, s már csak azoknak a másikatnak élni. Az identitását felszámoló nő pozíciója azonban egyben a minden apróságot, minden gesztust – még a visszafogott, visszafojtott, utolsó pillanatban meg nem tettét is – tudatában rögzítő, azon átszűrve lejegyző költő helyezte is. Turi Tímea második, *A dolgok, amikről nem beszélünk* című kötetében ez a kettősség szolgál alapvető mozgatórugóként.

A kötet verseiben ábrázolt világ a valódi, már a posztadolezscencián is túli felnőtt élet. Legfontosabb jellemzője, hogy élesen különvállik a korábbi életszakaszoktól, erre a figyelmen kívül nem hagyható éles választóvonalra a kötet több darabja is utal, például „Ahonnan és amikortól nem mondunk mindent el” (*Konkáv piknik*, 14) vagy „A pont, ahonnan már másra büszkéek.” (*A férfiak apró kis titkai*, 23.) Alapvetően már a cikluson kívüli nyitóvers is ezt járja körül, a címe (*Meridián*) is erre reflektál. Turi azonban itt egy olyan motívumhoz köti a felnőtté válás pillanatát („gerincünk roppan”, 5.), ami egy ugyancsak tavaly a Magvető kiadó gondozásában megjelent könyv, Fehér Renátó *Garázsmentet* című kötetének is egyik emlékezetes mozzanata, noha ez esetben a fiatal férfi még előtte áll annak, amit Turi Tímea verseinek alanya már megtapasztalt. S bár *A dolgok, amikről nem beszélünk* a hétköznapi világot, a női lét „saját szobáját” térképezi elsősorban fel, Fehér kötetéhez hasonlóan itt is felbukkannak jellegzetes közép-európai motívumok, többek között a távozás vagy maradás problémája (*Itt megöregedni, A légyapapír*)

vagy éppen a hiányos, töredékes családragények egy-egy pillanatának felvillantása (*Hazatér-e?, Túl erős kapocs*).

Van valami higgadt, nyugodt bölcsesség abban, ahogyan a versek alanya elfogadja és elfoglalja nőként megélhető helyzetét ebben a felnőtt létben. A *Dal az emancipációhoz* című versben Turi az esküvő révén (ismét egy fontos választóvonal!) ábrázolja azt, ami mintha Jane Austen kora óta semmit nem változott volna: „Sokminden történt, de éjfél után/ a násznép kettéválik./A férfiak az országról beszélnek./ és én már nem tartok velük.” (17.) Vagyis a vers alanyát hiába érdekelné és tudna belefolyani a közéleti társalgásba (főleg 21. századi, tájékozott, tanult nőként), a társadalmi szerepek és hozzá fűződő elvárások nem engedik, hogy a férfiakkal tartson. A nők – pontosabban a férjes asszonyok – világa tehát ezentúl az ő otthona is, ahol nincs többé köz-, csak magánélet, nincs egyéni világlátás, vélemény, gondolat. Vagy ahogyan a *Négy 0 birodalma* című versben is olvasható: „Eddig csak voltam,/de máától az leszek, hogy nem leszek. Máától más helyett leszek, hogy ő legyen.” (39.).

Paradox módon azonban éppen a versek tartják fenn továbbra is a szubjektumot, az a gesztus, hogy egy ilyen megállapítást, saját helyzete tűpontos érzékelését lejegyzí. Legyen bármilyen banálisnak tűnő motívumról szó, a próbafülke világlátásában jobban látszó szőrszálakról (*Kahlo csipеше*) vagy a szülés előtt becsomagolni elfelejtett hajkeférről (*A zárójelentés*), épp ezeknek a helyzeteknek rögzítése válik lényegessé. A bölcs, higgadt, csendes jelleget pedig az adja, hogy nem lázad, nem protestál, csak már-már szenvtelenül, ugyanakkor soha nem kívülállóként, mindig belülről láttatva a dolgokat, konstatál.

Például az elmúlást, az idő múlását, ahogyan egy pici babából is majd egykoron öreg, kopasz férfi lesz (valamint: „Pár évtized, és fantomkép leszel/egy öregember emlékezetében./Adat az anyja neve-rubrikában.” *A biológiai óra*, 58.) Ezzel persze azt is jelzi, hogy nem csomagolja rózsaszín ábrándokba az anyaság jelenségét, ahogy a házasságnak a szintén hétköznapi magától értetődő mivoltára utal a *Kamaszlányok témáira* vers is. Itt a férfit a maga esetlenségében ábrázolja, messze van ez a nagy ő idealizálásától. Itt érdemes beszélni a kötet címről és a versekben megmutatkozó kettősségéről. Egyrészt többször is felidéződik az a két ember kapcsoltában fontos szakasz, amikor már nem mondanak ki mindent, mikor már nincs az a lázas mindent megosztás vágya a másikkal, csak a magától értetődő egymás mellett lét. Másrészt azoknak a problémáknak, a felnőtt lét néhány jelenségében történt csalódásoknak az eltitkolása, amelyekről azt hisszük, hogy csak velünk esnek meg, s szégyelljük őket, miközben a többi ember is jórészt megtapasztalja azokat.

Ugyanakkor jól érzékelhető, ahogyan szétválik a kötetben a férfi és női világ. Mindez legjobban talán a *Fehér elefánt* és *A férfiak apró kis titkai* versek szembeállításával érzékelhető. A nők nem mondják el, ami velük történik, pontosabban „Amiben nem vettek részt, ami velük történt.” (18.), ami a passzivitást, a lét elszenvedését jelenti inkább, míg a férfiak azt is elmesélik, ráadásul kényük-kedvük szerint alakítva, értelmezve, amit nem tettek meg. „Egy fél életen át büszke lenni arra, hogy nem dugta meg!/Arra, hogy éppen így akarta!” (23.) A férfiak szabadon mozognak, a nők be vannak zárva a szobába (*Családi kúr*), még egy gyerek is a férfiak akaratától fogan, „és a nőnek még úgyis épp elég ideje lesz gondolkodni” (*Terhességi teszt*, 56.) A bölcs háttérbe állás gesztusába azért néhol némi cinizmus is vegyül. Nem biztos, hogy az tud többet az életről, aki szabadon mozoghat, szabadon cselekedhet, aki távlatokban gondolkozhat, tervekben – „édes szíveim,/ drága kis szíveim,” ti nem tudjátok, hol éltek”, olvashatjuk a *Férfiak ülnek a kertben* című vers végén (56.).

A kötet kompozícióját tekintve azonban egyáltalán nem a szembeállítás, hanem a gondolatok egymásba fűzése tűnik alapvető elvnek, ahogyan az egyes ciklusok címe egy más ciklusból származó vers részletei. Például a *Fák, madarak, sebzett ég* az előző ciklus *A házastársi hűség* című versének „Fákról, madarakról és sebzett égről ír.” (57 sorából származik. *A történeteiknek null foka* az előbb említett *Fehér elefántból* lett kiemelve. Úgy gondolom azonban, hogy ez nem igazán ad hozzá pluszt ahhoz szoros, feszes gondolati-tartalmi egységhez, ami amúgy is jellemzi a kötetet. Mindez talán csak az alkotói tudatosság fokozottabb érzékeltetését szolgálja.

Összességében ezzel együtt is túl hosszúnak érzem a kötetet, nagyjából 15-20 oldal, 8-10 vers lehet az, ami már túlcsordul egy bizonyos olvasó tűréshatáron. Ugyan egyszerű nyelvezeten, hétköznapi, bárki által megtapasztalható jelenségekről – sőt, ha belegondolunk, akkor tulajdonképpen csak olyanokról, amelyeken mindenki átesik így vagy úgy – szólnak a versek, ám ennek ellenére a végére mégiscsak fárasztóvá válik azok befogadása.

Pedig *A dolgok, amikről nem beszélünk* fontos kis kötet a tekintetben, hogy nem egy ideológia, nem egy prekonceptió mentén kívánja érzékeltetni a nők eltérő életpályáját a férfiakétól, hanem a legapróbb hétköznapi, néha mikroszkopikus méretű mozdulatok, gesztusok révén. Nem is erőlteti rá az olvasóra saját nézőpontját, inkább csak feldobja a labdát, hogy ki-k saját életében is körülnézzon, egy-egy végtelenül mindennapi rutincselekedet mélyére ásva vajon miféle konklúziót tud levonni azokról a dolgokról magának, amikről amúgy nem beszélünk.

KELENFÖLDI PÁLYAUDVAR, 40×65, 2004

PAPP BOGLÁRKA

Behódolás vagy lázadás?

CSEPREGI JÁNOS: AZ AMERIKAI FIÚ

Ulpius-ház
Budapest, 2013
188 oldal, 2990 Ft

„Nindzsák és kovbojok, Konor Meklód és Juhász Előd, nagymama és a diszkódémon, és a nyolcvanas évek megannyi kelleke és szereplője; egy kelet-magyarországi amerikai álom” – Csepregi János Ulpius-háznál megjelent *Az amerikai fiú* című regénye a felnőtté váláshoz vezető első lépésre, a személyiség fejlődésének talán legellentmondásosabb pontjára mutat rá. Arra a pillanatra, amikor az ember felismeri, hogy a valóság egy „rohadt dolog”, és leginkább azért rohadt, mert nem történik benne semmi. De hova lehet menekülni egy ilyen élet elől?

Megjelenik a nyolcvanas évek vidéki ifjúságának álomvilága: Amerika filmekből, képregényekből és indiántörténetekből összeálló mítosza – bár ez több ponton összekeveredik és a regény végéig nem válik el igazán a Szovjetunió idealizált képétől („Kisöreg, Pesten is, ami mégis csak a magyar Moszkva, mindenki ilyenre teker!”, „Na! Végre indulunk. Helló, kis Olga! Helló, kis Szerjózsa! Irány a nagyváros! Irány Amerika!”). Amerika megtestesülése első sorban Feri, az amerikai fiú, a rocker-bálvány, másodsorban a nagyváros, Szolnok, a popkultúra termékei pedig mind a lázadás eszközeivé lépnek elő. Lázadás ez az álom, vagy csak életszerű életre törekvés?

Feri a vagány srác, akire minden fiú hasonlítani akar, akivel az összes lány járni akar, aki nem foglalkozik a felnőtté válással, aki bátor, igazi haver, az meg már csak mellékesen derül ki, hogy még halhatatlan is. Az álom megtestesítője. Aztán mégis meghal. Az álom értelme, hogy valahogy elviselhetővé tegye az elviselhetetlent vagy a semmit. De mi van, ha már az első pár oldalon meghal ez az álom? Hogyan léphet a tökéletes amerikai fiú helyébe egy magát meg sem nevező gyerek, akiről senki nem veszi észre, hogy fellázadt?

A regény tizenegy stációra van felosztva, melyek a névtelen kiskamasz fiú kálváriájának állomásai. Mintha azt mondanánk vele, hogy ilyet már láthattunk a történelemben: így jár az, aki meg akarja váltani a világot, aki mást akar, mint ami az eleve adott. De pontosan mi is lesz a lázadás vége? A régi amerikai fiú halála és az új születése közé beiktatott át-

meneti állapot a felnőtté válás „beavatási szertartása” lesz, ami a probléma felismerésével indul el Feri halála után: *„Mostanában rosszul mennek a dolgok. Ebből a bénázásból pedig már nagyon elegendem van. (...) Ideje lenne végre új életet kezdeni. Újat, méghező olyat, amiben nincs helye a gyengeségnek.”* Betarthatatlan döntések sorozata, egy lelki vezető (aki egyenesen az ördögtől kap utasításokat), mindez az Amerika-mítosszal és a diszkós-rocker ellentéttel összekeverve, folyamatos önreflexióval tarkítva.

Nem mindig egyértelmű, hogy a valóság és a fantázia világa mennyire válik szét az elbeszélő számára, annak ellenére sem, hogy néha egy-egy pillanatra felvillan a valóság, amiben nem úgy történnek a dolgok, mint ahogy azt előre elképzeltük: *„Na jó, tomahók nem volt. Meg fenyegetőzés se (...). Sajnos igazából semmi sem történt”.* A lázadás is csak egy álom tehát, hiszen az indulatot tükröző cselekedetek megmaradnak a gondolatok, esetleg a szavak szintjén, ugyanakkor mégis ez vezet el odáig, amikor megszületik az új amerikai fiú. A belső monológok szintjén élő lázadás végül felszínre tör – a külvilág és az olvasó számára teljesen váratlanul. A tizenhat éves nagyfiú, a főhőst és barátját kínzó rocker, Tóth Karcsi lenne a beavatási rítus vezetője? Kívülről nézve mindenképp, de az olvasó élhet a gyanúperrel, hogy az ő szerepe csak annyi, hogy katalizátorként felgyorsítsa az elbeszélőben zajló folyamatokat.

Érdekes, hogy az amerikai fiúvá válás lépcsője a városba, Szolnokra való eljutás is, ami viszont iskolai jutalomként érhető el, ami talán az egyik legnagyobb dilemma lehetne. De nem lesz, mert bár a főhős észleli a helyzet visszasságát (*„Jó rossznak lenni. De azért Szolnokot kihagyni? (...) Hát azt nem könnyű.”*), meg is hozná a maga döntését (*„Persze jó lenne Szolnokra menni, de ha nem, akkor nem.”*), de erre mégsem lesz szüksége, minden átmenet és különösebb indok nélkül meghozzák mások a feje fölött, utazik, így nem kell megalkudnia. Ez tűnik talán a regény leggyengébb pontjának, mikor a valóság ugyanolyan abszurdá válik, mint az egyébként folyamatosan jelen lévő fantázia, és a felnőttek világa behódol, és legitimálja az átváltozást hétköznapi gyerekből amerikai fiúvá.

Behódolás vagy lázadás a rendszer ellen? Az *amerikai fiú* című könyvnek nem csak a tartalma, hanem már a megjelenése is ezt a kérdést feszegeti. Mintha Marshall McLuhan híres mondata, mely szerint *„a médium maga az üzenet”* (*„the medium is the message”*) kelne itt életre. Behódolás a gazdasági mutatóknak, vagy lázadás a szakma belterjessége ellen? Először egy blogon jelent meg részletekben (<http://azamerikaifiu.blog.hu/>), majd 2013-ban az Ulpus-ház adta ki könyv formában. A regény végén feltett nagy kérdés: *„Hogyan lázadjon a tanárok ellen az ember, ha nem tűnik fel senkinek?”* mintha kiszólna a szövegből. Irodalmár körökben mindeddig egyet jelentett volna a szakmai öngyilkossággal a közönség igényeit figyelembe vevő, Fejős Éva, Vass Virág és Szepesi Niki nevével, meg persze a *Szürke ötven árnyalatával* összeforrt Ulpusnál megjelenni. Csepregi János könyvéről az elmúlt egy évben mégis sorra jelentek meg a kritikák az irodalmi lapok hasábjain. A kérdés csak az, hogy ennek a szövegnek a megjelenése a populáris irodalom betörése a mainstreambe vagy ellenkezőleg: a mainstream tört ki a populáris könyvek piacára?

BALÁZS IMRE JÓZSEF

El innen, de ugyanoda

PAPP ATTILA ZSOLT: VÍZIMOZI

Erdélyi Híradó – FISZ
Kolozsvár–Budapest, 2014
92 oldal

”

Papp Attila Zsolt harmadik verseskötve távolodási gyakorlat, amely furcsa gravitációnak engedelmeskedik. Aki távolodik ezekben a versekben, mindig vissza is tér, akár fölfelé, akár lefelé, akár befelé, akár egyszerűen *el* a távolodás iránya.

A könyv alapötletéről általában azt meséli a szerző interjúkban, könyvbemutatókon, hogy eredetileg tudományos-fantasztikus verseket tervezett írni – egy egész kötetnyit. És valóban ennek az ötletnek a közeléből startolunk a *Holdpolgár* című nyitóciklusban. Emigráció a földről, berendezkedés a Holdon, ahol az utcák és terek sci-fi szerzők nevét viselik, Bradburytól Stanislaw Lemig és a beskatulyázhatatlan Italo Calvinóig. Ahogy előrehaladunk a könyvben, egyre világosabb azonban, hogy itt nem a tudományos-fantasztikus beszéd a tét, hanem inkább a fantasztkumról való beszéd – amely egy áttétellel visszavezet az ismerősbe. A nyelv, amelyen Papp Attila Zsolt versei megszólalnak, lényegileg nem változott az előző két verseskötet óta (*A Dél kísértése*, 2002; *Fogadó a senkiföldjén*, 2008) – szabályos lejtésű, rímes verssorok ezek, amelyek alighanem Orbán János Dénes korai verseskötetei óta váltak nehezen megkerülhető etalonná a pályájuk elején tartó erdélyi költők számára. Részben maga a nyelv metaforizálja itt a fantasztkum és a távolság kérdéskörét, inkább az illeszkedés, mint a törés jellemzi tehát akár Ady vagy Kosztolányi vízióihoz, lázálomszerű szövegeihez képest is. A kötetben felbukkanó úrhajók és *alienek* a versnyelv révén válnak folytonossá korábbi évtizedek magyar költészetével, és a kötet ahhoz hasonlóan veszi birtokba és lakja be a mozgóképek, populáris regények világát, ahogy már Babitsék, Karinthyék is elkalandoztak erre, inspirációt keresve.

Ha követjük a könyv metaforahálózátát, újra és újra ugyanahhoz a csomóponthoz érkezünk vissza, és ezt jelölhetjük meg a kötet igazi tétjeként: az önmagunkra való rálátás igénye jelenik meg mindannyiszor a versekben, és a felisme-

rés, hogy ezért meg kell dolgozni. Ki kell lépni az ismerősből, kockára kell tenni azt, amit eddig elértünk, hogy eredeti értékén kaphassuk vissza. Ezt a távolodás/visszatérés játszmat persze más és más hangnemekben játssza újra Papp Attila Zsolt, a megidézett helyszínnek és műfajok kellőképpen változatosak ahhoz, hogy gondolatkísérletként is, és ne csupán lírai hangulatként legyen izgalmas a felvetés.

Négy ciklusa van a kötetnek, az első a Holdba, a bolygók közé vezet, itt fogalmazódik meg először tisztán az igény: „Úgy látni, ahogy legelőször: / mindennapokra jó gyakorlat. // Idegen vagy – sohase tudnék / ennél szebbet gondolni rólad.” (*A világ végén*) Jól látszik, hogy az otthonosságban való megnyugvás, az otthonosság problémátlan újrafelismerése lehetne az az akna, amelyre ráfuthatnának ezek a versek, de ennél rétegzettebb a kötet világa. Paradoxonok közelében keresgél, és nem totális kisajátításokban gondolkodik, hanem megelégszik az összetartozás lazább, kötetlenebb tapasztalataival.

A második ciklus a víz alá, egy vízivárosba telepíti azt az idegenséget, amelyet az első a Holdba. Fontos, hogy itt a nyitóvers egy némafilm forgatását idézi meg. A víz alatti világhoz nehéz a nyelv révén közel férközni: a halként való létezés és a némafilmben történő kommunikáció hoz itt létre izgalmas szinonímiát. „A tengerég alatt” – mondja az egyik vers leleményes sűrűtménye, és ez az összevonás is érzékelteti, milyen technikákkal végzi el *A vízi ember* a *fent*, a *mély*, a *túl* képzeteinek egymásba illesztését. Térben, időben egyaránt kilendül itt mindaz, amire a víz vonatkozhat: Atlantisz és túlélő mutánsai, vagy a távoli partok között járó, otthonokat kereső és teremtő tengerészek egyforma természetességgel bukkannak fel a lapokon.

A paradox megközelítés akkor válik evidenciává, amikor a harmadik ciklus (*A belső óriás*) ugyanazt az idegenséget és ismeretlenséget, amely a Holdra vagy a vízi világra volt jellemző, a belső végtelenbe is kivetíti. Vannak itt fejlakók, akik az álmok albérlői is egyben. Vannak vágyak, amelyek egy tiszta arcra irányulnak, alighanem hiábavaló módon (*Novemberrém*). És vannak végtelenített, labirintusszerű belső terek, amelyekből szinte nem is tűnik szükségesnek a kilépés (*A December-lak*). Itt látszik az is, hogy a Holdba, víz alá, tengereken túlra való vágyakozás mennyire analóg az önmagunkban történő tévelygéssel: hogy nem üres nosztalgiról van szó, hanem valóban a rálátás igényéről.

Ezek után nem meglepő, hogy az utolsó ciklus, *Az ismerős táj* versei semmivel sem kezelik problémátlanabban az ismerősséget, mint az előzőek. Ha sci-fi versektől indultunk, akkor itt további analógiákkal – krimiversekkel, thrillerversekkel, *Casablanca*-újraírásokkal – bővül a paletta. „Legkönnyebb eltévedni / az ismerős tájban.” – szól a tételmondat, és ez óvatosságra inti a beszélőt. A kötet végkicsengését meghatározó háború-versek a mások háborúiról, az „elszalasztott”, meg nem élt háborúkról szólnak. Mindig van, volna tehát olyan történet, ahová átlépve másképpen látszana saját világunk. És ahonnan visszatérve újra eltévedhetnénk belső labirintusainkban.

FÖRKÖLI GÁBOR

Testiismeret-furdalás

VARGA MÁTYÁS: HAJNALI 3

Magvető Kiadó
Budapest, 2013
80 oldal, 2290 Ft

”

Varga Mátyás lírája nem egy tolavő én beszéde. Éppen ellenkezőleg, őt olvasva úgy érezzük, hogy a költő más tudatokat enged szóhoz saját szövegeinek terében. Ez szó szerint így volt a *Hallásgyakorlatok* c. könyvében, amely mintha csak az utcán elkapott mondatfoszlányokat imitálta volna, ám lényegében az újabb kötetekben is hasonlóan szólal meg a vers. Nem valamilyen dramatizált, látványos struktúrára kell gondolni, Varga nem a teljesség illúziójára törekszik ugyanis, hanem arra, hogy ezekből a hangokból mindig csak annyit engedjen meghallani, amennyi az olvasóban visszhangozva elindít egy különösen meditatív értelmezői folyamatot. Aki olvasta a szerző *Nyitott rítusok* c. esszékötetét, az sejtheti, hogy amikor a költő a legszükségesebb közléselemekre szorítkozik, azt a minimal art esztétikájának a jegyében teszi. Ennek a zenére, vizuális és előadói művészetre egyaránt kiterjesztett koncepciónak a lényege az, hogy a figyelem középpontjába állított tárgy a lehető legegyszerűbb térben vagy környezetben jelenjen meg, amely érvényesülni hagyja ezt az általában szintén letisztult motívumot. Egyik esszéjében ezt a mércévé tett egyszerűséget látja meg a szerzetes Varga a benedeki regula hagyományban, azon belül is a ciszterci építészetben. Ezt azért említem, mert a *Hajnali 3* c., legújabb kötet egyik darabja, számomra kulcsverse éppen a tér emberi viszonyokat meghatározó szerepéről szól.

Az „amikor belépsz majd a / barlangszerű térbe...” kezdetű vers hangsúlyozottan archetipikus teret nyit az olvasó előtt, amely „le- / hetne hatalmas orvosi / váróterem, de akár / templom is”. Itt fedezi fel az érzékszervek tehetetlenségén felülemelkedve a versben megszólított szereplő, hogy a félhomályban „más / emberek ülnek”, akiket eleinte még meg sem tud egymástól különböztetni, mert „olyanok, mintha egy- / másból lennének.” Aztán arra lesz figyelmes, hogy „egy nő ma- / gában beszél.” Ennek a nőnek a beszéde azonban egyik pillanatról a másikra megriasztja, mivel eszébe jut saját személyes érintettsége is: „mégsem szeretnél / megtudni

semmit / abból, ami rád vár.” Ennek a jelenettöredéknek, amely akár egy kamaradráma kezdete is lehetne, példásan letisztult logikája van: először a teret mutatja be, majd a többi embert, aztán ezek közül kiemel egyet, hogy erre válaszul végül a főhős belső történetmozzanata kerüljön előtérbe. És mindez minden látható díszlet és arc nélkül, stilizálva.

Mondani sem kell, ez az alázatos egyszerűség a kötet nyelvi-poétikai eszköztárában is megjelenik. Az emelkedettség hiánya, a tárgyyszerű pontosság és a versek formai puritánsága nyugodt, szemlélődő olvasást kíván meg. Persze ennek a nyelvi tisztaságnak ára van. A kötet egyik fontos esztétikai és minőségbeli tétje ugyanis az, hogy lehet-e a minimalizmus programját tartósan úgy művelni, hogy ne váljon érdektelenné egy idő után ez a fajta poétika. Talán azért is épül a kötet szerkezete a manierista zeneszerző, Gesualdo *Tenebrae* c. vokális művére, hogy a költői eszközökkel való takarékoskodással egy komplexebb, a diszharmoniótól sem visszarettenő művészetet szegezhessen szembe. Gesualdo műve nemcsak azért sokkal találóbb metatextusa a könyvnek, mint annak idején a *Parsifal*nak volt a több változatban is élő lovagregény, a *Parsifal*, mert a házasságtörésen kapott feleségét megölő zeneszerző élettörténete összefüggésbe hozható a bizalomvesztésnek, megcsalásnak és csalódottságnak a könyvben sok helyütt felbukkanó motívumával, hanem azért is, mert alkalmat ad Varga Mátyásnak – a minimalizmus keretein belül – a változatosabb formai megoldásokkal való kísérletezésre. Az egyházi zene és a hagyományos liturgia mintájára ugyanis a két részre osztott kötet második, *responsoria* c. részében a könyv első felében lévő versekből antifónákhoz hasonló, a költemények elején és végén megismétlődő szövegtöredékeket állít össze – ezt az összeollózó technikát nevezik az egyházzeneben centónak. Az így létrejött hibrid szövegek révén a költeményekben felvillanó történetfoszlányokat, sorsdarabkákat egymással is játékba hozza a szerző.

Legalább ennyire fontosnak tartom a kötet azon pontjait, ahol a hűvösen tárgyilagos, nyugodt hangnemhez képest finom elmozdulás figyelhető meg. Egy ilyen majdnem-elmozdulás vehető észre a *tudom, majd most is elem jössz* kezdetű versben, amely éppen e hangnemváltás lehetetlenségével, elbizonytalanodásával végződik: „szeretnék segítségért kiáltani, / de nem könnyű eltalálni a hangerőt.” Máshol ennél jóval tovább merészkedik a vers beszélője, és a bencés költőtől egyébként szokatlan módon a sürgető, forró ima hangját találja meg. Amit az imádkozó kér, lehetetlen, és talán éppen ezért kell ezzel a kéréssel Istenhez fordulnia, hiszen a létezés legnagyobb botrányának eltörlését szeretné elérni, a halálét: „támaszd fel, mondom, a véletlenül / elejtett, tört gerincű kisnyulat, és / az elgázolt macskát is, mondom, / no meg azt a lengyel motorost az / út szélén”. Voltaképpen a türelmetlen életszeretetet, az elhalaszthatatlan élni akarást szólaltatja meg a vers, amely ugyanakkor groteszk humorával mindjárt idézőjelbe is teszi a vers beszélőjének szentimentális értékrendjét: eldönthetetlen, hogy a minden élet fontosságát hirdető etika felől olvassuk a szöveget, vagy pedig arra a furcsaságra helyezzük a hangsúlyt, hogy a megszólaló felsorolásában az emberi lény csupán a szőrös kis állatok után következik.

Már ebből a versből is kitűnik persze, hogy a kötet nem szorul formai és stilisztikai bravúrokra ahhoz, hogy bonyolult, sokrétű emberi viszonyokat lássunk felsejleni az alapvetően mégiscsak takarékosan megírt szövegek mögött. Az olvasás izgalma éppen ebben az információhiányban, a sejtetés technikájában rejlik: mondatok, tényállások, képek villannak fel a szövegekben, ám az ezek közti kapcsolat mindig homályos, a köztük lévő hierarchia pedig elmosódik. Vagyis nem világos, hogy e versbéli valóságdarabkák közül melyek illeszthetők

be, mondjuk, abba a metanarratívába, amelyet a fülszöveg ígér három ember sorsáról, és melyek kapcsolódnak csupán metaforikus szinten ehhez a történethez, amelyben titokzatos módon az emberi kapcsolatok kudarca: valaki halála, sőt megölése után átélt lelki gyötrelmek sémáján keresztül íródik meg. Ezek a bizonytalan státuszú szövegelemek főleg a kötet már említett második részében lépnek egymással élénk párbeszédbe. A finoman adagolt metaforák és víziók ökonómiája lebegtetni a szövegeket álom, éberség, lesújtó valóság és emelkedett költészet között.

Kár lenne minden szálát felfejteni, de nem is lehetne. Bár több szöveg is azt sugallja, hogy a kötet három ember viszonyát bontja ki – erre utalna a cím is: *Hajnali 3 –*, e feltételezés nélkül is létrejön valamilyen kapcsolat a versek között. Ezért lehet feltételezni, hogy ezek a sorok: „őseid csak azoknak a fáknak/ a nevét tanították meg / amiket eltűzeltek”, valamiképpen a világhoz való haszonelvű hozzáállásnak, tágabban értve pedig a másik kihasználásának a metaforája, ugyanakkor a megnevezés gesztusában rejlő elégtelenség a másik ember tárgyasítása során átélt személyes kudarcot is előre vetíti (*mi kapcsolja össze az egykorit*).

Az ilyen jellegű kiszólások, amelyek a könyv többségét alkotják, mint már említettem, mintha belesimulnának a szöveg terébe. Van azonban néhány olyan különleges pontja a kötetnek, ahol az egymás mellé rendelt asszociációk mintázatából kiemelkedik valamilyen elemi erejű vízió, amely minden figyelmet magának követel. Ilyen onirikus rész az, amikor egy tévészó pár saját magát pillantja meg a Ceaușescu házaspárban: „előbb néz- /tük a diktátor és felesége / kivégzését, aztán önma- / gunkat ugyanabban a / műsorban” (*koncentrikus élet*), és ilyen ez a Vargától szokatlanul merész kép is: „úgy döntöttem, / nem mondom el nekik. és azt / sem, hogy vízből vagyok, és / partomon hangokat hallhatnak” (*a szerelmet kellett volna*). Ezek a kivételes részletek nagyon jól tesznek a kötet olvashatóságának, hiszen amellett, hogy a szokásosnál is radikálisabban feszegetik a versben létrejövő szubjektum önzonosságának kérdését, segítenek lehorgonyozni az olvasó érdeklődését.

Elvértve azonban előfordul, hogy nem sikerülnek a lehető legjobbra. Nehezemre esik nem komikus elemként értelmezni például azt a leírást, amelyet az egyik versben a hasmenésről olvashatunk: „a be- / leket a járvány alaposan / kitisztította, de a test / nedvei azért tovább hűtlenkednek” (*melyikünk ne lenne elégedett*), ugyanakkor úgy tűnik számomra, hogy a testi tapasztalatok leírásától amúgy nem ódzkodó költő itt számára idegen terepre merészkedett ezzel a humorosnak szánt kikacsintással. Mintha a testből távozó anyagok azt a folyamatot szimbolizálnák, amelynek során az én folyamatosan elveszti a lehetőségét, hogy testét a külvilágtól elválasztva értelmezve lehatárolja saját identitását, ahogy azt Szabó Marcell elemezte a kötet kapcsán a *Műút* 2013042-es számában. Varga Mátyás kötetében folyton visszatérő motívum az arcok felismerhetetlensége és azonosíthatatlansága, amely nagyon gyakran a halál visszavonhatatlanságával vagy pedig a szerelem törvényszerű elmúlásával van szoros kapcsolatban. Annak felemlgetése tehát, hogy a romlandó testnek kiszolgáltatott érzékelésünk nem szolgáltat mindig kellő bizonyosságot a másik vagy saját magunk beazonosítására, állandó, már-már rögeszmés témája a könyvnek. Ott azonban, ahol nem sikerül a szerzőnek kellő mértékben kidomborítania e szükségszerű kudarc tétjét és tragikumát – ugyanolyan világosan, ahogyan az a zeneműveiben is saját lelkiismeretével küzdő gyilkos, Gesualdo élet-történetében látszik –, ez a motívum kiüresedik, modorossá válik. Létező kockázat tehát, hogy a Varga Mátyás-féle versnyelv a saját paródiájává válik. Ez a veszély azonban csak a leg-erőteljesebb költői nyelvek kiváltsága, így meglepte már-már érdem.

Azért is mondhatjuk ki bátran ezt a pozitív ítéletet, mert az asszociatív írástechnika lát-
szólag hanyag eleganciája ellenére, a nyelvi és szemantikai visszafogottság dacára a könyv
valami különös brutalitással szembesít minket az erőszak, a bántás, az akaratlanul is elköve-
tett agresszió képeivel. És azzal, hogy az anyagi létezésbe zárva nemcsak a magunkon és má-
sokon elkövetett kegyetlenséget nem tudjuk elkerülni, hanem a vezeklés és a megtisztulás is
lehetetlen. Hogy ez a meglátás miért nem szül mégsem sötét kétségbeesést, és miért elégszik
egyfajta józan pesszimizmussal? Azt hiszem, itt lehet a válasz arra a sokat firtatott kérdésre,
hogy mi köze van Varga Mátyás költészetének a keresztény hithez. De ennek kibontása már
messzire vezetne.

MTK STADION, olaj-vászon, 137×159 cm, 2011

DOMOKOS JOHANNA

Búzavirágok közt alszom el

MAI KOMI VERSEK

Minoritates Mundi/Literatura
Szombathely, 2010
146 oldal

A kortárs komi líra legszínvonalasabb antológiája a tehetséges finnugrista és romanista nyelvész és műfordító, Tillinger Gábor szerkesztésében látott napvilágot 2010-ben.

A kötet a századforduló minden jelentősebb, komiul író költőjétől közöl olyan alkotást, mely 1995 után íródott. Ez a következetesen véghezvitt szempont egy nem könnyen elérhető lírában, majd pedig a versek eredetijének és magyar műfordításának közzététele komoly teljesítmény Tillinger Gábortól. Az ELTE-n finnugor és francia szakokon végzett, majd az Uppsalai és Debreceni Egyetemeken doktori fokozatot szerzett jeles kutatót és műfordítót a szélesebb magyar olvasóközönség a komi kötet megjelenésekor már igényes számi vers- és mesefordításaiából, tanulmányaiból (pl. a *Napút* folyóirat 2004/9-es és 2009/5-ös száma, *Magyar Napló* 2006/9, vagy a 2010-es *Öregasszony a Holdon. Lappföldi mesék* c. kötete stb.), svéd és komi versfordításaiából ismerhette (*Magyar Napló* 2008/7 és 2010/8, *Napút* 2007/1 és 2007/2 stb.). Tillinger Gábor azóta további műfordításkötettel (l. Thomas Tranströmer: *A nagy talány*, 2012) és antológiákban megjelent fordításokkal (l. a Camera Poetica sorozat 2014-es *Holdkéek égtenger* valamint a szintén 2014-es *Susogó nyírfák* c. kötetei) jelentkezett.

Domokos Péter professzor irányítása alatt Tillinger Gábor a komi nyelvvel és irodalommal már egyetemi éveitől, az 1990-es évek végén megismerkedett. Az Urál hegység nyugati oldalán, Magyarország területének nyolcszorosán élő oroszországi komik otthonát ma leginkább két politikai egység keretén belül lelhetjük fel, bár kisebb-nagyobb diaszpórájukkal Moszkvától a Kola-félszigeten át egész Szibériáig találkozhatunk. A komik hozzávetőleg négyszázezer fős népességének mintegy háromnegyede a nevüket viselő Komi Köztársaságban él, ahol papíron számos jog megadatik nyelvük műveléséhez (pl. az orosz mellett a komi is hivatalos nyelv, de a komi csak választható tantárgyként jelenik meg az orosz nyelvű oktatásban; anyanyelvüket leginkább csak otthon be-

szélik, az utcán már nem). Ettől a magyar szakirodalomban gyakran komi-zürjénnek nevezett népcsoporttól a 20. század elején mesterségesen különválasztott közigazgatási egységbe kerültek testvéreik, a komi-permjákok. E megosztottság azóta sem szűnt meg, sőt. 2005-ben az addig saját autonóm körzettel rendelkező és ott többséget alkotó komi-permjákok átkerültek az orosz többségű Permi Kormányzóságba.

E megrázó történetű nép irodalmi fejlődésvonala is számos törést mutat. A 14. századi eredetű *abur* írású vallásos szövegekből csupán rövid szövegrészek maradtak fent. Ez az óperminek nevezett irodalmi nyelv a 17. századra teljesen feledésbe merült. Az újonnan erőre kapó, 19. századi irodalmi törekvések a mai komi irodalom megalapozását eredményezték. Az 1900 évek elejére megerősödött komolyabb írói kört a harmincas évek végi sztálini terror idején megsemmisítették. Amint Fejes László írja: „Kivégezték szinte a teljes Komi Írószövetséget, a korábban megjelent könyvek jó részét bezúzták, bevezették az oroszos jellegű, a komi nyelvhez nem igazodó cirill betűs helyesírást”.

Tillinger Gábor e jelentős vállalkozása a második világháború utáni évtizedek sematikus (szocreal) irodalmi paradigmáját felülíró kortárs irodalmi termékek eredményeit összegzi számunkra. Amint előszavában az 1990-es évekről írja: „Több új hang bukkant fel ekkor, de a fiatal költők mellett a korábban is alkotók közül nagyon sokan kezdtek el másképp és más témákról írni, mint annak előtte. Külön kiemelendő a női írók megjelenése, akik ekkor egyre nagyobb számban, egyre aktívabban ragadtak tollat.” (i. old). Mint számos veszélyeztetett kisebbségi irodalomnál láthatjuk (pl. az északi számi esetében), a komiknál is a verset publikálók többsége olyan női szerző, „akik formai és képi újítással, változatos témákkal friss arculatot adtak a komi irodalomnak” (Tillinger, i. old). Helyesen hívja fel figyelmünk az azóta elhunyt Domokos Péter professzor a könyv utószavában (*Költészet – költők – költőnők, vagy A nők helyzete és helye a finnugor művelődéstörténetben*, viii–x. old.), hogy már régebben is a szóbeli hagyomány legnagyobb részét nőktől jegyezték le, és a nők kulcsszerepét a kisépek esetében is megírandó irodalomtörténeteknek feltétlenül számba kell venniük (ix. old.). Domokos Péter e kötet anyagára is találóan jegyzi meg, hogy

1940 és 1960 között szemmel látható volt a „hölgyek” előretörése, 1960 és 1990 között még nyilvánvalóbb, hogy nemzetmentők, s 1990 után már szakkönyvekben, antológiákban is gyakran vezető helyre kerültek. Miért? Miben mások, miben különböznek híres, jelentős férfi alkotótársaiktól? Talán abban, hogy túl sokáig és hangsúlyosan voltak előtérben a politikai, ideológiai, filozófiai témák, érződött, hogy azt a világot férfiak vezetik és képviselik a társadalomban. A költőnők-nőköltők és tudósok nem fordulnak el a „nehéz”, kemény témáktól, de létezik bennük valami felelősség a bensőség, a hangulatok, pillanatok megőrzésére, megfogalmazására. (ix–x. old.)

E magyarul elsőként megjelenő komi költői válogatás 21 szerzője közül is 14 nő és 7 férfi, nagytöbbsége 1960 utáni születésű. Az olvasó különös öröme szolgálnak az egészen fiatal tehetséges szerzők (pár évvel 1990 előtt és után születettek) verseinek felvétele, akikre a jövőben is kíváncsiak leszünk. Reméljük, hogy Tillinger Gábornak lesz esélye minket újból meglepni azzal, hogy mit írnak 2010 után e szerzők.

Ha statisztikailag keresnénk rá a leggyakrabban tematizált jelenségekre, valószínűleg a természeti leírás (állóképekkel), az évszakváltás (különösen a télutó és tavaszelő között), valamint a párkapcsolati krízis kerülne első helyre. Egy-egy példaként említsük meg Jevgenyij

Kozlov (sz. 1960) „Vörös selyemkendőben / Tó-tükör előtt / Illegeti magát / A reggel” négy-sorosát, Kszenia Karmanova (sz. 1987) *Hunyd be a szemed* kezdetű versét és Anasztaszija Somiszova (sz. 1981) *Csend* c. versét. Ezután következne a vidékről városba való költözés (itt leginkább fővárosuk Sztiktivkár említődik meg), mely az eloroszosodás veszélyét is magával hozza. Erről tanúskodnak Ljubov Anufrijeva (sz. 1987) *Két nap van az életemben* kezdetű verse és Anszelika Jelfimova (sz. 1970) lírai énjének valló sorai: „A magam ura akartam lenni / S egy hajnalon / Falumból a nagyvárosba szöktem, / Orosz lettem.”

Filozófiai felütésű, a szülőföld szeretetéről, anya-fia kapcsolatáról valamint az elhalálózásról szóló versek ugyanígy nem hiányoznak, l. a jó és rossz ellentéte Aljona Somiszova (sz. 1986) *Hull az első hó* kezdetű verse, Pjotr Busenyev (sz. 1965) *Drága szülőföldem* kezdetű verse, Nadezsda Pavlova (sz. 1966) *Fiamnak* valamint Vaszilij Lodigin (sz. 1947) *Anyámnak* c. verse, Nyina Obrezkova (sz. 1965) „Fekete vásznon / sok-sok fehér folt – / ezek / az idei keresztetek / a falu temetőjében” verse. Idillikus gyermekkor és Istenhez szóló hang szintén többször előfordul, l. Galina Butirjeva (sz. 1944) *Nyár dereka van* kezdetű verse, Vlagyimir Tyimin (sz. 1937) *Dal vagy te nekem* kezdetű versének „Isten látja” háromszor visszatérő sora. Bár többségében melankolikus hangvétel érezhető e versekben, ez teljesen mégsem uralja a kötetet, l. Olga Bazsenova (sz. 1992) *Nyugalom* c. verse, Jelena Afanaszeva (sz. 1967) *Fehér szivárványról / meséltél ma nekem... // De bennem sok színben játszott.*” sorai, és Alekszandr Sebirjev (sz. 1960) *Hogyan rajzoljam le a boldogságot* című verse.

Mint a fenti idézetekből, versekre való hivatkozásokból is kiderül, a kötet verseinek többsége címnélküli, szabad verselésű alkotás, ami egyben a rímes versformákat kedvelő komi és orosz líráról való jelentős elszakadást mutat. Vjacseszlav Babin (sz. 1960) vagy Alekszandra Misarina (sz. 1946) és még néhány férfi költő rímes verselésű darabjai valóban a kötet elenyésző százalékát alkotják. E kötet sokféle egyéni hangvételével együtt mégis megéreztetni, hogy ez a líra egy jól kidolgozott mederben halad, nyelvezete letisztult, műfajisága átgondolt, formai és tartalmi világa nyitott. Tillinger Gábor fordításai nagyszerű precizitásról, szövegbe- li gondosságról tanúskodnak. Kiemelten értékelnünk kell a komi eredetik beemelését, mely által a cirill ábécében valamelyest is járatos magyar olvasó egészen biztos belenéz az eredeti szövegekbe is. Ilyenkor olyan szavakra is felfigyelhetünk, mint pl. a төдны [tədnɨ] – tudni, төв [təv] – tél, овны [ovnɨ] – élni, лов [lov] – lélek, melyek etimológiailag rokon szavak (szá- muk 200 alapszóra tehető a komi és magyar nyelv között). Ugyanakkor mondatszerkesztés- ben is sok hasonlóságot találunk, ha alaposabban végigkövetjük e komi és magyar verseket (anélkül például, hogy a komiban külön *a/az* határozott és határozatlan névelővel, vagy ige- kötőkkel számolnánk). Azaz a 2-3000 évvel ezelőtti együttélés nyoma az alábbi versek közöt- ti mondatszerkesztési hasonlóság is, melynek pontos visszaadása (és nem a költői minőség rovására!) Tillinger Gábor alapos munkájának köszönhető. Aljona Jelcova (sz. 1979) alábbi versében az aláhúzások a párhuzamos szerkezetekre hívják fel a figyelmet (hasonló alany, ál- lítmány és bővítmény sorrend), a szürke kiemelések pedig az etimológiailag közös szavakra.

Төдан тэ,

Мый тайö **войыс** мунас.

Локтас асыв. Югзьöдыштас **лов**.

Сійöс, мый **тэ** кöсйин аслыд шуны,

Оз нин некор висьталöмыс **ло**.

Tudod,

Hogy ez **az éj** el fog múlni.

Eljön a holnap. Fénnyel árasztja el **lelkemet**.

Az, amit ki akartál mondani,

Már sosem **lesz** kimondva.

Мунас войыс.

Он нин сійӧс сүӧд,

Он нин сійӧс сүвтӧд

Ни он кор.

Мунас войыс. Ставсӧ сійӧ нуас –

Весиг тэнсьыд сьӧлӧм – ёкмыльтор.

Elmúlik az éj.

Utól nem érheted.

Meg nem állíthatod.

Vissza nem tarthatod.

Elmúlik az éj. Mindent elragad,

Még a szíved egy darabkáját is.

A jelenlegi kétnyelvű kiadvány főcíme olyan szerencsés szerkesztői gesztus, mellyel a magyar olvasó egyből a saját szövegterébe emelheti e földrajzilag távoli költészet anyagát. Hiszen Búzavirágok közt alszom el = Pölözniča pövtyn nemcsak hogy idézet egy, a kötetben a legnagyobb versszámmal felvett remek költőnő, Nyina Obrezkova tollából (l. 45. old.), hanem erős intertextuális rezonanciával rendelkezik magyar vonalon is. Kinek ne jutna egyből eszébe Kosztolányi Dezső *Akarsz-e játszani* c. verséből: “Akarsz-e élni, élni mindörökkön, / játékban élni, mely valóra vált? / Virágok közt feküdni lenn a földön, / s akarsz, akarsz-e játszani halált?”, vagy az Illés együttes *Miért hagytuk, hogy így legyen?* című dalából a „Virágok közt veled lenni” kezdetű refrén. És miért ne reméljük, hogy Nyina Obrezkova *Szemed színű ruhát varrok...* kezdetű verse szárnyra kap, és lírai kincstárunk részesévé válik? Ehhez álljon itt e második személlyel az olvasót is megszólító szimbolikus vers:

Szemed színű
Ruhát varrok magamnak...
Felveszem,
És keress meg az égen...
Vagy a vízen, a hullámok közt,
Tégy be lassan a csónakodba...
Talán búzavirágok közt alszom el,
Csak el ne űzd az álmom.
Szeretett szemek színű
Ruhát varrok –
Találj rám, s mellettem ne menj el.

A kötet borítóján található természetfotó-feldolgozást – mely bár nem adja vissza az eredeti remekmű hangulatát, mégis a kötet címhez és Obrezkova verséhez viszonyítva – értelmezhetjük úgy is, hogy igen, ezennel megtaláltuk a komi költészetet, és valóban óhajtjuk, hogy mellette ne menjen el senki sem.

(*Búzavirágok közt alszom el* = ПӖЛӖЗНИЧА ПӖВСТЫН [Pölözniča pövtyn]. Mai komi versek: ӖНИЯ КОМИ КЫВБУРЪЯС [Ōnia komi kyvbur'as], Válogatta, szerkesztette és fordította Tillinger Gábor. Szombathely, 2010. Minoritates Mundi/Literatura sorozat. Szerk. Pusztay János)

DEÁK CSILLAG

Csendélettől a csendig

Nézem a pálinkás üveget, poharakat az asztalon, a fóliába csomagolt karalábét, a csirke-szárnyat. De hogy kerül a fegyver a konyhaasztalra (ak47, 2004)? Hogyan kerülünk innen a sivár gyárépületek közelébe, a kihalt utcárszletekhez és akár Manhattan felhőkarcolói elé? Szabó Ábel tudja a választ, a képeiről van szó, mindegyik az övé. Tizennégy éve fest, gyerek-idő, de a képei felnőttek. Csendéletfestéssel kezdte művészi munkásságát. Utolsó kiállításának címe: *a Csend*. Csend élet nélkül? Első látásra akár ezt is gondolhatnánk.

Szabó Ábel az ipartelepek (*Telephely* III., 2011), a külvárosi látképek, a nagyvárosi felhőkarcolók, felül- és aluljárók világát festi meg vásznain, többnyire emberi alakok nélkül. A pusztulás, rozsdásodás, omlás, repedés, graffiti, vakolathiány, torzulás, kopás, bontás képein egy időpillanatot látunk, eldönthetetlen, hogy mi fog történni. Lehet, hogy semmi. Marad minden a régiben. Illetve nem marad, tovább kopik, vagy esetleg bontják. A befejezetlenség uralja ezt a világot. Szabó Ábel korrajza nem foglal állást a jelennel kapcsolatban, ám azzal, hogy a művészet eszközeivel formálja meg a látványt, alakít rajta, kiegészíti, elhagy belőle, a környezetet mégis fotó-naturalisztikusan jeleníti meg. Nem képeslapot látunk, emlékművet hoz létre, emlékezik a jelenre. Eltávolítja magától, miközben a környezeti világ képét nagyon is közel hozza.

Műemlékké válik a jelen, és azonnal múlttá is, ott az elavulás, az amortizáció. Aprólékosan kidolgozza, a hajszálrepedések, törések is látszanak (*Rom*, No.2, 2014). Ez közvetve utal az emberre is, ilyen környezetben az ember is elavul, amortizálódik, lemarad valamiről, a megújulásról, elhal a jövő. A környezetbe állított emberek ellenére sem érezzük, hogy egy másik világba kerültünk vagy másik világban volnánk. Ez az otthontalanság érzetét adja, és egyfajta vonzalmat is a rideg, személytelen felhőkarcolók iránt. Mert mégis az emberi nagyságot mutatják, hogy mire képes az ember, a tudomány, az építészet New Yorkban (*Október*, 2012), *Dubai*-ban. Ellentmondás ez, amit Szabó Ábel sem old fel, de nem is feladata. Ezek emberi csapdák, ilyen világban élünk. Csend uralkodik a képeken, mintha dugót tettek volna a fülünkbe, ugyanakkor érezzük, szinte halljuk, hogy valahol ott dörömböl az élet, miközben az

* Szabó Ábel festőművész 1974-ben született Kolozsvárott. Középfokú tanulmányait a Képző- és Iparművészeti Szakközépiskolában végezte, a Magyar Képzőművészeti Egyetemen Pásztor Gábor, Eszik Alajos voltak a mesterei. 1998-ban végzett grafika szakon, majd az ezredfordulót követően talált rá realiztikus ábrázolásmódjára. „A realista festészet számomra a világ elhanyagolt dolgainak újbóli megismerését jelenti” – vallja Szabó Ábel jellegzetes stílusáról. A Sensaria csoport tagjaként immár tíz éve állandó kiállítója a Vásárhelyi Őszi Tárlatoknak és a hódmezővásárhelyi festőszimpóziumnak is rendszeres résztvevője. Munkásságát 1998-ban Kondor Béla-díjjal, majd Derkovits Gyula-ösztöndíjjal ismerték el; a Vásárhelyi Őszi Tárlatokon 2007-ben és 2013-ban Galyasi Miklós nívódíjjal, 2011-ben Endre Béla mesterdíjjal tüntették ki, 2014-ben a 61. Vásárhelyi Őszi Tárlat zsűrije egyhangú döntéssel ítélte meg részére a kiállítás fődíját, a Tornyai-plakettet.

utcán egy ember se jár, autók képe, zaja se veri fel a várost. Ez a kettős érzés, a felszín mögött megbúvó feszültség is adja a művek magával ragadó erejét (*Baross tér*, 2007).

Mintha ledobták volna a neutronbombát és nem maradt élőlény, természet, csak ember alkotta tárgyak, épületek. Valami félbeszakadt, mintha az idő dimenziója kapcsolódott volna ki, de mégis van egy tanú, és ezek mi vagyunk, akik nézik és látják is a képet (*Ideális táj*, 2010). Mégse tudjuk, mennyire vagyunk részesei a látványnak. Raszter világ, kiosztva, besosztva. Nincs menekülés, fal után fal jön. Korlátok, pontosak, kimértek. Az ember megkísértése, Bergman és Passolini világa elevenedik meg. A valós világ és az ezen túli világ kapcsolatát ragadja meg Szabó Ábel. A kettősséget, hogy sem itt, sem ott nem vagyunk otthon, vérfa-gyasztó türelemmel és pontossággal ábrázolja. Az idegenszerűség, az idegenszívűség fogalmát itt megtanulhatjuk. A látszatot. Valami megmagyarázhatatlan. Color Twilight. *Az ember által ismerteken túl létezik egy ötödik dimenzió is. Egy dimenzió, amely hatalmas, mint a világ-úr és időtlen, mint az örökkévalóság. Középen fekszik, a fény és árnyék, a tudomány és babona, az ember félelmeinek verme és tudásának sziklája között. Ez a képzelet dimenziója. Egy terület, melyet Szürkületi Zónának nevezünk* (Twilight Zone, <http://lfg.hu/14766/ismerteto/twilight-zone/>).

Mintha rémálom gyötörné a nézőt (*Drogos tanya*, 2014), hová is született, itt élt, vagy inkább itt halt meg? És szellemutas lett. Hol vagyunk már Szerb Antal *Utas és holdvilág* című opusától? Időutazáson veszünk részt. Hol van itt már a József Attila-i mérnöki tudata és szemlélete (*az adott világ/ varázsainak mérnöke*),/ *tudatos jövőbe lát/ s megszerkeszti magában, mint ti/ majd kint, a harmóniát.*/? A város peremén sorai visszhangoznak Szabó Ábel képein, csörömpölnek a tárgyak, a csövek, a huzalok. A szürke megszámlálhatatlan árnyalatát látjuk, és mégsem csak füstös tájat, felszáll a füst, és a köd is, becsillannak az ablakok, a fényt nem lehet kizárni.

A csendélet, a tájkép Szabó Ábelnél is festészeti kihívás. Nem létezünk időn kívül, bár-hogy is szeretnénk. A bordás medúza sok-sok egyedi kis élőlény összekapcsolódásából épül fel. Szabó Ábel képi világa is sok-sok tárgyból alkot hálózatot, szorosan kapcsolódnak egymáshoz. A kapcsolódás maga az idegrendszer (*Vasgyár II.*, 2015). A tárgyak így válnak élő-lénnyé, a holt tárgyak nem holtak. Elevenek. Képei rendre a tükörnek felelnek meg, mert a fény különböző változatait, formáit látjuk, ezek öntükrözések, a kép saját magára reflektál, a kép belső részlete válik láthatóvá a kép egy másik részletén. Képei városi portrék és tájképek egyszerre. A tárgyak helyettesítik az emberi testet. Testfestő, csak a test egy épület (*Kelenföldi pályaudvar*, 2004), egy bála.

Tarkovszkij a *Stalkert* tekintette legjobb filmjének, mert nincs benne semmi fölösleges. Szabó Ábel képein sem láthatók felesleges részletek, minden a helyén van. A tárgyak a képein metaforák lesznek, elvesztik konkrétságukat. Ha csak azt látjuk bennük, amik, akkor tévedünk. Itt nem a valóságról van szó. Hanem az emberről. Önmagunkról, miként is látjuk önmagunkat, vágyainkat. Lelkünk sötét bugyrait térképezi fel a művész. Sarokban a piszok, oda nem szívesen nézünk, vagy oda lapátoljuk a szemetet, amit összesöprünk néha. *Az idő lassan elszivárog,/ nem lógok a mesék tején,/ hörpintek valódi világot,/ habzó éggel a tetején.* – írta József Attila (*Ars poetica*). Szabó Ábelnél nem szivárog semmi, időtlenné válik. A való világ is megszűnik, miközben azt látjuk, hogy ez a való. Paradoxon. Az igazat mondd, ne csak a való-dit.

Szabó Ábel nem romantikus festő, de festészetének számos romantikus vonása van. Régen a várromok, a táj egy-egy részletének aprólékos megfestésével igyekeztek a külső világot szemünk elé tárni, addig ma Szabó Ábel megfesti a kelenföldi, a ferencvárosi pályaudvart, ami már nem olyan, mint József Attila korában. *A teherpályaudvaron/ úgy lapultam a fa tövéhez,/ mint egy darab csönd; szürke gyom/ ért számhoz, nyers, különös-édes./* (József Attila: *Eszmélet*). Érezni a festményekből áradó erőt, világosságot, fényt, mert Szabó Ábel a fény festője is. Nincs olyan műve, ahol a fény ne kapna fő- vagy fontos szerepet. A málló fal szürkéjébe belehasít a fehér szín, amely már alig látható. A réz-, acélbálák görgetegéből is a fény az, ami szemünkbe tűnik. Szabó Ábelnél a valóság lesz fikciónvá, nem a fantáziából teremti meg a nagyvárosi miliőt, hanem fordítva. Az urbanizáció tömegvárosai, épületei (*Gyár*, 2007) az ember fölé nőnek, itt már alig találunk otthonra, otthonosságra. Még akkor sem, ha épp egy stadion mellett vagyunk (*MTK Stadion*, 2011), ott falazunk. Ezekről a képekről az elmúlás iszonyata az, ami szembetűnik, hogy valami egyszer elmúlik, hacsak már el nem múlt. Múlt időben élünk. Az utak, a pályák ugyanakkor valaminek a működését is mutatják. Valami él, mozog, lüktet. Emberek lakják, de tudjuk, hogy ezek az irodaházak munkaidő után üressé válnak.

Néhány munkájában mégis megjelenik a természet. A *Bála*, mint egy hatalmassá nőtt hólabda uralja a képet, főként nőtt. A gépesített természet gurul felénk, zárja el a kilátást, szinte szögesdrót tekercsnek hat, távolban fekete sziluettek. Szénrajz. A szén az élővilág számára nélkülözhetetlen. Nem hallani a gépek zaját, csak valahol az agyunk mélyén. Betakarítás, volt. Csend, van. Élet, lehet. Igazi csendélet. Nature morte. Halott természet. A hely illatát mindenki érzi, ott van az orrunkban, az agyunkban. Szénanáthát mégse kapunk. Szabó Ábel kicsomagolja a tárgyakat, mintha játszani készülné, a karácsonyi játék, összerakós, kirakós. Súlyos formákkal, színekkel. Raktárosi kiképzést kaphatunk, hogyan lehet a formákat egymásra rakni. (*Bálák*). Egyik nyomja a másikat, mindegyik determinált. Standardizált világ. Gyűjtünk és elhagyunk valamit. Ám a hely őrzi, megőrzi a tárgyakat, az épületeket. De már nincs ott az ember. Csak időnként, csak nagy néha. Profitot termelnek, embereket használnak el. A még nagyobb profit érdekében használható épületet is lebontanak (*Irodaház rom*, 2014).

A tárgyak nem mozdulnak, a mozdulatlanság apoteózisát látjuk. A hideg csendet. Mit kezdünk önmagunkkal e tárgyak világában, nélkülük vagy velük? Szabó Ábel extrém utazásra hívja a nézőjét. Karon fogja, vagy csak kíséri, hol mögöttünk van, hol előttünk. Helyszínein született meg a modern ember, az ipari társadalom embere. Ez az öröksége, herdálja, mert teheti, illetve nem tehet mást, herdálni kénytelen. Madáchoz idézzük? A Londoni színt? Tamási Áron *Ábel a rengetegben* című könyve, mint a természet, mint az ember találékonysága, fürgesége, valahol elveszik. Az ipari táj is rengeteg. Rengeteg a tárgy, a cső, a huzal, a rámpa, a fal.

Szabó Ábel realista, közvetlen és tárgyilagos, nem játszik szembekötősdit, nem titkol semmit, ha csak azt nem, mi végre itt minden? Mintha egy csendéletet látnánk a németalföldi festőktől. Csak nem ollós rákokat, nyulakat, őzeket látunk, hanem abroncsokat, huzal-kötegeket, traverzeket, darukat, épületeket. Ikonokat is alkot, nem emberi ikonokat, hanem a tárgyak ikonját. Ezzel is az időtlenséget és az örökkévalót fejezi ki. A tökéletességet keresi, kutatja, és szemünk elé tárja a tökéletesség embertelenségét, hidegségét is.

Egy vödör víz, 2010. Egy csepp a tengerben. De benne van az egész óceán.

KÖLÜS LAJOS

A kiterített kék dzseki, avagy a valóság felfedezése

Szabó Ábel csendéletei és tájképei, portréi változatosak, tüdőt tágitók és szívet szorítók, olykor félelmes horizontokkal. Passzív fények ragadják meg a néző pillantását. A szédület pillanatai. Magyarázat nincs, kétségek között hagy minket nézőket a művész. Andante espressivo. Érzéke van a történelemhez, praktikus képe van a jelenről és a közelmúltról. Egy utca-, egy telep, egy város részlet üres világába lépünk, ami körül vesz, magába szippant bennünket. Kismíthatatlanul gubancos sötétben, szürkességben igyekszünk tájékozódni. A vágódás földi csúcspontjaivá válnak a magasba szökő épületek. Megvalósítható és meghódítható világ, hogy szerethető-e, nekünk kell eldönteni. Egy olyan térbe sodródunk, amely fikció, a festő képzelete teremtette, nyitva tartja, mint egy álmot, amely nem hagyja nyugodni. Szemünk már hozzászokott a valóság látványához, mindennap látjuk és halljuk az utcát, a gyári telep zajait, a város nyüzsgő forgatagát. A zöldből tucatszürke és fekete lett. Revelációként hatnak a tompa, elmosódott színek. Ilyen lenne a szabadság világa? Látjuk a rendet, a bálák egymáshoz simuló tömbjét, sorozatát, a pályaudvart (*Ferencváros*, 2014), a színes vagonokat, a rozsdálló vastraverzeket, a málló falakat.

Az üres, be nem lakott teret, az alábukást és a felívelést (*Lépcső*, 2008) látva rádöbbenünk a sivárságra, a múlandóságra, emberi életünk kereteire és korlátaira. Nézem az aluljáróban hagyott kék dzsekit (*Aluljáró*, 2007), mintha valaki levetné a bőrét, és új bőrt növesztene, akár a kígyók. Átváltozás van, csak nem látjuk az egyedet, elbújt, védi magát, mert póre, mert védtelen és kiszolgáltatott. Lehet, hogy bűntény történt? A kék szín üde, tiszta foltként hat a szürkességben. Én nem leszek a szürkék hegedőse, írta Ady. Szabó Ábel sem, gondolom én. Nincs végítélet, de valami hasonló érzés fog el a kép láttán.

A szemlélő, Szabó Ábel horizontja nem változik. Lehet New Yorkban, Dubaiban, Budapesten. Az ember fölé magasodnak a tárgyak, az épületek, kerítések, buszmegállók, telepek. Ritka a felülnézeti látás, kivétel a Ferencváros, a pályaudvar, ahol nem szalad egér a vagonok tetején. *Szép embertelenség*, írja a költő a Téli éjszakában. *A teherkocsik fagyos tetején, / mint kis egérke, surran át a fény, / a téli éjszaka fénye*. Szabó Ábel képei nappali fényt árasztanak, szürkén, füstösen. Dacolnak az idővel, ellenállnak a gyors pusztulásnak, még a bontás során is fölfelé magasadnak a romok (*Irodaház, rom*, 2014).

Kihez tartozik ez a táj, kihez tartozik a csend, a levett kék dzseki? Kevesen tudják, titok. Művei titkos kapcsolatkeresések, azonosítások is. Szabó Ábel kiváltságos szögből nézi a világot. Végtelenül kortárs. Diszkrétan derengő tárgyi világa tárul elénk. Szabó Ábel a fény- és az árnyékolástechnikát, a mélységet és a dimenziót vizsgálja (*Periféria*, 2012). Nem csak gondolatban rendezi át a tájat. Elhagy, kihagy, hozzátesz. Mintha csendéletet festene. Szabadon variálja a fényviszonyokat, a fény erősségét, minőségét és irányát (tónusokat, színértékeket),

hogy maga uralhassa a fény-árnyékhatásokat a kompozícióban. Meglepőek, sőt megrendítőek a színharmoniai, még akkor is, amikor a pusztulásról van szó.

Festészete visszanyúlik a reneszánszig. A perspektivikus ábrázoláshoz, a természeti háttérhez, az élénk, gazdag színvilághoz, a mindennapi élethez, a tudományok tiszteletéhez, a mozgásokhoz, az érzelmek természetességének visszaadásához. A mai világunk fetisizált világ, a tárgyak imádatára, szeretetére épül, kevésbé az ember és az emberi tulajdonságok szeretetére. Itt nincs szó a köznapifölé emelkedett lelki állapotról, de változatlanul nyomon követhető a művész törekvése arra, hogy műveiben megjelenjen a forma szépsége és kifejező ereje, a kompozíció tökéletes egysége és gazdagsága. Petrarcáról feljegyezték, hogy először mászott hegyre azért, hogy onnét körülnézve a látvány szépségében gyönyörködjön. Szabó Ábel képeiben is tetten érhető az élet igenlése, a látványba merülés. Csajkovszkij *Olasz capriccióját* hallom Budapesten, a Rákóczi úton (*Naplemente a Rákóczi úton*, 2007).

Hogy mégis az ember és természet ideális viszonyát kérdőjelezi meg? Ez festészetének paradoxonja. Látszólag semleges, ám ezzel a látszólagos semlegességgel vonja be nézőjét a tájba, illeszti be az onnan hiányzó emberi tekintetet, lármát, nyüzsgést. Bukta Imre tájképei más módon, ugyanezt a kérdéskört járják körül, feszülnek ellen a közhelyeknek, téves ideáknak.

Szabó Ábelnél a táj már nem az elidőzés, a szemlélődés, a társas együttlét, az agora, a szórakozás színtere (Csajkovszkij *Olasz capriccióját* emlegetni képei láttán ennyiben túlzás). Az ember, a szemlélő, de talán maga a festő is magányos a természet, a városi épületek nagyságával, erejével, végtelenségével szemben. Mintha hódolnánk a környező világ jelenségei előtt (FÉG, 2013). Nincs visszatérés a természet rendjébe, képeit felfoghatjuk úgy is, hogy egy útkeresésről szólnak, a visszatéréshez. Hogy ez hiábavaló törekvés lenne? Idővel minden romos lesz, megszűnik? És ez elkerülhetetlen? Sőt törvényszerűen következik be? Nincs egyértelmű válasz.

Szabó Ábelt, mint a SENSARIA Képzőművészeti Egyesület tagját, a többi taggal együtt nevezték már radikális neokonzervatívnak (Sturcz János: *Konceptualitáson átszűrt festészet. Az akadémikus hiperrealizmustól a radikális konzervativizmusig*. In.: *Műértő*, 2003/11. 7.). Tizi-ano műhelye viselte a Sensaria nevet. Az időben való visszanyúlás és az örökség vállalása az empirikus valóságra helyezi a hangsúlyt. Tudjuk Ady óta, hogy minden egész eltörött, minden láng csak részekben lobban. Szabó Ábel a rész egészként való felmutatásával őrzi a teljesség ígését, a táblakép varázsát, a magasba ívelő hagyományt, nosztalgia nélkül. Radikális és neokonzervatív? Művészeti törekvésének eredményeit látva inkább nevezném realistának, többfajta izmus hatását ötvözőnek. Látjuk a művész útját, nem látjuk a jövőjét, amely a műteremben dől el. Szociális reflexivitása nem tagadható. Vizuális szemlélete és emlékezete, gyakorlata az uniformizált jelent leplezi le, mutatja fel, radikálisan. Hogy ez az út meddig járható, nem tudni. Kötődőse Hódmezővásárhelyhez, Makóhoz, közismert. Valahol otthon van, otthon érzi magát. Ez a kötődés erőt és hitet ad számára, hogy érdemes alkotnia, figyelnek rá, ösztönzik.

Különös vonása Szabó Ábel képeinek az, hogy erotikusak is, minden látszat ellenére. A kövácsooltvas kapu (*József krt. 2.*, 2009), a felhőkarcoló, az ablakok, aluljárók oszlopai, terei – mélyen gyökerező, elemi emberi érzéseket foglalnak magukban. *A város erotikus értelme társadalmi és térbeli fáradhatatlanságából táplálkozik. A terek sokaságának összességeként a város olyan sok rétegben és kapcsolatban öleli körül magát, hogy az már nem is felfogható.* (Papp

László: Városunk erotikus értelme, <http://www.gyulaihirlap.hu/108301-varosunk-erotikus-ertelme>). Felfogjuk, hogy Szabó Ábel képeinek vizuális komponálásával elkerülhetetlenül utal a férfiasságra, miként a rejtett zugok, aluljárók megidéznek az anyaméhet, annak sötétségét. A születést és a halált.

A képeket látva felvethető a hit kérdése, hit és valóság viszonya. A külvilág burkait viszi vászonra. A látszatot, a tér ürességét és súlyos tömbjeit. Nem tagad, csak állít. A nemlét, a meg nem nevezhető hiány sugárzik a képeiről. Nincs tettes, csak tett, következmény. Az én passzivitása rejtett, messze hangzó, messze szivárgó (*Mocsári László, fűtésszerelő, 2010*). Nem letéteményese a világnak, az emberi fájdalmat a tárgyak hordozzák, állapotukban, formájukban jelenik meg. A nem-látást szólítja meg, kérdőjelezi meg a meglévő tapasztalata által (*Varga Péter szobrászművész, 2010*). Valami felfüggesztődik, egy gondolat, egy álom, egy cselekvés. Talán a hit is. A képi szimmetria folyton megtörik, töredezett és hiányos. A kimondott én nincs jelen vagy rejtőzik, sőt bujdosik. Mintha egy halott szólalna meg, az élő néma, ti-los beszélnie, a magasabb rendű lét hiányában. Ez az, ami Szabó Ábel műveiben rendre ott van, tárgyasítva. Valami eltöröltetik a természet akaratából? Vagy az ember által? Melyik látható és melyik láthatatlan? A láthatókat megismerhetjük értelmünkkel és érzékszerveinkkel, a láthatatlanokat csak a hitünkkel. Szabó Ábel tompult, sérült érzékszerveinkre hat képeivel. És ránk bízva hitünk valóságát, a megismerés és a megértés módját, annak súlyos terhét. Magát az ént.

CSIRKESZÁRNY, 40×50cm, 2010

tiszatáj

IRODALMI FOLYÓIRAT

Megjelenteti a Tiszatáj Alapítvány Kuratóriuma
a Csongrád Megyei Önkormányzat,
Szeged Megyei Jogú Város Önkormányzata,

a Magyar Nemzeti Bank és a Nemzeti Kulturális Alap
támogatásával.

HÁSZ RÓBERT főszerkesztő
ANNUS GÁBOR, ORCSIK ROLAND, TÓTH ÁKOS szerkesztők
DOMÁNYHÁZI EDIT korrektor
SZÉKELY ANNA szerkesztőségi titkár

Felelős kiadó: Tiszatáj Alapítvány
Szedés, tördelés: Tiszatáj Alapítvány
A lapot nyomja: E-press Nyomdaipari Kft.
Szeged, Kossuth Lajos sgt. 72/B
Felelős vezető: Engi Gábor

Internet: www.tiszataj.hu e-mail: tiszataj@tiszataj.hu

Online változat: tiszatajonline.hu

Szerkesztőség: 6741 Szeged, Rákóczi tér 1. Tel. és fax: (62) 421-549.

Levélcím: 6701 Szeged, Pf. 149.

Terjeszti: Lapker (Magyar Lapterjesztő Rt.)

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága 1008. Budapest, Orczy tér 1.

Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél,

e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 303-3440

További információ: 06 80/444-444

Egyes szám ára: 600 forint.

Előfizetési díj: negyedévre 1500, fél évre 3000, egész évre 6000 forint.

ISSN 0133 1167

EGY VÖDÖR VÍZ, olaj-vászon, 70×50cm, 2009